ДЕРЖАВНА НАУКОВА УСТАНОВА
«ЕНЦИКЛОПЕДИЧНЕ ВИДАВНИЦТВО»

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА

ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИЙ ГЛОСАРІЙ

Випуск 3

Київ 2026

УДК 355.48(470+571:477)(031.038)
ББК Ц35(4УКР)64я20
Р75

Рекомендовано до друку
Вченою радою Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»
(*Протокол № 2 від 25.02.2026 р.*)

Рецензенти

Куцька О. — доктор історичних наук, професор
Лисенко О. — член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук, професор
Сегеда С. — доктор історичних наук, професор

Р75 Російсько-українська війна. Енциклопедичний глосарій / Упорядники: д. і. н., проф. А. Киридон, к. і. н., доц. А. Іваненко; за заг. ред. д. і. н., проф. А. Киридон. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2026. Вип. 3. 312 с.

ISBN 978-617-8272-03-6

Енциклопедичний глосарій скомпоновано на основі підготовлених статей до «Великої української енциклопедії», сфокусованих навколо тематики «Російсько-українська війна». Третій випуск довідкового видання продовжує тематичну підбірку статей, актуалізованих подіями російсько-української війни. Структурно-композиційно видання складається з двох частин. У першій частині (теоретичний блок) упорядники виклали авторські тексти, які створюють (принаймні, у першому наближенні) контекстну панораму подієвого простору російсько-української війни, воєнний, міжнародно-правовий, геополітичний та економічний виміри, характер та перебіг кількох операцій початкового етапу російсько-української війни та її рецепції в енциклопедійному просторі. Друга частина є банком ключових термінів / понять і відповідних статей, важливих для осмислення конкретної проблеми — «Війна Росії проти України». Гасла, включені до третього випуску глосарію, належать до категорій, які характеризують різноманітні аспекти тематичного напряму «Військова справа».

Видання стане у пригоді працівникам наукової і науково-технічної діяльності, сфери освіти, державної влади, учням, студентам, усім, хто цікавиться проблематикою російсько-української війни.

ISBN 978-617-8272-03-6

© Державна наукова установа
«Енциклопедичне видавництво», 2026

ЗМІСТ

Рецепція війни: концептуалізація спеціалізованого знання (*Алла Киридон*) 7

Частина 1
ПОДІЄВИЙ ПРОСТІР РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

1.1. Феноменологія війни Росії проти України як об'єкт гуманітарних досліджень (за матеріалами доповіді на засіданні Президії НАН України 25 травня 2022 р.) (*Олександр Лисенко*) 18
1.2. Російська агресія проти України у вимірі акторно-мережевої теорії (*Алла Киридон, Сергій Троян*) 43
1.3. Дві битви за Лиман (23 травня — 2 жовтня 2022 р.) (*Андрій Харук*) 65
1.4. Епізоди російсько-української війни: бої за Білогорівку на Луганщині (травень — грудень 2022 р.) (*Андрій Харук*) 77
1.5. Херсонська наступальна операція Збройних Сил України (29 серпня — 11 листопада 2022 р.) (*Сергій Рудько*) 92

1.6. Опір і колаборація в російсько-українській війні (на прикладі Харківської області в 2022 р.) (*Андрій Харук, Дарина Харук*) ... 114
1.7. 1418 днів протистояння. Порівняльний аналіз повномасштабної російсько-української війни (2022–2026) і німецько-радянської війни (1941–1945) (*Алла Киридон, Сергій Троян*) ... 123
1.8. Делібералізація сучасних міжнародних відносин у контексті російсько-української війни (*Алла Киридон, Сергій Троян*) ... 159

Частина 2
ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИЙ ГЛОСАРІЙ

Авангард (*Анатолій Іваненко*) ... 172
Аванпост (*Анатолій Іваненко*) ... 173
Авіаційна підготовка (*Спартак Гогонянц*) ... 173
Авіаційна підтримка (*Віталій Тюрін*) ... 174
Авіаційне крило (*Андрій Харук*) ... 175
Авіаційне прикриття (*Анатолій Салій*) ... 177
Авіаційний супровід (*Спартак Гогонянц, Василь Мельниченк*о) ... 178
Авіаційний удар (*Спартак Гогонянц*) ... 179
Автоматизована система управління військами (*Дмитро Шевченко*) ... 180
Автоматизовані радіонавігаційні системи (*Михайло Ракушев*) ... 181
Авторотація (*Віталій Тюрін*) ... 181
Автосупровід цілі (*Спартак Гогонянц*) ... 182
Адміністрація військова (*Павло Грицай, Володимир Грищенко*) ... 183
Аеродромно-технічне забезпечення (*Володимир Мірненко*) ... 184
Аерократія (*Наталія Хома*) ... 185

Аеромобільність (*Ігор Данилюк, Володимир Наумов*) 186
Аерофотоапарат (*Володимир Ткачов*) 187
Аерофоторозвідка (*Олександр Титаренко*) 188
Активний захист (*Павло Мірошенко*) 189
Амбаркація (*В'ячеслав Семенцов, Володимир Даневич*) 191
Амуніція (*Леонід Стаценко*) 191
Амфібійні сили (*В'ячеслав Семенцов, Володимир Даневич*) 192
Амфібія (*Олена Коршець*) 193
Апарель (*Володимир Коцюруба*) 194
Ар'єргард (*Сергій Сидоров*) 195
Армійський рубіж оборони (*Юрій Остах, Олег Посмітюх*) 196
Армія (*Сергій Сидоров*) 197
Арсенал (військова справа) (*Нораір Багдасарян*) 201
Артилерія (*Микола Грицай, Євген Цвєтков*) 202
Астрономічні засоби навігації (*Олена Коршець, Віталій Тюрін*) 206
Атака (військова справа) (*Микола Гончарук, Сергій Починок*) 208
Атомна бомба (*Олексій Блекот*) 209
База військова (*Микола Губочкін*) 210
Балістика (*Василь Медвідь, Артем Ремез*) 212
Батальйон (*Андрій Білюга*) 214
Батальйон територіальної оборони (*Валерій Свинаренко*) 216
Батарея артилерійська (*Василь Медвідь*) 219
Битва (*Ростислав Пилявець*) 221
Бій (*Олександр Зубов, Ростислав Пилявець*) 222
Ближній бій (*Ігор Фурман, Ростислав Пилявець*) 224
Бліндаж (*Олександр Мацько*) 226
Бліцкриг (*Ростислав Пилявець*) 227
Блокада воєнна (*Ігор Фурман*) 232
Блокпост (*Ярослав Кізяк*) 233
Боєприпаси кумулятивні (*Анатолій Іваненко*) 224
Бойова готовність, боєготовність (*Олександр Зубов*) 236
Бойова здатність, боєздатність (*Анатолій Іваненко*) 237

Бойова обстановка (*Андрій Шигида, Артем Ремез*) 236
Бойова підготовка (*Олександр Зубов*) 240
Бойове забезпечення військ (*Микола Підгородецький*) 241
Бойове завдання (*Андрій Шигида*) 243
Бойове маневрування (*Юрій Мельничук*) 244
Бойовий Прапор військової частини
(*Ігор Печенюк, Віктор Філіпов*) 245
Бойові дії (*Сергій Сидоров*) 247
Бойові порядки (*Ігор Фурман*) 249
Бомбометання (*Володимир Рєзнік*) 251
Братська могила (*Анатолій Іваненко*) 253
Бригада (військова справа) (*Володимир Волосян*) 255
Бронедрезина (*Святослав Печенюк*) 257
Бронежилет (*Василь Мелькін, Ігор Печенюк*) 259
Броня (*Андрій Харук*) 263
БТР-70: українські модернізації (*Андрій Харук*) 266
Бункер (військова справа) (*Геннадій Гайко*) 271
Військовополонені (*Борис Дем'яненко*) 274
Казарма (*Віктор Вечерський*) 285
Катер (*Андрій Харук*) 287
Катер бойовий (*Андрій Харук*) 288
Корвет (*Андрій Харук*) 293
Ракета авіаційна (*Віталій Тюрін*) 299
Ядерна зброя (*Ростислав Пилявець*) 303

Відомості про авторів 306

РЕЦЕПЦІЯ ВІЙНИ: КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ СПЕЦІАЛІЗОВАНОГО ЗНАННЯ

Російсько-українська війна належить до наймасштабніших і найвпливовіших збройних конфліктів XXI століття, що суттєво вплинув на трансформацію сучасної системи міжнародних відносин. Від анексії Криму у 2014 році та розгортання збройного протистояння на сході України, які започаткували тривалий період гібридної агресії з використанням військових, політичних, інформаційних та економічних інструментів впливу, цей конфлікт переріс у якісно нову фазу повномасштабного вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 року. Ескалація бойових дій спричинила значні демографічні втрати, масштабну руйнацію виробничого та інфраструктурного потенціалу України, а також глибоку гуманітарну кризу, що має довготривалі соціально-економічні наслідки.

Війна як соціально-історичний феномен постає не лише подією чи сукупністю воєнних дій, а складною онтологічною реальністю, що трансформує самі засади суспільного буття. Вона функціонує як системоутворювальний чинник, який змінює структуру соціального простору, конфігурацію владних відносин, символічні порядки та ієрархії смислів. У цьому вимірі війна є не просто інструментом політики, а особливим режимом існування соціуму, що продукує нові форми інституційності, нові моделі колективної ідентичності та нові практики повсякденності.

Онтологія війни передбачає її розгляд як процесу, що водночас детермінується соціальною дійсністю та сам стає детермінантою її подальших трансформацій. Причини, цілі, мотиви та стратегії воєнних дій формуються в межах певного історичного контексту, однак у ході розгортання конфлікту відбувається реконфігурація самого контексту — змінюються соціальні структури, економічні моделі, політичні інститути та культурні коди. Таким чином, війна постає як динамічна система взаємозумовлених процесів, що має як матеріальний, так і символічний вимір.

Російсько-українська війна набула системного характеру, її вплив поширився далеко за межі регіону, актуалізувавши питання стабільності міжнародного правопорядку, принципів суверенітету та територіальної цілісності держав. У геополітичному вимірі конфлікт став каталізатором переформатування архітектури безпеки в Європі та перегляду стратегічних пріоритетів провідних акторів міжнародної політики. Посилилася роль військово-політичних союзів, зросли обсяги оборонних витрат, відбулося поглиблення координації між державами Заходу в межах колективних механізмів безпеки. Паралельно спостерігається трансформація глобальних економічних і енергетичних ланцюгів, що проявляється у диверсифікації ресурсів, зміні торговельних маршрутів та посиленні санкційного інструментарію як засобу політичного тиску. Російсько-українська війна виступає не лише збройним протистоянням між двома державами, а й структуроутворюючим чинником трансформації сучасної системи міжнародних відносин. Аналіз геополітичних наслідків цієї війни у парадигмі теорій міжнародної політики є необхідною передумовою для розуміння сучасних міжнародних відносин та уможливлює глибше осмислення процесів зміни балансу сил, еволюцію механізмів колективної безпеки, перспективи формування нового світового порядку тощо.

Війна також спричинила переосмислення ролі України в міжнародній системі. Із периферійного об'єкта геополітичного суперництва держава поступово трансформується в активного суб'єкта міжнародних відносин, здатного впливати на формування регіонального та ширшого безпекового порядку. Її спротив агресії, інституційна стій-

кість та ефективна дипломатична діяльність стали чинниками консолідації міжнародної підтримки та зміцнення партнерських зв'язків.

Таким чином, російсько-українська війна сформувала складний багаторівневий комплекс взаємопов'язаних процесів і чинників, що потребує системного міждисциплінарного осмислення її багаторівневої природи — військової, політичної, інформаційної, культурної та когнітивної. Дискурсивний вимір війни формує специфічне поле смислів, у якому взаємодіють офіційні, медійні, наукові та повсякденні наративи. Саме через дискурс здійснюється символічна боротьба за інтерпретацію подій, за визначення статусу суб'єктів конфлікту, за легітимацію тих чи інших дій. У цьому сенсі війна є не лише фізичним протистоянням, а й боротьбою за гегемонію смислів та інтерпретаційних рамок. Відтак особливого значення набуває епістемологічний аспект: способи виробництва знання про війну, механізми його легітимації та інтерпретації, а також межі його репрезентації. Йдеться не лише про фіксацію фактів, а й про конструювання наративів, у яких відбувається осмислення причин, перебігу та наслідків війни. Комплексне наукове осмислення цих явищ є необхідною умовою для адекватного розуміння їхнього впливу на інституційний розвиток держави, соціальну структуру суспільства, динаміку суспільних трансформацій, трансформацію системи міжнародних відносин тощо.

Характер цієї війни та постала реальність зумовлюють потребу в упорядкуванні та концептуалізації відповідного спеціалізованого знання. З огляду на це, особливої ваги набуває термінологічний вимір дослідження. Формування адекватного понятійно-категоріального апарату є передумовою концептуалізації проблемного поля війни та його енциклопедичного впорядкування. Найскладнішим завданням постає вироблення термінології для опису подій, що тривають у режимі історичної незавершеності та інтерпретаційної відкритості. У такій ситуації науковий дискурс не лише відображає реальність, а й бере участь у її конструюванні, впливаючи на колективну пам'ять, ідентичність та перспективи подальшого розвитку суспільства.

Випрацювання відповідного тезаурусу актуалізується ще й тим, що сучасні війни трансформувалися у війни ідей, спрямовані на

нав'язування власного «культурного коду», світогляду, ціннісної платформи іншим народам та суспільствам. Війна ідей, захоплюючи віртуальний і когнітивний простори, програмує навколо людини інформаційно-культурне поле, прямо чи опосередковано формує інформаційні канали сприйняття дійсності. Хоча маніпулювання смислами має здебільшого фонову дію, війна ідей має «подвійне дно», оскільки за певною фоновою інформацією прихований глибинний смисл, який і справляє основний вплив на суспільство. Поєднання «смислових війн» з кардинальними зрушеннями у глобальному та національному інформаційних просторах обумовлює формування в Україні «ризикогенного ландшафту» із ознаками нової інформаційно-безпекової реальності[1] .

На наших очах переосмислюються старі та конструюються нові категорії і лексеми, які стають частиною суспільної пам'яті, що потребує фіксування у формі пам'яті культурної, фіксації у книжках, медіях тощо. Так формуються лексикони війни — асоціативні сітки слів і понять, або ж сукупність лексико-семантичних полів, сконцентрованих довкола певних лексем, термінів, категорій мислення. Вони часто розпорошені у фрагментарних (поки що), інколи «уламкових» текстах про війну: інтерв'ю, мемуари, художні твори, воєнна аналітика, статті із проблем воєнно-історичної науки. У них відображений дуже різний досвід, різна рецепція війни, побаченої і відтвореної з різних інтелектуальних та емоційних ракурсів, на які накладаються різні політико-ідеологічні та психологічні парадигми мислення. Війна спонукає систематизувати такий досвід за допомогою словникової форми[2].

У світовій лексикографічній практиці відомі різні типи словників і енциклопедій, які кодифікують лексикон війни:

---

[1] Верменич Я. В. Безпековий дискурс регіоналістики в контексті соціогуманітарних викликів відновлення України. Аналітична записка / За ред. академіка НАН України В. А. Смолія. Київ : Інститут історії України НАН України, 2025. С. 15.

[2] Голик Р., Дидик-Меуш Г. Словник і війна. Короткий вступ до теми // Історична пам'ять українців в умовах російсько-української війни. Термінологічно-енциклопедичний словник / ред. кол.: Р. Голик, І. Орлевич, Г. Дидик-Меуш; авт. колектив: Р. Голик, І. Орлевич, П. Артимишин, Н. Колб, Н. Мисак, Г. Дидик-Меуш, Е. Казан. Львів : НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2025. С. 5–6.

• енциклопедії війн (і миру) та воєнних злочинів[3],

• словники військової термінології, мілітарних і безпекових термінів тощо[4].

Такі енциклопедії і словники розкривають або історію війн, реалій подій і їхніх видатних учасників, або значення термінів військової справи чи безпеки в мирний та воєнний час.

Натомість словники і довідники, присвячені сучасній російсько-українській війні, подають її в особливий спосіб:

1) фіксують реалії і концепти за принципом слова як конкретного образу-стимулу, а його значення чи смисл як конкретної асоціативної реакції — тексту[5];

2) пропонують лексикон війни у форматі понять і термінів аналітичного дискурсу[6];

3) уміщують наукові статті, які розкривають окремі виміри візуальної символіки воєнного часу[7], пам'яттєвого дискурсу[8] тощо.

---

[3] Corvisier A. A Dictionary of Military History and the Art of War. London, 1994; Gilbert A. The Encyclopedia of Warfare: from Earliest Time to the Present Day. London; Chicago, 2000; Durieux B., Jeangène Vilmer J-B., Ramel F. Dictionnaire de la guerre et de la paix, Paris, 2017; The Illustrated Encyclopedia of Warfare: From Ancient Egypt to Iraq. NewYork, 2012; Horvitz L.A., Catherwood C. Encyclopedia of War Crimes and Genocide. NewYork, 2014.

[4] Bowyer Dictionary of Military Terms; 3 ed. London, 2004; Словник військових термінів та скорочень (абревіатур). Київ : Воєнно-наукове управління Генерального штабу Збройних сил України, 2020; Radomyski A., Płaczek J., Wetoszka A. Mały słownik z zakresu bezpieczeństwa i obronności. Dęblin, 2022; Encyklopedia bezpieczeństwa / red nauk O. Wasiuta, S. Wasiuta. Kraków, 2024. T. 7.

[5] Словник війни / Укладач Остап Сливинський. Харків : Vivat, 2023. 224 с.

[6] Російсько-українська війна. Енциклопедичний глосарій / упоряд.: А. Киридон, А. Іваненко; за заг. ред. А. Киридон. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2024. Вип. 1; Російсько-українська війна. Енциклопедичний глосарій / упоряд.: А. Киридон, А. Іваненко; за заг. ред. А. Киридон. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2025. Вип. 2.

[7] Символи українофобії: матеріали до довідника / Авт. статей: К. Галушко, А. Гречило, М. Чмир. Наук. ред. А. Гречило. Керівн. проєкту Г. Боряк. Національна академія наук України, Інститут історії України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Українське геральдичне товариство; Громадський проєкт "LIKБЕЗ. Історичний фронт". Київ : ТОВ "Юрка Любченка", 2025. 264 с.; іл.

[8] Історична пам'ять українців в умовах російсько-української війни. Термінологічно-енциклопедичний словник / ред. кол.: Р. Голик, І. Орлевич, Г. Дидик-Меуш; авт. колектив: Р. Голик, І. Орлевич, П. Артимишин, Н. Колб, Н. Мисак, Г. Дидик-Меуш, Е. Казан. Львів : НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2025. 448 с.

Увазі Читача пропонується третій випуск тематичного лексикону «Російсько-українська війна. Енциклопедичний глосарій». Як і попередні випуски[9], енциклопедичний глосарій скомпоновано на основі підготовлених статей до «Великої української енциклопедії», сфокусованих навколо тематики «Російсько-українська війна» та аналітичних розвідок дослідників з проблематики різних аспектів російсько-української війни. Запропоновані в глосарії поняття і відповідні статті розглядаємо як спеціальний інструмент, створений для вивчення конкретної тематики.

Розробляючи пропонований увазі Читача глосарій, упорядники мали на меті досягти низку цілей, зокрема:

- поглиблення знаннєвої парадигми;
- вироблення узгодженої термінології (формування «спільної мови») — однозначного спільного розуміння й використання відповідних термінів фахівцями, представниками владних структур, дослідниками, медіа та громадськістю;
- сприяння розумінню взаємозв'язків між термінами, забезпечення єдності та несуперечливості термінології;
- зниження ризику помилок тощо.

Композиційно видання складається з двох частин. У першій частині (теоретичний блок) упорядники виклали авторські тексти, які створюють (принаймні, у першому наближенні) контекстну панораму подієвого простору російсько-української війни, воєнний, міжнародно-правовий, геополітичний та економічний виміри, характер та перебіг кількох операцій початкового етапу російсько-української війни та її рецепції в енциклопедійному просторі. Друга частина є банком ключових термінів / понять і відповідних статей, важливих для осмислення конкретної проблеми — «Війна Росії проти України» й присутнюють змістові й сутнісні характеристики понятєво-термінологічного апарату, контекстуальну основу застосування тих чи інших

[9] Російсько-українська війна. Енциклопедичний глосарій / упоряд.: А. Киридон, А. Іваненко; за заг. ред. А. Киридон. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2024. Вип. 1; Російсько-українська війна. Енциклопедичний глосарій / упоряд.: А. Киридон, А. Іваненко; за заг. ред. А. Киридон. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2025. Вип. 2.

гасел, пов'язаних із осмисленням проблеми тощо. Всі включені до довідкового видання статті розміщені на порталі «Великої української енциклопедії» (vue.gov.ua/).

Гасла, включені до третього випуску глосарію, тематично належать до категорій, які характеризують різноманітні аспекти тематичного напряму «Військова справа». Проведений науковими співробітниками Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво» аналіз попиту користувачів енциклопедичного контенту, засвідчив цілком зрозумілий інтерес до інформації, яка стосується російсько-української війни. Окрім уваги до безпосередніх подій та поточного перебігу війни, спостерігається гостра зацікавленість наріжними поняттями такої галузі знань, як військова справа.

Відтак у пропонованому виданні зібрані базові статті для розуміння питань військової теорії і практики, а також пов'язані з військовим будівництвом, підготовкою і діями Збройних Сил України у воєнний час («Адміністрація військова», «Армія», «Блокада воєнна», «База військова», «Бойові дії» тощо).

Ще одна група запропонованих у збірнику понять та відповідних статей знайомить Читача з історичним розвитком різних етапів, форм та видів збройної боротьби. Уявлення про тактику, як важливу галузь воєнного мистецтва, надають статті «Атака», «Армійський рубіж оборони», «Битва», «Бій», «Ближній бій», «Бойове маневрування» та ін. Вони фокусують увагу на організації дії військ (сил), спрямованих на розгром противника, використання вогню, маневру та знищення ворога.

Блок статей присвячено розгляду забезпечення обороноздатності нашої держави та виконання бойових завдань Збройними Силами України («Бойова готовність», «Бойова здатність», «Бойова підготовка», «Бойове забезпечення військ» тощо).

Частина репрезентованих у глосарії статей, а саме: «Батальйон», «Батальйон територіальної оборони», «Батарея артилерійська», «Бригада» — висвітлюють історичні етапи становлення окремих військових формувань, а також характеризують особливості їх функціонування у Силах оборони України.

Значна частина авторських напрацювань присвячена поняттям, пов'язаним з військово-авіаційною компонентою («Авіаційна підготовка», «Авіаційна підтримка», «Авіаційне прикриття», «Авіаційний супровід», «Авіаційний удар», «Аеродромно-технічне забезпечення», «Бомбометання» та ін.). Стаття «Артилерія» висвітлює становлення та сучасний стан цього окремого роду сухопутних військ.

Вже традиційно значна увага у збірнику приділяється категорії «Озброєння та військова техніка». У статтях провідних вітчизняних науковців подано історичні відомості про військово-морську бойову техніку українського війська, її тактико-технічні характеристики та особливості застосування Військово-морськими силами Збройних сил України в умовах російсько-української війни. Крім того, представлені статті про окремі зразки зброї, зокрема подана інформація щодо авіаційної ракети, ядерних і кумулятивних боєприпасів, а також відомості про такий спеціалізований прилад, як аерофотоапарат. Пізнавальна та верифікована інформація міститься у статтях «Активний захист», «Амуніція», «Бронежилет» та «Броня». Окремо представлена стаття «БТР-70: українські модернізації», в якій йдеться про удосконалений варіант військової техніки радянського зразка, який виготовлявся українськими підприємствами.

До видання також увійшла стаття «Бліцкриг», в якій не тільки розглядається історія виникнення цього поняття, а й аналізуються практичні спроби втілення його в життя у часи Другої світової війни та в розрізі планів російського агресора у нинішній війні. У статті «Військовополонені» з'ясовуються історичні корені формування цього поняття, детально розкривається суть міжнародно-правового статусу відповідної категорії осіб, а також висвітлюється їх становище в умовах сучасної російсько-української війни.

Кілька зауваг щодо обраного формату довідкового видання. Базуючись на тому, що довідкове видання — видання, що містить короткі відомості наукового чи прикладного характеру, розташовані в порядку, зручному для їх швидкого пошуку, призначене для вибірко-

вого читання[10], гасла енциклопедичного глосарію впорядковано за абетковим принципом.

Користуючись глосарієм, треба мати на увазі особливості словникової статті. Заголовна одиниця — гасло / глос (термін, слово або словосполучення), набраний з великої літери напівжирним шрифтом. Заголовну одиницю наголошено й подано переважно в однині (заголовок наведено в множині, якщо це відповідає загальноприйнятій практиці). Менш поширений або менш рекомендований варіант терміна чи його елемент подано поряд із основним гаслом після коми звичайним шрифтом. За необхідності в дужках подано етимологію. Після основного тексту подається додаткова довідкова інформація (за наявності), джерела та література, яка допоможе Читачеві розширити інформаційне пошукове поле з теми.

Статті до випуску підготували: к. тех. н. Н. Багдасарян; д-р філос. А. Білюга; к. військ. н., доц. О. Блекот; к. архіт. В. Вечерський; В. Волосян; д. тех. н., проф. Г. Гайко; к. військ. н., с. н. с. С. Гогонянц; к. військ. н., проф. М. Гончарук; к. військ. н., доц. М. Грицай; к. військ. н., с. н. с. П. Грицай; к. військ. н., доц. В. Грищенко; к. і. н. М. Губочкін; В. Даневич; к. військ. н., доц. І. Данилюк; д. політ. н., проф. Б. Дем'яненко; к. військ. н., доц. О. Зубов; к. і. н., доц. А. Іваненко; д. і. н., проф. А. Киридон; к. військ. н., ст. досл. Я. Кізяк; к. тех. н., доц. О. Коршець; д. тех. н., проф. В. Коцюруба; чл.-кор. НАН України, д. і. н., проф. О. Лисенко; к. військ. н., проф. О. Мацько; к. військ. н. В. Медвідь; к. і. н., ст. дослідник В. Мелькін; к. військ. н., доц. В. Мельниченко; Ю. Мельничук; д. тех. н., проф. В. Мірненко; к. тех. н., доц. П. Мірошенко; к. військ. н., доц. Ю. Остах; к. і. н., с. н. с. І. Печенюк; к. і. н. С. Печенюк; к. і. н., доц. Р. Пилявець; к. військ. н., доц. М. Підгородецький; к. військ. н., доц. О. Посмітюх; к. військ. н. С. Починок; д. тех. н., с. н. с. М. Ракушев; д-р філос. А. Ремез; к. і. н., с. н. с. В. Рєзнік; к. військ. н., проф. А. Салій; к. військ. н., доц. В. Свинаренко; В. Семенцов; д. і. н., проф. С. Сидоров; Л. Стаценко; к. військ. н., доц. О. Титаренко; к. військ. н., проф. В. Ткачов; д. і. н., проф. С. Троян;

[10] Національний стандарт України. Інформація та документація. Видання. Основні види. Терміни та визначення понять. ДСТУ 3017:2015. Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2016. С. 10.

к. військ. н., доц. В. Тюрін; д. і. н., проф. А. Харук; магістр, аспірант Д. Харук; к. військ. н., доц. Д. Шевченко; к. військ. н. А. Шигида; д. політ. н., проф. Н. Хома; к. військ. н. Є. Цвєтков; к. і. н., доц. В. Філіпов; д. і. н., проф. І. Фурман.

Представлений нами глосарій може бути використано в міждисциплінарному науковому просторі. Водночас він не вичерпує всіх категорій і понять багатоаспектної проблеми російсько-української війни. Автори та упорядники довідкового видання розглядають пропонований випуск тематичного енциклопедичного глосарію як проєкт, відкритий для доповнень, змістових корегувань, якісного вдосконалення. Подальшу роботу планується здійснювати в напрямі розширення термінологічного переліку та підготовки чергових випусків енциклопедичного глосарію з метою насичення суспільного дискурсу конструктивними смислами щодо проблематики російсько-української війни. Розуміючи, що ефективний глосарій потребує постійного вдосконалення, заохочуємо його користувачів висловити зауваження щодо запропонованих у довіднику визначень, пропозиції нових термінів та їхніх значень, рекомендації стосовно функціональності тощо. Авторський колектив наперед вдячний за можливі зауваження і пропозиції до змісту глосарію з метою його вдосконалення та підготовки до наступних видань. Пропоноване довідкове видання стане у пригоді працівникам наукової і науково-технічної діяльності, сфери освіти, державної влади, учням, студентам, широкому загалу в цілому.

Доктор історичних наук, професор
Алла Киридон

Частина 1

ПОДІЄВИЙ ПРОСТІР РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

1.1. ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ ЯК ОБ'ЄКТ ГУМАНІТАРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДОПОВІДІ НА ЗАСІДАННІ ПРЕЗИДІЇ НАН УКРАЇНИ 25 ТРАВНЯ 2022 р.)[1]

Цілком зрозуміло, що в одній доповіді неможливо розкрити сутність багатовимірних явищ, сублімованих у короткому понятті «війна». У зв'язку з цим сьогодні належить вести мову не стільки про фактологічний бік справи, який до певної міри перебуває на поверхні, скільки про деякі визначальні тенденції нових реалій, спричинених переведенням антиукраїнського курсу Кремля у фазу відкритої експансії та збройної агресії, що вже тепер чи незабаром мають стати об'єктом комплексного наукового осмислення.

Більшість імперій довго народжуються і швидко вмирають. Вони закладаються під ритми бравурних військових маршів і розпадаються під звуки похоронних. Імперії на своїх початках оповиті флером оманливих перспектив, а наприкінці — зловісним мороком загублених сподівань, смородом стагнації і загнивання та гекатомбами невинних жертв в основному на силу зброї, правителі імперій мілітаризують не лише власне суспільство, а й простір довкола себе, перетворюючи експансіонізм на спосіб власного існування. Імперії вражають спле-

[1] Ця публікація є адаптованим до видання варіантом статті: Лисенко О. Є. Феноменологія війни Росії проти України як об'єкт гуманітарних досліджень (за матеріалами доповіді на засіданні Президії НАН України 25 травня 2022 р.). Вісник Національної академії наук України. 2022. № 7. С. 85–98. URL: http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001335711

ском могутності, економічними, науковими і культурними здобутками, а згодом сповзають до економічних криз, соціальних збурень і крайніх радикальних ідеологій, що врешті-решт програмує саморуйнування таких систем. Помираючи, вони прагнуть затягти з собою у потойбічні світи все здорове, сильне, сповнене жаги життя.

Історія Російської імперії, СРСР і сучасної Російської Федерації доволі рельєфно відображає всю складну гаму зазначених процесів у їхній еволюції і тяглості. Заради імперських інтересів цілі народи позбавлялися права на самовизначення, вільний вибір власних векторів політичного, соціально-економічного та культурного поступу. Формуючи специфічну політичну культуру, очільники імперії вихолощували сутність народоправства, конструювали авторитарні і тоталітарні форми правління, здійснювали небачені економічні трансформації, які розмивали кращі традиції господарювання, засобами соціальної інженерії та державного терору переформатовували соціум за лекалами своїх химерних уявлень.

Після розпаду СРСР, за визначенням Френсіса Фукуями, в Росію прийшла анархія, в умовах якої олігархи вкрали більшу частину активів старої держави і злилися з державним апаратом. Після дуже короткого періоду появи ембріональних паростків демократії Росія знову стала скочуватися в трясовину авторитаризму. Успадкувавши генетичну імперську схильність покладатися виключно на силу, Путін, на переконання вченого, не спромігся зрозуміти, що у людей є органічна, внутрішня потреба в демократії[2]. Додамо лише, що це є іманентною властивістю людського єства і в ширшому сенсі виявляється у нездоланному потязі до особистої, групової і колективної свободи. Російське керівництво у внутрішній політиці сподівається на те, що спецслужби є найефективнішим інструментом управління державою, а в зовнішній — на стратегію з позиції сили. Не зрозумівши визначальних тенденцій глобалізації (як позитивних, так і негативних) і пов'язаних з нею ризиків, Кремль замість того, аби круто розвернутися й адаптуватися до нових умов, продовжував безоглядно

[2] Інтерв'ю М. Зигаря з Ф. Фукуямою 20.04.2022. URL: https://www.youtube.com/watch?v=L9wQ2R3fj9o

експлуатувати прийоми часів «холодної війни» та «нюрнберзьке» мислення, коли переможців не судять. Прочавлювання вигідних рішень у міжнародних організаціях, прагнення посісти провідне місце на ринку енергоносіїв, підкуп величезної кількості зарубіжних політиків, громадських і релігійних діячів, відомих діячів науки і культури, формування проросійського лобі у провідних державах доповнювалися перманентними намаганнями нагадати міжнародній спільноті про право РФ на свої «сфери впливу», зокрема у Східній Європі та на пострадянському просторі.

«Путінську Росію, — наголошує Ф. Фукуяма, — сьогодні сприймають явно не як державу із законними претензіями щодо розширення НАТО, а як ображену реваншистську країну, яка має намір змінити весь європейський порядок після 1991 р. Точніше, це країна з одним лідером, одержимим тим, що він вважає історичною несправедливістю, яку намагатиметься виправити, чого б це не коштувало його народу. Тому нинішня війна в Україні має значення для всіх нас. Нічим не спровокована російська агресія та обстріл мирних українських міст Києва, Харкова та інших особливо яскраво нагадали людям, які наслідки спричиняє неліберальна диктатура»[3].

Чому саме Україна стала пріоритетним об'єктом російської експансії? У праці академіка В. Горбуліна[4] містяться ґрунтовні й переконливі відповіді на це та багато інших питань. Тож спроби деяких авторів списати все на параноїдальну ненависть Путіна до всього українського та його острах перед «наближенням НАТО» видаються великим спрощенням. Насправді є комплекс причин, які добре відомі обізнаному колу фахівців. Тому тут залишається лише виокремити одну з них, менш помітну: у Москві найбільше бояться втратити Україну як потужний інтелектуальний резервуар, маркер свобод і демократії, на який можуть орієнтуватися росіяни; нарешті, це емоційна залежність від так званого «меншого брата», що існує на під-

[3] Фукуяма Френсіс. Путінська війна проти ліберального порядку. Локальна історія. 13.03.2022. URL: https://localhistory.org.ua/texts/statti/putinska-viina-proti-liberalnogo-poriadku-frensis-fukuiama/

[4] Горбулін В. Як нам перемогти Росію у війні майбутнього. Київ : Брайт Букс, 2021.

свідомому рівні як комплекс неповноцінності без «києво-руської спадщини».

На відміну від доктрини «русского мира», у якій Україні відводиться загумінкова роль «малоросійської» провінції, в сучасному інтелектуальному середовищі є переконання в тому, що українці, попри тривале російське панування, зберегли родові властивості культурної, світоглядної і соціальної окремішності. Міф про «три братні народи» деконструюється до самих підвалин не лише завдяки об'єктивній історичній реконструкції, а й тому, що сучасне мультинаціональне суспільство України демонструє органічну спорідненість з євроатлантичною спільнотою. Доволі влучно окреслив це письменник Д. Биков: «Це не війна Путіна і його камарильї. Це — протистояння двох сформованих цивілізаційних кодів і аксіологічних систем».

Пошук першопочатків антиукраїнської політики Росії веде до лабіринтів далекого минулого. Про це вже написано чимало серйозних праць і буде написано ще більше. Не вдаючись у розлогі історичні екскурси, зазначимо лише, що відверта антиукраїнська позиція російського правлячого класу дореволюційної епохи в радянську добу змінилася на тактичні еволюції (українізація, створення радянської квазіреспубліки УРСР, загравання з українською творчою елітою, теорія «молодшого брата» тощо), неспроможні приховати справжню стратегію антиукраїнського курсу Кремля (Голодомор, Великий терор, боротьба проти українського національно-визвольного руху, русифікація та асиміляція, формування нової інтернаціональної спільноти — «радянського народу»).

Розвал СРСР тільки позначив новий етап українсько-російського протистояння. Не лише правляча верхівка, а й пересічні російські громадяни і переважна частина інтелігенції виявилися ментально не готовими «відпустити» Україну «на вільні хліба», дати їй вирватися з чіпких пут міфу про «три братні народи», «нерозривно поєднані спільним корінням та спільною історією».

У Кремлі від самої появи суверенної Української держави опрацьовувалися плани повернення України якщо не до зони повного контролю, то до орбіти виняткового впливу. Кризовий стан економіки

нашої держави полегшив реалізацію цих намірів. Генеруючи інструменти закабалення України, Кремль для початку обрав найслабше місце Києва — «газову» тему. Вперше російське керівництво «витягло з колоди» власної дипломатії «газову карту» в лютому 1993 р. Посилаючись на заборгованість України в оплаті за газ у розмірі 138 млрд руб., Москва погрожувала припинити подачу «блакитного палива». У такий спосіб українське керівництво змушували до поступок в інших сферах, зокрема тих, що стосувалися Чорноморського флоту[5]. Ще на початку 1992 р. питання про державну належність Чорноморського флоту вийшло на порядок денний. 3 вересня 1993 р. за підсумками переговорів у Масандрі між Україною і РФ було підписано 4 міжнародні документи, які стосувалися врегулювання проблем поділу Чорноморського флоту колишнього СРСР та утилізації ядерної зброї, дислокованої на території України: 1) Протокол про врегулювання проблем Чорноморського флоту; 2) Основні принципи утилізації ядерних боєзарядів стратегічних ядерних сил, що дислоковані в Україні; 3) Угода між Урядом Російської Федерації та Урядом України про утилізацію ядерних боєзарядів; 4) Угода між Україною та Російською Федерацією про порядок здійснення гарантійного та авторського нагляду за експлуатацією стратегічних ракетних комплексів Стратегічних Сил, розташованих на їхніх територіях.

Слабкі (внаслідок критичної газової заборгованості) переговорні позиції української делегації підживлювали експансіоністські наміри росіян. Представники всіх політичних сил Росії (С. Бабурін, Б. Громов, В. Лукін, Р. Хасбулатов та ін.), попри внутрішні незгоди, об'єдналися у намірах скористатися ситуацією, аби позбавити Україну суверенітету над Чорноморським флотом і Кримським півостровом. Віце-президент РФ О. Руцькой під час перебування у Криму зробив відверто провокативну заяву: «Здоровий глузд диктує, аби Крим став частиною Росії. Ті, хто підписав рішення 1954 р., були, напевне, з похмілля або після сонячного удару»[6].

[5] Протокол про врегулювання проблем Чорноморського флоту: Україна, Російська Федерація від 03.09.1993. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_054#Text

[6] Независимая газета. 7 апреля 1992. С. 1.

У березні 1993 р. Газпром розпочинає амбітний проєкт, одна частина якого була пов'язана з освоєнням нових покладів газу на Ямалі, а інша, основна, — зі спорудженням транзитного газогону Ямал–Західна Європа, вартість якого лише в межах СНД сягала 30 млрд дол. Вже 22 березня очільник Газпрому Р. Вяхірев і перший заступник міністра зовнішніх економічних зв'язків РФ О. Давидов підписали у Варшаві угоду про те, що газогін пролягатиме в обхід України територією Польщі. У лютому 1994 р. В. Черномирдін підписав з прем'єр-міністром Польщі протокол про будівництво польської ділянки газогону Ямал–Західна Європа. При цьому передбачалося 50 % російського газу транспортувати територією Білорусі, а не України.

У березні 1994 р. Газпром припинив подачу газу в Україну, оскільки її борг сягнув позначки 1 трлн руб., і запропонував поступитися на користь російського постачальника частиною майнових прав на газогони та деякі українські підприємства. Навіть не отримавши обіцяного Києвом графіка виплати заборгованості, російська сторона відновила надходження газу в повному обсязі. Це дає підстави припустити, що учасники російсько-українських перемовин узгодили поступки в інших питаннях, зокрема у військово-політичній сфері[7].

Після кількох зустрічей у серпні 1992 р. Б. Єльцин і Л. Кравчук підписали у Ялті угоду про поділ Чорноморського флоту між двома державами[8], а 17 червня наступного року в Москві — угоду про поділ флоту за формулою «50/50»[9].

Остаточну крапку в цьому питанні було поставлено 3 вересня 1993 р. у Масандрі, коли російська делегація нав'язала свою позицію українській. Тодішній президент України Л. Кравчук і прем'єр-міністр Л. Кучма прийняли принизливі умови, згідно з якими українська частина ЧФ продавалася Росії в рахунок боргів за газ. На знак протесту

[7] Иванова Е. Газовая промышленность. Коммерсантъ. Власть. № 47. 27.11.2001. С. 6.

[8] Угода між Україною і Російською Федерацією про принципи формування ВМС України та ВМФ Росії на базі Чорноморського флоту колишнього СРСР від 03.08.1992. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_020#Text

[9] Угода між Україною та Російською Федерацією про невідкладні заходи по формуванню Військово-Морських Сил України та Військово-Морського Флоту Росії на базі Чорноморського флоту від 17.06.1993. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_046#Text

проти капітулянтської позиції вищого керівництва держави перший міністр оборони України пішов у відставку. На адресу президента України, голови Верховної Ради України, міністра оборони України надійшли звернення від екіпажів сторожових кораблів «Гетьман Сагайдачний» та СКР-112, військовослужбовців вузла зв'язку штабу МВС України та інших частин, морських піхотинців, у яких йшлося про неприпустимість продажу флоту за борги, які стали результатом прорахунків у економічній політиці, і заборону на подальше перебування кораблів іншої держави на території України[10]. Негативну оцінку дій українського керівництва на переговорах у Масандрі дав і командувач ВМС України В. Безкоровайний[11].

Під час переговорів у Масандрі сторони також домовилися про алгоритм і технології утилізації ядерної зброї, розміщеної на території України, а також гарантійного та авторського нагляду за експлуатацією стратегічних ракетних комплексів. Ці кроки здійснювалися в руслі імплементації Лісабонського протоколу від 23 травня 1992 р., згідно з яким Україна разом з Білоруссю та Казахстаном приєдналися до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї й відмовлялися від володіння нею.

Та все ж масандрівські домовленості були сформульовані недостатньо чітко, тому 15 квітня 1994 р. було підписано нову міждержавну угоду, за якою до 20 % суден відходило Україні, а ВМС України і Чорноморський флот РФ мали базуватися окремо[12].

Отже, «газовий зашморг» уже на початку 90-х років став засобом перманентного тиску на керівництво нашої держави, змушуючи його йти на принципові поступки всупереч національним інтересам України. І в наступні роки Москва вдавалася до газового шантажу щодо Києва, прагнучи використати економічну ситуацію з метою утримання України в орбіті власних геополітичних інтересів.

---

[10] Голос України. 10 вересня 1993.

[11] Безкоровайний В. Масандрівський протокол. Джерела і наслідки // Універсум (Львів). 2011. № 3/4.

[12] Угода між Україною та Російською Федерацією про поетапне врегулювання проблем Чорноморського флоту від 15.04.1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/643_128#Text

Фактичний початок гібридної війни проти України відноситься до 2005 р. і пов'язаний з Помаранчевою революцією, яка унеможливила прихід до влади проросійського кандидата у президенти В. Януковича, а також з виразним євроатлантичним вектором, запропонованим керівництвом держави в особі президента В. Ющенка. Для протидії просуванню України до євроспільноти інтенсивно використовувалися комбіновані засоби економічного шантажу, політичного і дипломатичного тиску, пропаганди, а також маніпулятивні політтехнології електорального штибу.

Наступна «газова війна» припала на рубіж 2005–2006 рр. Безпідставно і бездоказово звинувачуючи нашу державу у несанкціонованому відборі газу, педалюючи тему ненадійності українського транзиту, Москва всіляко намагалася дискредитувати Україну в очах міжнародних партнерів і водночас просувала ідеї обхідних шляхів транспортування газу. Так з'явилися проєкти Південного, Турецького і Північного потоків. Перемігши у цій інформаційній війні, РФ заподіяла Україні не лише колосальної іміджевої шкоди, а й гігантських економічних збитків через втрату основних обсягів транспортованого до європейських країн газу. Як повідомив Укрінформ, колишній віцепрезидент «Газпромбанку» І. Волобуєв сказав в інтерв'ю Денису Казанському, а також виданню Liga.net, що Газпром вклав у дискредитацію України в Європі мільйони доларів. Для цього було найнято спеціальні агенції, які «репутаційно виглядали нормально, але при цьому відпрацьовували певні теми, зручні Кремлю». Перед піарниками поставили завдання показати, що «українська ГТС аварійна, труби прогнилі, реконструювати систему надто дорого і простіше від неї відмовитися», а також, що «Україна — несумлінний транзитер російського газу, крадій». Особливо активно ця робота проводилася під час «газових війн» 2004–2005 та 2008–2009 рр.[13].

Період 2008–2009 рр. позначений складними перипетіями довкола ціни на російський газ, проблемою посередників, протиріччями

[13] Про газові війни Росії проти України розповів колишній топменеджер Газпрому. Укрінформ. 27.04.2022. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3469077-pro-gazovi-vijni-rosii-proti-ukraini-rozpoviv-kolisnij-topmenedzer-gazpromu.html

між президентом В. Ющенком та очільницею уряду Ю. Тимошенко, позицією олігархату та іншими чинниками. У перший день 2009 р. російський монополіст Газпром припинив постачання «блакитного палива» в Україну, а впродовж наступних трьох тижнів істотно скоротилося його надходження до інших європейських країн, що спричинило кризу довіри до Росії та України як постачальників і транзитерів.

Одночасно з «газовим краном» керівництво Росії використовувало й інші важелі впливу, аби перешкодити просуванню України до ЄС і НАТО. На початку квітня 2008 р. відбувся 20-й саміт НАТО у Бухаресті, що став певною мірою рубіжним. Члени альянсу санкціонували приєднання України та Грузії до Плану дій з підготовки до членства в НАТО. Вже тоді В. Путін заявив у розмові з американським президентом, що «Україна — це навіть не держава» і в разі її вступу до НАТО Росія не виключає можливості «повернення Кримського півострова та відторгнення Східної України»[14]. Чотири місяці потому почалося вторгнення російських військ до Грузії.

Упродовж останніх 30 років відносини з Росією залишалися для України найскладнішими в усій системі її міждержавних контактів. Москва мілітаризувала і збурювала власне суспільство, створювала морально-політичне підґрунтя у світовій спільноті для антиукраїнської експансії. Фактично гібридна війна проти України велася протягом усього цього періоду. 2014 р. став початком агресії РФ проти України. Готувалася вона тривалий час, а обраний для цього момент виявився найскладнішим для нашої держави — політична криза дійшла критичної позначки і спричинила революційний вибух.

З політико-правових міркувань в Україні для позначення протистояння з РФ було обрано евфемізми «антитерористична операція» (АТО), згодом — «операція об'єднаних сил» (ООС), однак сутності подій це не змінило. Від 2014 р. РФ вела проти України **війну** всіма засобами, які вважала за потрібне використовувати. Це спричинило втрату Україною Криму і частини Донецької і Луганської областей.

[14] Блок НАТО разошелся на блокпакеты. Коммерсант. 07.04.2008; Путін — Бушу: «Україна — це не держава» // Українська правда. 07.04.2008.

Оминаючи фактологічні сюжети, пов'язані з війною Росії проти України, слід зупинитися на кількох методологічних аспектах її осмислення. Насамперед ідеться про назву та хронологічні рамки цих подій, що мають окреслювати їх онтологічну сутність. Доволі часто війни зі значною ідеологічною складовою називають з використанням емоційно та політично забарвлених означень: «національна», «вітчизняна», «визвольна» та іншими епічними термінами. Та, як правило, у світовому академічному дискурсі і юридичній практиці усталюються визначення, позбавлені подібних нашарувань. З огляду на це видається доцільною така назва: «Війна Росії проти України 2014–2022 рр.», або в спрощеному вигляді — «Російсько-українська війна». Вказані хронологічні межі зумовлені внутрішньою логікою воєнно-політичних процесів, що мають єдину природу і внутрішній зміст, хоча охоплюють і «гарячі» фази, і використання гібридних засобів.

Оскільки ця війна триває вже 12 років, є підстави для її характеристики і типологізації.

По-перше, у цій війні поєднуються елементи війн **четвертого, п'ятого і шостого поколінь**. Не вдаючись до розлогого розгляду всіх цих елементів, зазначимо, що застосовуються звичайні види озброєння; високоточна зброя з метою ураження державних, військових, економічних, комунікаційних об'єктів, транспортної мережі і систем управління; системи протиповітряної і протиракетної оборони; всебічне й неперервне забезпечення воєнних дій упродовж заданого періоду; система управління усіма видами і способами воєнних дій, а також інформаційного протиборства; сучасні системи акумуляції, обробки та використання інформації, навігації, управління і контролю за всіма сферами сектору оборони і державної безпеки. Окремі риси війн 5-го покоління виявляються в застосуванні військами РФ хімічної зброї та постійних погрозах Кремля застосувати тактичну й інші види ядерної зброї.

По-друге, у цій війні виразно простежуються елементи **тотальної війни**. Зважаючи на дискусійний характер цього твердження (у науковому середовищі не вироблено однозначної дефініції тотальної

війни і тривають дискусії з приводу тотальних війн в історії людства), варто принаймні назвати ті її іманентні риси, які спостерігаються нині в Україні.

Першим компонентом вважається *подвійна участь цивільних осіб* як активно діючих суб'єктів і як жертв, що виявляється через їх участь у воєнних діях та ведення таких дій проти них.

Сприйняття правлячим класом РФ української політичної нації та української державності як екзистенційної загрози відразу надало цій так званій «спецоперації» статусу *війни проти всього українського народу*.

Третьою складовою тотальної війни фахівці вважають *тотальні методи* її ведення. Радикалізація методів ведення бойових дій і терор проти цивільного населення спостерігаються в Україні практично від самого початку повномасштабного вторгнення російської армії. Грубе порушення положень Гаазької та Женевської конвенцій, застосування хімічної зброї, жорстоке поводження з військовополоненими (катування, вбивства починаючи з 2014 р.), взяття заручників, тактика «випаленої землі», характер бомбардувань житлових кварталів, а також зниження порогу застосування всіх інших доступних засобів є безпосереднім чи опосередкованим свідченням тотального характеру війни. Спротив російській агресії чинить весь народ України, що також кваліфікують як ознаку тотальної війни.

Четвертим елементом тотальної війни прийнято вважати тенденцію до *тотальної мобілізації*. Є підстави констатувати тотальну мобілізацію держави і суспільства в Україні (політичну, економічну, юридичну, морально-психологічну) у зв'язку з війною. У середовищі аналітиків до властивостей тотальної війни відносять саме надмірні, критичні витрати ресурсів та енергії на ведення війни. На думку фахівців, загальну військову повинність, що реалізується завдяки масовому призову в регулярні збройні сили, не варто ототожнювати з тотальною мобілізацією. Однак до такого стану речей нас наближає те, що в Україні з 2014 р. до регулярних військ додалися добровольчі формування, а в 2022 р. — підрозділи територіальної оборони, що фактично стали резервом ЗСУ. Переконливим доказом

високого рівня мобілізації суспільства можна вважати й те, що одночасно з ТРО є потужний волонтерський рух, що охопив сотні тисяч активістів.

П'ятий компонент — це *тотальний контроль*. Штіг Ферстер наголошує: «Політика тотальної війни означала не що інше, як підпорядкування практично всіх сфер людського існування централізованому контролю керівництва». Одним із його структурних елементів є тотальна цензура і пропаганда. Нинішня ситуація в РФ цілком уможливлює її накладання на цю матрицю. Що стосується України, то тут під час війни посилилися тенденції до централізації управлінських функцій, що продиктовано необхідністю оперативного вирішення пріоритетних завдань, пов'язаних зі зміцненням обороноздатності держави та підтриманням усіх сфер її життєдіяльності.

Усі наведені параметри тотальної війни представлені в цій війні різною мірою і, можливо, для когось не слугують зразком ідеальної тотальної війни. Однак наявні тенденції неможливо ігнорувати і вони мають бути враховані у відповідних юридичних дефініціях, зокрема й тих, що будуть покладені в основу звинувачень РФ та Білорусі у воєнних та інших злочинах.

По-третє, керівництво РФ цілеспрямовано і свідомо здійснює **політику геноциду в Україні**. Так, очільник розвідслужби Міністерства закордонних справ Великої Британії (МІ-6) Річард Мур заявив у Twitter, що до планів президента РФ Путіна входили масові страти, які мали чинити російські військові та розвідувальні служби на окупованій території України.

Класичне визначення цього виду злочину ухвалено Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 9 грудня 1948 р. у Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, воно є міжнародно визнаним і використовується у Римському статуті Міжнародного кримінального суду. Геноцид визначають як будь-які з перелічених далі дій, в основі яких лежить намір повністю або частково знищити національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку:

• вбивство;

• завдання тяжких тілесних або психічних ушкоджень; навмисне створення життєвих умов, які розраховані на повне або часткове знищення;

• дії, розраховані на унеможливлення народження дітей; насильницька передача дітей цієї групи іншій групі.

Принципово важливим при цьому є те, що кількість жертв для визнання таких дій геноцидом не має значення. Натомість необхідною умовою вважається цілеспрямований намір знищення. Після оприлюднення опусів кремлівського політтехнолога Т. Сергейцева всі «пазли» апокаліптичного путінського задуму остаточно склалися і стали очевидними навіть для тих, хто з формально-юридичних причин вважав некоректним застосування дефініції «геноцид» до масових убивств цивільного населення в Україні російськими військовими. Навіть за першого наближення до проблеми заперечення геноцидних політики і практики російської сторони в Україні видається неможливим, хоча можна припустити: російські юристи зроблять усе, аби нівелювати це звинувачення.

По-четверте, усвідомлюючи всю дискусійність проблеми, можна висунути гіпотезу про **світовий характер цієї війни** вже у нинішній фазі протистояння. Якщо не замикатися в суворо обмежених рамках класичних Першої і Другої світових війн, слід зважати на такі чинники, що вказують на глобальний вимір цього протистояння:

• безпосередньо у воєнних діях беруть участь три держави, сумарна територія яких становить більшу частину Європейського континенту і близько 1/5 земної кулі;

• опосередковано до цього протистояння долучилися десятки країн, зокрема членів НАТО, які сприяють боротьбі народу України проти агресорів зброєю, боєприпасами, логістичними, розвідувальними, іншими матеріальними засобами, підготовкою військового персоналу, фінансовою допомогою тощо;

• практично всі міжнародні організації у той чи інший спосіб відреагували на агресію Росії проти України політичними заявами та рішеннями, що мають міжнародно-правовий зміст;

• десятки країн і тисячі найбільших бізнесових та фінансових структур приєдналися до санкцій проти Росії та Білорусі, що перетворило їх на системний чинник економічного тиску;

• вже під час війни, до її завершення, стає зрозумілим невідворотне, кардинальне, безпрецедентне за масштабами переформатування світового енергетичного ринку, що є визначальним чинником економічного розвитку на середню й віддалену перспективу;

• з великим ступенем вірогідності можна припустити, що після завершення війни світова спільнота стане задіяною у відродженні України в масштабах, зіставних з тими, які спостерігалися після Першої та Другої світових війн. При цьому з РФ та Білорусі мають стягуватися репарації в обсягах, достатніх для відшкодування матеріальних збитків Української держави, недержавних інституцій та окремих громадян;

• принципи справедливості ставлять на порядок денний засудження воєнних та інших злочинів РФ та Білорусі на рівні не лише національної, а й міжнародної юрисдикції, бажано за допомогою спеціально створеної судової інстанції — міжнародного трибуналу на зразок Нюрнберзького чи Токійського;

• нарешті, війна має спричинити суттєву зміну конфігурації балансів у світі, центрів глобального впливу та системи міжнародної безпеки. Нині для всіх очевидними стали недосконаліть «нюрнберзького» способу мислення, згубність європейської «реальної політики», що фактично збилася на практику умиротворення агресивної імперії — Росії, невиправдані поступки і запобігання перед нею через економічні рації та вигоди. Світ зможе обійтися без Росії, Росія без світу — ні. З усією очевидністю постала проблема рудиментарності Ради Безпеки ООН, принаймні в тій частині, що стосується статусу постійних членів цього органу та права вето, а також ефективності інструментів урегулювання міждержавних конфліктів міжнародними організаціями (ООН, ОБСЄ, НАТО, міжнародні судові інстанції), багатосторонніми міждержавними угодами (Будапештський меморандум, Мінські угоди та ін.).

З огляду на викладене вище слід бодай стисло позначити кілька векторів фундаментального осмислення війни Росії проти України

представниками гуманітарних наук у найширших дисциплінарних контекстах:

світоглядно-ідеологічний — ідеологічні конструкти в Росії новітнього часу; духовні «скрепи» «святої Русі», концепт «русского міра»; «українська ідея» крізь призму державного будівництва; аксіологічний фронтир: цивілізаційний вибір України і Росії; рашизм як ідеологія і політична практика;

політико-правовий — ретроспектива міжнародних відносин XX — початку XXI ст. у світовому та європейському просторах; закладання кількох центрів впливу; формування світової та регіональної систем безпеки; війни та збройні конфлікти як інструмент зовнішньої політики; Україна як актор міжнародного життя: проблема правосуб'єктності; російсько-українські відносини на рубежі XX–XXI ст.; перспективи трансформації системи колективної безпеки на нових засадах; принципово новий формат колективної безпеки для України; глобальні інструменти регулювання міжнародних відносин (ООН, НАТО, ОБСЄ, багатосторонні угоди та ін.); проблема відповідальності політичних еліт; стратегічні прорахунки та помилки доленосного значення; проблема випереджаючого розвитку громадянського суспільства порівняно з процесом формування відповідальних політичних еліт і правової держави в Україні, особливо судової системи та правоохоронних органів; місце олігархату в політичному житті держави; творення «п'ятої колони» в органах влади, силових структурах, бізнесових групах, ЗМІ, середовищі творчої та інтелектуальної еліти; можливості стратегічного планування і моделювання складних політичних та соціально-економічних процесів і явищ;

економічний — функціонування економіки в умовах війни, проблеми регулювання економічних процесів; міжнародні економічні зв'язки та форми допомоги зарубіжних держав Україні; матеріальні збитки України від війни та окупації і способи їх відшкодування; стратегії виживання різних категорій населення в умовах війни та окупації; моделі економічного розвитку в минулому і майбутньому; проблеми стагнації, криз, прогресу, конкурентоспроможності, креативних проєктів та перспективних брендів, що можуть забезпечити

економічний прорив в умовах глобалізації; роль українських олігархів в організації економічного життя України; плани, механізми й алгоритм відновлення економічної та соціальної інфраструктури України; внутрішні й зовнішні ресурси відбудови; форми інтеграції України в економічні відносини сучасного світу в контексті руху до членства у Європейському Союзі; оцінка вартості зовнішньої і внутрішньої політики;

соціогуманітарний — людські втрати України у війні; демографічні процеси в Україні, спричинені війною; проблеми біженців та переміщених осіб; лікування, фізична і психологічна реабілітація, ресоціалізація, форми соціальної підтримки військовослужбовців і цивільних жертв війни; досвід масового насильства, масовий посттравматичний синдром і засоби його подолання; форми соціальної солідарності та волонтерський рух як новітній феномен соціальної самоорганізації; криза християнської культури, пов'язана з дискредитацією православ'я у його російському варіанті;

філософський та психологічний — життя і смерть на війні; етичний вимір і проблема особистого, групового і колективного вибору; моделі поведінки в умовах воєнних екстрем; світ після війни: гуманізація чи дегуманізація?

воєнно-історичний — воєнно-стратегічний, оперативний, тактичний аспекти; військово-технічний аспект.

Для фахівців-істориків є власний вектор прикладання наукових зусиль. Певні орієнтири та пропозиції у цій сфері викладено у статті академіка НАН України В. Смолія «Історик і війна»[15]. Цілком закономірною є потреба консолідованих зусиль усіх зайнятих історичними дослідженнями як у питанні концентрації уваги на актуальній нині проблематиці, так і в справі протидії історичній політиці Кремля, побудованій на суцільній фальсифікації минулого та «викреслюванні» України й українського народу з історії. Попередній досвід протидії таким антиукраїнським атакам на історичному фронті вітчизняні вчені вже мають.

[15] Смолій В. Історик і війна. Інститут історії України НАН України, 2022. URL: http://resource.history.org.ua/item/0016388

Ідеологічні підстави війни. Кремль зрадив би собі, відмовившись від ідеологічного обрамлення банальної бійні, яку готував для України. Ця успадкована від радянських часів непорушна звичка пояснюється потребою хоч якось пояснити свої дії власній і світовій громадськості. Та коли з пересічним російським обивателем, який змінив ікону на телевізор (таких «вірних» нині близько 75 %), труднощів не виникає, то зі скептичною світовою спільнотою (крім деяких надто довірливих чи з відомих причин прихильних до Росії політиків і громадських діячів) доводиться складніше: романтичний флер «загадкової російської душі» давно поступився місцем сумнівному амбре неадекватного і непередбачуваного у своїй агресивності «слона в посудній лавці».

Попри постійну і гіперболізовану практику ідеологізації буття, в нинішній Росії погано зі свіжими ідеями, спроможними об'єднати народ довкола правлячого класу. У повсякденному арсеналі — все той самий побитий міллю жупел «загроз Росії з боку Заходу», просякнутий нафталіном меседж про якусь «виняткову місію» Росії, збродженний від передозованої конфесійної закваски концепт «русского міра». Витрачаючи величезні кошти на гігантську пропагандистську машину всередині країни та за кордоном, Кремль отримує ідеологічний продукт «не першої свіжості», придатний до вжитку переважно на просторах «єдиної і неподільної». Лише зверхністю і зарозумілістю вірних «лицарів» брехні та фейків можна пояснити появу формул, покликаних обґрунтувати експансіоністський, імперський курс російського керівництва щодо України. Практично жодна така теза на практиці не спрацьовує, що стає очевидним буквально після перших спроб практичного втілення. Варто лише згадати проєкт «Новоросія», що гучно провалився у 2014–2015 рр. Мислячи категоріями півстолітньої давнини, пригодовані ідеологи Кремля намагаються легітимізувати незаконно створені ним квазіреспубліки за допомогою кумедного означення «народні». Відверте глузування незаангажованої світової спільноти викликає ще один інструмент узаконення експансіоністських дій — псевдореферендуми, інсценізовані спеціальними «бригадами» постановників таких дешевих шоу. Однак це не

заважає Москві «легітимізувати» територіальні прирощення саме в такий, очевидно сфабрикований спосіб.

У зв'язку з цим неможливо обійти увагою інформаційні технології Кремля, що стали одним з головних засобів підготовки до війни та супроводу всієї експансіоністської політики Росії. Письменник Я. Валетов нещодавно написав, що «є люди і є країни, для яких поняття честь, людяність, моральність, — просто пустий звук. Для них вияв брехні, цинізму, жорстокості, підступності — єдино можливий принцип взаємодії із зовнішнім світом... Росія не тільки батьківщина слонів, вона ще й мати абсурду, яка не каже жодного слова правди, ніколи, ні з якого приводу. Величезна країна, що живе брехнею, що дихає брехнею і ненавистю до всіх оточуючих»[16]. Французький історик і філософ А. Безансон у своїй книзі «Свята Русь» зазначає, що «в Росії брешуть щиро, брешуть від усього серця. Невідомо, де є правда, бо відповідність слів речам таким, як вони є, і таким, як вони існували, ми називаємо зазвичай правдою, що може бути записана зовсім інакше в реєстрі іншої, ще величнішої правди. Де вона, ця правда? Вона живе у сферах, недоступних для тих, кому брешуть. Будучи лише віртуальною і фактично недосяжною, недоступна вона і самому брехунові»[17]. Постраднянська Росія є не просто правонаступницею СРСР. Вона перейняла з рук комуністичних лідерів прапор брехні, яка пронизує всю російську дійсність. Єльцинсько-путінська Росія інструменталізувала брехню і завдяки сучасним комунікаційним системам вивела її на справді недосяжний рівень.

До речі, з приводу правонаступництва виникають деякі юридичні колізії. Так, після розпаду СРСР РФ автоматично успадкувала місце СРСР в ООН та її Раді Безпеки, хоча РРФСР не була членом ООН на відміну від Української чи Білоруської РСР, що стали засновниками цієї міжнародної організації. Це було відвертим порушенням Статуту ООН та обов'язкової для всіх інших членів ООН процедури прийняття до її складу.

---

[16] Валетов Я. Росіяни, тікайте! // Українська правда. 18.03.2022. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/ 2022/03/18/ 7332442/

[17] Безансон А. Свята Русь / Пер. з франц. Т. Марусика. Київ : Кліо, 2017. С. 9–11.

Як у відомому романі Д. Оруела «1984», в Росії здавна використовують аналог езопової мови — «новояз», насичений евфемізмами, позбавленими реального чи адекватного змісту силогізмами, метафорами, порівняннями, символами та образами. Запозичена з радянських часів звичка не називати речі своїми іменами у сучасній Росії доведена до абсурду. Якщо політики РФ вживають «новояз» (не плутати з мовою дипломатії!), то «ланцюгові пси» російської пропаганди зовсім не завдають собі клопоту з лексикою. З екранів телевізорів на глядачів ллється такий потік інформаційних помий, що людям, які зберегли здоровий глузд, суто фізично стає важко жити в такій атмосфері. При цьому чим неймовірніші «історії» лунають від цих чорноротих менестрелів режиму, тим охочіше натовп у них вірить. Усі ці соловйови, кисельови, скабєєви, симоньяни піднесли «мистецтво брехні» на такий рівень, який не снився не лише їхньому предтечі Й. Геббельсу, а й жодній авторитарній чи тоталітарній державі в історії. У такий спосіб відбувається добре продуманий процес відтворення homo russian з його ворожим ставленням до всього світу. Найвищі посадовці у Москві переконані в тому, що за кордоном їхнім словам вірять так само, як і в Росії, де переважна більшість суспільства перекачана пропагандою. Ця віра у власну брехню засвідчує симптоматичну аберацію свідомості всіх верств російського соціуму, включно з правлячою «елітою» та інтелігенцією.

У тлумаченні психологів брехня є захисною реакцією від зіткнення з болісною дійсністю. Заколисуючи власну свідомість оманливими конструкціями, політики формують паралельний світ комфорту, що не потребує постійного напруження від необхідності розв'язання складних проблем, які турбують суспільство. До того ж фактичне пограбування російського народу досить невеликою політико-олігархічною групою потребує приховування і пояснень, що ґрунтуються на суцільній брехні. Усі публічно-масові заходи влади — державні свята, пам'яттєві заходи (День Перемоги, День народної єдності тощо), демонстрації, військові паради, інші суспільно-політичні акції — вибудувані дуже демонстративно й атрактивно, аби запевнити всіх у єдності влади й народу, у їхніх спільних цінностях.

Одним з найважливіших інструментів внутрішньої і зовнішньої політики керівництва РФ є потужний апарат брехні — система органів інформації, що працюють за чітко спланованими і координованими Кремлем напрямами. Тотальний характер пропаганди забезпечує «промивання мізків» російських громадян і слугує ефективним засобом політичної та соціальної мобілізації. Останні події засвідчили, наскільки глибоко метастази викривленого сприйняття дійсності вразили російське суспільство.

Слід визнати, що розкидані по всьому світу російські інформаційні служби доволі успішно впливали на зарубіжний політикум і громадськість, формуючи вигідну для Москви атмосферу. Поєднання економічно привабливих пропозицій та інформаційних вкидань уможливило реалізацію багатьох складових російського імперського проєкту. Ці та інші процедури, підкріплені щедрими «інвестиціями» для певних політичних партій, громадських об'єднань та окремих представників бізнесу, науки, культури, політикуму за кордоном, забезпечують прихильність якоїсь частини світового співтовариства, що надто довірливо ставиться до кремлівської риторики. Жертви путінської пропаганди перестають помічати та усвідомлювати пастки, підступно розставлені Москвою, а коли потрапляють у них, намагаються мінімізувати репутаційні втрати обґрунтуванням необхідності налагодження «добросусідських відносин», «взаємовигідного економічного, наукового та культурного співробітництва», тим самим об'єктивно виправдовуючи експансіоністську політику Кремля.

Створивши густу інформаційну «димову завісу» у вигляді звинувачень українського керівництва у «систематичному та грубому порушенні прав російськомовного населення України», Кремль у 2014 р. вдався до анексії Криму й силового захоплення Донбасу, видаючи це за «громадянську війну». Відвертим викликом міжнародному праву стало проведення «референдумів» на Кримському півострові і в Донбасі та створення квазіреспублік, так званих ДНР і ЛНР, а також приєднання Криму до РФ. Важко пояснювана й нічим не виправдана позиція колективного Заходу, який сприйняв усі ці брутальні кроки Росії за «чисту монету», перевела протистояння в Донбасі у позиційну

фазу і фактично заохотила Путіна до повномасштабної війни проти України у 2022 р. Вважаючи всіх за дурнів, офіційна Москва взяла на озброєння слоган «іх там нєт», намагаючись приховати пряму агресію та присутність військ у Криму і в українському Донбасі.

Рашизм як ідеологія і політична практика російського імперіалізму. В історії людства було багато радикальних ідеологій і практик, основаних на етнічній ексклюзивності, насильстві та війні як засобах досягнення політичних і соціально-економічних цілей, цілковитому нівелюванні цінності людського життя і демократичних свобод. Найвідоміші з них — нацизм, більшовизм, фашизм, трохи призабутий маоїзм та похідні чи споріднені з ними концепції, течії й рухи. Сумнівну першість нацизму та більшовизму у цьому шерезі зумовили багатомільйонні жертви, якими супроводжувалося перебування при владі НСДАП у Німеччині та Комуністичної партії в СРСР.

Попри те, що вітчизняні й зарубіжні радянологи детально вивчають ці явища, без належного осмислення залишається рашизм — порівняно новий об'єкт дослідження. Цей термін навіть не набув легітимності у суспільствознавчому дискурсі і використовується переважно як публіцистична метафора. Однак є всі підстави для виведення цього феномену в зону самостійного опрацювання.

Рашизм — пануюча в Росії впродовж багатьох століть ідеологія і практика, що ґрунтується на шовінізмі, презирстві до неросійських народів, імперських амбіціях, зневазі до міжнародного права і загальнолюдських цінностей. Найбільш одіозними формами рашизму стали сталінізм і путінізм. Якщо сталінізм засуджений цивілізованим світом як злочинний, то путінізм сприймають у світі не так серйозно, хоча вони мають однакову природу. Міжнародний трибунал обов'язково повинен дати йому історичну, моральну, політичну і правову оцінку. Адже йдеться про Зло вселенського масштабу і загрозу всьому людству. Без цього його метастази будуть розростатися далі.

Логічний ланцюг рашизму та антиукраїнського курсу Росії не обмежується XXI ст. Естафету антиукраїнської політики більшовицькі терористи перехопили у самодержавної Росії. Придушення Української революції 1917–1921 рр., «розкуркулення», колективізація, Го-

лодомор 1932–1933 рр., Великий терор, період Другої світової війни з його масовими депортаціями і боротьбою проти українського національно-визвольного руху у 1940–1950-х роках, придушення опозиції та дисидентів у 1960–1980-х — все це нерозривні ланки цієї лінії. Проголосивши РФ правонаступницею СРСР, її керівництво не лише не засудило комунізм, а й взяло на озброєння його ідеологічні постулати і політичні засоби. Вся діяльність російських лідерів від розпаду СРСР спрямовувалася на його відродження шляхом поглинання суверенної України. У зв'язку з цим предметом розгляду на міжнародному трибуналі має стати *вся історія і практика рашизму як ворожа і загрозлива для цивілізаційних загальнолюдських цінностей та демократичних свобод*.

Рашизм характеризується сукупністю властивостей:

• родова схильність до моделей політичного устрою, що ґрунтуються на «сильній руці», вождизмі, авторитаризмі і тоталітаризмі, вірі в «доброго царя», перекладанні всієї повноти влади на правлячу верхівку, нехоті до формування громадянського суспільства і правової держави;

• використання насильства та воєн як універсальних методів досягнення цілей правлячою верхівкою та узвичаєння такої практики у свідомості більшості громадян;

• створення та інтенсивне використання потужного пропагандистського механізму задля формування прихильної громадської думки і мобілізації російського суспільства на втілення тих чи інших політичних рішень, а також створення позитивного іміджу режиму у світі;

• інструменталізація підміни понять, застосування евфемізмів, брехні у внутрішній та зовнішній політиці;

• закріплення у масовій свідомості завдяки відповідним політтехнологіям різних фобій, постійна експлуатація синдрому зовнішнього «ворожого оточення» та загроз, спрямована на легітимацію режиму й отримання карт-бланш від суспільства на ведення агресивної політики і втручання у справи суверенних держав;

• повне розмивання особистості у цілеспрямовано сформованого натовпу, єдність якого тримається на «скрепах», що не корелюють із

загальнолюдськими цінностями: експансіонізмі, російському «месіанізмі», ексклюзивному місці російського православ'я в Росії та світі, нафталіновій ідеї «русского міра», презирстві до всього неросійського;

• систематичне відтворення та періодична кореляція відповідно до нагальної кон'юнктури в Росії психотипу і ментальності спільноти з яскраво вираженими і глибоко закоріненими рисами, що опозиціонують себе традиційним цінностям;

• безперервне маніпулювання натовпом, позбавленим індивідуальної і колективної спроможності розрізняти добро і зло, який швидко відгукується на експансіоністські заклики і неспроможний усвідомити руйнівні наслідки своїх дій у середній та віддаленій перспективі;

• брак соціальної відповідальності, глибокої людської солідарності, спроможності до самоорганізації на мікрорівнях, справжнього співчуття до стражденних;

• генетична схильність до расових, етнічних та конфесійних упереджень, ксенофобії у всіх її виявах, гуртування довкола шовіністичних гасел та агресивного націоналізму;

• відсутність глибокого особистого сумління і здатності до каяття, невизнання власних помилок, пошук причин усіх негараздів зовні, а не всередині себе, — зі звинуваченням «ворогів народу», колективного Заходу, «укронацистів», «космополітів», католиків та просто всіх «інших» і «чужих»; формування штучних вододілів між народами та різними соціальними і культурними спільнотами;

• втрата надійних гуманістичних орієнтирів, відчуження від засад демократії, індивідуальної та колективної свободи;

• відсутність глибокої культури діалогу, толерантності, поваги до іншої думки;

• штучно сконструйований, апологетичний історичний наратив.

Росіяни просто звикли жити в тіні авторитарних і тоталітарних режимів. Для них стали нормою верховенство держави (етатизм), патерналізм, відсутність правової держави та громадянського суспільства, суцільна корупція. Баналізація загрозливих відхилень від провідних і перспективних траєкторій суспільного розвитку (йдеться,

звісно ж, не тільки про західні) час від часу, як в останні десятиліття, набуває вигляду цивілізаційної девіації. Росія — чи не єдина країна, де почергово розігруються два драматичні сценарії: або влада чинить злочини проти власного народу, або суспільство і правляча верхівка демонструють симфонію і чинять злочини щодо інших народів і країн. Та мізерна, порівняно з основною масою натовпу, частина мислячих людей з чистим сумлінням і активною громадянською рефлексією видається не просто винятком, а аномалією в отруєному рашизмом російському суспільстві.

Ще однією іманентною ознакою феноменології рашизму є його відносна автономність стосовно форм політичного правління. Всі епохи історії Росії — часи самодержавства, диктатури пролетаріату, а потім більшовицької республіки з усіма незначними фасадними видозмінами (зокрема, створення СРСР), сучасної «президентсько-парламентської» Російської Федерації — стали органічним інституційно-адміністративним підґрунтям для цього потворного виродка «російської ідеї». Путінізм як сучасний формат рашизму дає всі підстави констатувати системну деградацію російської державності і громадянського суспільства, хронічні девіантні відхилення у ментальності та способах поведінки переважної частини росіян.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що частина згаданих явищ та процесів у контексті війни РФ проти України мають завершений, а інша частина — незавершений характер, що ускладнює їх аналіз та вихід на повноважні, належним чином обґрунтовані висновки, узагальнення, асоціативні ряди. В останньому випадку вченим нині слід у будь-який можливий спосіб акумулювати емпіричні матеріали, статистичні дані, в яких фіксуються сучасні події. Це дасть змогу після завершення війни завдяки новітнім аналітичним процедурам генерувати фундаментальні знання, що матимуть не лише суто теоретичне, а й практичне значення для вироблення оптимальних рішень у всіх сферах внутрішньої і зовнішньої політики нашої держави, дозволять урахувати складні і навіть трагічні уроки минулого.

Публіцисти та споживачі їхнього продукту потребують яскравих метафор і вражаючих уяву фактів, політики — популістських

мобілізаційних меседжів, держава — простих, зрозумілих та ефективних формул. Науковцям залишається тривала анатомія історичних явищ і процесів, що має на виході складні, а часом і суперечливі висновки, узагальнення та асоціації. Доволі часто держави, політики і суспільства не приділяють належної уваги результатам цієї важкої, копіткої праці і... знову повторюють помилки минулого.

Олександр Лисенко

1.2 РОСІЙСЬКА АГРЕСІЯ ПРОТИ УКРАЇНИ У ВИМІРІ АКТОРНО-МЕРЕЖЕВОЇ ТЕОРІЇ

Російсько-українська війна 2014–2026 рр. — багатоаспектна і різновимірна в осмисленні. Вона так чи інакше позначається на регіональних і глобальних зрізах життєдіяльності народів і держав. Російська спочатку гібридна (з 26 лютого 2014 р.), а надалі — повномасштабна (від 24 лютого 2022 р.) агресія проти України має своїм наслідком демонтаж усієї Постбіполярної (Поствестфальської) конструкції міжнародних відносин. Вона безпосередньо спричинилася до необхідності врахування особливої небезпеки хаотизації поля світової політики великими державами сучасності. Накладання повномасштабної фази російсько-української війни на перебіг пандемії COVID-19, а в додаток до цього — новий потужний міграційний виклик окреслили тенденцію до деглобалізації та фрагментаризації міжнародних відносин.

На основі таких суперечливих і очевидно загрозливих тенденцій, що увиразнюються на радарах російсько-української війни, спробуємо реалізувати головну мету дослідження — пояснити дієвість і роль впливових міжнародних гравців у подіях сучасної російсько-української війни у площині акторно-мережевої теорії. Власне сама акторно-мережева теоретична конструкція, а тим паче з точки зору її впливу на сферу міжнародних відносин, як свідчить аналіз літератури, тільки фрагментарно розглядалася в працях зарубіжних і українських науковців: А. Ачар'я, Б. Бадьє, Я. Бартосяк, С. Бєлєнь, Б. Бузан, С. Віднянський,

Т. Герасимчук, Ф. Закарія, А. Киридон, Р. Кужняр, Н. Нечаєва-Юрійчук, Дж. Міршаймер, М. Пєтрась, Ю. Теміров, С. Толстов, С. Троян, С. Федуняк, В. Фісанов та ін[1].

[1] Acharya A. Constructing Global Order: Agency and Change in World Politics. Cambridge and New York : Cambridge University Press, 2018.

Badie B. New Perspectives on the International Order. No Longer Alone in This World. London : Palgrave Maximilian, 2019.

Bartosiak J., Friedman G. Wojna w kosmosie. Przewrót w geopolityce. Warszawa : Zona Zero, 2023.

Bieleń S. Turbulence in the Post-Cold War Era. Warszawa : UW, 2021.

Acharya A., Buzan B. The Making of Global International Relations. Origins and Evolution of IR at its Centenary. Cambridge and New York : Cambridge University Press, 2019; Buzan B., Lawson G. The Global Transformation: History, Modernity and the Making of International Relations. Cambridge : Cambridge University Press, 2015. (Cambridge studies in international relations; 135).

Віднянський С. Україна — Європейський Союз: новий етап взаємовідносин в умовах російсько-української війни 2014–2022 рр. // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. 2022. Вип. 31. С. 10–37. URL: http://resource.history.org.ua/publ/Mzu_2022_31_3an war 2014–2022.

Герасимчук Т. Міжнародний порядок XXI століття: основні теоретико-концептуальні підходи. Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. 2016. Вип. 25. С. 335–355. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mzu_2016_25_19.

Zakaria F. The post-American World. N.Y.-L .: W.W.Norton, 2008; Zakaria F. Ten Lessons for a Post-Pandemic World. Dublin: Penguin Books, 2021.

Киридон А. М. Акторно-мережева теорія // Велика українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/ (2019). URL: https://vue.gov.ua/); Kyrydon A., Troyan S. (2020) Conceptual Fundamentals of Post-Wesrphalian International Relations // Roczniki Nauk Społecznych. Vol. 12 (48). No 4. P. 69–85; Kyrydon A., Troyan S. InternatIonal relations as a system and a discipline: From the westphalian to the post-westphalian world order // Studia i Analizy Nauk Polityce. 2021. No 1. P. 107–121.

Kuźniar R. Zmierzch liberalnego porządku międzynarodowego 2011–2021. Warszawa : Scholar, 2022.

Nechaieva-Yuriichuk N., Troyan S. Evolution of the Westphalian Order under the Influence of the World Wars: Historical and International Relations Aspects // Codrul Cosminului. 2020. Vol. 26. No. 1 (July). P. 187–206; Nechayeva-Yuriichuk N., Troyan S. Modern problems of international security: a look through the prism of J. Mearsheimer's structural theory of offensive realism // Studii Naționale de Securitate: Revistă științifico-practică. 2022. No. 1 (5). P. 90–103; Nechayeva-Yuriichuk N. "Nichoho ne sudylosya". Shans, yakyy dala svitovi pandemiya COVID-19 (notatky na polyakh knyhy Farida Zakariyi) // Wschód Europy. 2023. Vol. 9. No 1. P. 211–221. (in Ukrainian).

Mearsheimer J. The Tragedy of Great Power Politics. New York: W. W. Norton & Co, 2001; Mearsheimer J. The Great Delusion: Liberal Dreams and International Realities. New Haven, Conn.: Yale University Press, 2018; Mearsheimer J. John Mearsheimer on why the West is principally responsible for the Ukrainian crisis // The Economist. 2022. 19 March.

Pietraś M. (ed.) Międzynarodowe stosunki polityczne. Lublin : UMCS, 2021.

Теміров Ю. Т. Пастки ахісторицизму в осмисленні міжнародних відносин після закінчення холодної війни // Політичне життя. 2022. № 1. С. 132–137.

Толстов С. Міжнародна система початку XXI століття // Зовнішні справи. 2013. № 10. С. 8–13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/zovsp_2013_10_6

Методологія дослідження ґрунтується на принципах науковості, об'єктивності, історизму і двох концептуально-теоретичних положеннях вивчення світової політики та міжнародних відносин. Перше — про причинно-наслідкову обумовленість еволюції сучасного Поствестфальського періоду міжнародних відносин і його переходу до Неопостбіполярного етапу, який характеризується поверненням до нової холодної війни та спалахом великої війни в Європі, що загрожує небезпечним хаосом всій сучасній міжнародній системі. Друге — про соціальне конструювання світової політики під впливом, насамперед, активної діяльності впливових міжнародних гравців від імені великих держав та гнучких міждержавних коаліцій. Згідно з висновками західних учених Д. Ноука та Дж. Куклінського, актори поділяються на «центри», які утворюють полюси мереж, і так звані «кліки» — комунікаційні утворення, що характеризуються найвищим ступенем інтенсивності внутрішніх взаємодій. При цьому відносини між учасниками задаються самою мережею і відзначаються інтенсивністю (частота і обсяги розподілу та передачі різних ресурсів) і спрямованістю (напрямки переміщень ресурсів усередині структури мережевих взаємодій)[2]. Ці ідеї дозволяють порушити актуальну проблему впливу потужних міжнародних гравців на зміни в ядрі

Troyan S. Świat po zimnej wojnie: zasady ewolucji współczesnego porządku międzynarodowego // Ład światowy w perspektywie relacji transatlantyckich, Wojciech Gizicki (ed.). Lublin: Instytut Sądecko-Lubelski. 2014. P. 37–46; Троян С. Перша і Друга світові війни у парадигмі еволюції Вестфальського світопорядку // Україна–Європа–Світ = Ukraine–Europe–World: міжнар. зб. наук. праць. Сер. Історія, міжнародні відносини. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2019. Вип. 23. С. 49–60.

Федуняк С. Г. Вплив російсько-української війни на діяльність провідних інститутів безпеки в контексті формування нової моделі міжнародних відносин // Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент. 2022. Т. 11. С. 131–140. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mfapim_2022_11_10.

Фісанов В. Україна у міжнародних відносинах Поствестфальської доби: зміна геостратегічної ролі // Історико-політичні проблеми сучасного світу. 2022. № 46. С. 51–61.

Knoke D., Kuklinski J. Network Analysis. Bewerly Hills: Sage Publications, 1982; Knoke D., Pappi F., Broadbent J., Tsujinaka J. Comparing Policy Networks: Labour Politics in the US, Germany and Japan. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

[2] Knoke D., Kuklinski J. Network Analysis. Bewerly Hills: Sage Publications, 1982; Knoke D., Pappi F., Broadbent J., Tsujinaka J. Comparing Policy Networks: Labour Politics in the US, Germany and Japan. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

безпекового домену в контексті російсько-української війни 2014–2026 рр. на основі залучення теоретичних напрацювань середнього рівня, зокрема акторно-мережевої теорії.

1. Базові положення акторно-мережевої теорії

Відповідь на питання, чому Росія не може програти (і поготів — цілком) у нею ж несправедливо і безпідставно розв'язаній війні проти України, для чого треба «зберегти обличчя Путіну» тощо значною мірою знаходяться у площині акторно-мережевого підходу до аналізу соціальних процесів.

Акторно-мережева теорія уперше в розгорнутому вигляді була представлена Мішелем Каллоном і Бруно Латуром у другій половині 1980-х років[3]. Пізніше вона була актуалізована спочатку в науковому полі соціології науки і техніки, а згодом — соціології та соціальної філософії[4]. За своєю суттю, як наголошує українська дослідниця А. Киридон, «акторно-мережева теорія — це соціально-конструктивістська модель, основним принципом якої є концепція гетерогенної мережі, де остання виступає актором взаємодій. Тобто, актор — це мережа, яка є доволі динамічною, а будь-який об'єкт мислиться як ефект мережі відносин»[5].

---

[3] Callon M., Law J., Rip A. (eds) Mapping the Dynamics of Science and Technology: Sociology of Science in the Real World. London : The Macmillan Press Ltd, 1986; Latour B. Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory. Oxford: Oxford University Press, 2005; Latour B. Reorganization of the social: introduction to actor-network theory. Moskva: VSHÉ, 2014. (in Russian).

[4] Акулов М. І. Концепція часу в акторно-мережевій теорії: особливості побудови та концептуальні суперечності: автореф. дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.01. Київ : Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2021. 16 с.; Дейнека А. В. Стратегії позиціонування акторно-мережевої теорії в дискурсі сучасного соціологічного теоретизування // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. 2017. №. 1. С. 60–77; Щербина В. М., Романенко Ю. В. Евристичний потенціал актор-мережевого підходу в сучасному соціологічному теоретизуванні // Епістемологічні дослідження в філософії, соціальних і політичних науках. 2019. № 2(2). С. 76–82; Солодько С. Ю. Акторно-мережева теорія як соціологічна складова інтелектуального проекту Бруно Латура // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2014. № 4. С. 156–170.

[5] Киридон А. М. Акторно-мережева теорія // Велика українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/ (2019). URL: https://vue.gov.ua/.

При цьому, що важливо, усі елементи цієї мережі є однаково вагомими. Взаємодії або інтеракції відбуваються в ній за посередництва актантів, тобто дієвців. Глобальне відсутнє, натомість є лише ланцюг пов'язаних між собою локальностей. Не існує також понять великий і малий об'єкт: не можна говорити, наприклад, що одне об'єднання більше за інше, але одні очевидно перевершують інші за рахунок більшого числа надійних зв'язків з різними учасниками відповідної мережі акторів, що розглядається[6].

У сенсі застосування до предметного поля міжнародних відносин і світової політики міжнародно-акторна теоретична конструкція ґрунтується на розумінні визначальності впливу насамперед комплексу інтеракцій найпотужніших сучасних центрів сили на стабільність міжнародної системи. У рамках цієї теорії Росія, безумовно, розглядається як один із таких найвпливовіших міжнародних гравців або ж свого роду, за Б. Латуром, «ядра локальностей», які взаємодіють[7].

Головні засади акторно-мережевої теорії в застосуванні до аналізу міжнародних відносин зводять до таких положень:

• у міжнародній політиці займають основні позиції і відіграють головну роль потужні актори, насамперед — великі держави;

• впливові міжнародні гравці у регіональних і глобальному вимірах створюють потужні вузли і мережі взаємодій, від яких значною мірою залежний сучасний перебіг і перспективи розвитку як світу, так і окремих регіонів;

• порушення балансу відносин з великою державою загрожує дестабілізацією і турбулентністю всій системі міжнародних відносин;

• звідси, навіть у ситуації очевидного порушення великою державою існуючого міжнародно-правового режиму, інші впливові учасники прагнуть насамперед до «умиротворення» порушника (чи відверто-

[6] Latour B. Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory. Oxford: Oxford University Press, 2005. P. 173, 193, 199, 213–214.

[7] Bieleń S. Turbulence in the Post-Cold War Era. Warszawa: UW, 2021; Mearsheimer J. The Tragedy of Great Power Politics. New York: W. W. Norton & Co, 2001; Mearsheimer J. The Great Delusion: Liberal Dreams and International Realities. New Haven, Conn.: Yale University Press, 2018; Zakaria F. The post-American World. N.Y.-L.: W.W.Norton, 2008.

го агресора, як виглядає ситуація у випадку з Росією, яка розв'язала спочатку гібридну, а потім повномасштабну війну проти України).

Отже, з позицій акторно-мережевої парадигми у випадку агресії і війни Росії проти України, дії і головні зусилля міжнародного співтовариства в особі великих міжнародних акторів — держав і організацій — спрямовані насамперед на досягнення компромісу, бажання «врятувати Росію» і не допустити загрозливої дестабілізації ситуації в результаті, наприклад, повної воєнної поразки офіційної Москви.

На таке розуміння впливає низка чинників, з-поміж яких увиразнюються ті, що впливають на значну кількість зв'язків Росії в мережі актуальних міжнародних відносин: місце постійного члена в РБ ООН з правом вирішального голосу; один із двох (поряд із США) найпотужніших ядерних потенціалів сучасності; друга військова світова сила станом на 2022 р.; величезні сировинні (насамперед, енергетичні) ресурси; найбільша на планеті територія з понад 140-мільйонним (хоча й нерівномірно розселеним) демографічним потенціалом; одна з двадцяти найпотужніших економік світу за показниками загального ВВП у 2022 р. тощо[8].

Україна у формальному ключі програє конкуренцію за всіма показниками акторно-мережевих зв'язків і відносин і до початку 2022 р. об'єктивно не розглядалася навіть у якості впливової регіональної держави. Україна займала 74-е місце в глобальному рейтингу ООН за загальним показником Індексу людського розвитку, 58-е місце в світовому економічному рейтингу за загальним ВВП і 15-те місце за показником військового потенціалу в світі у 2022 р.[9]. Звідси цілком очевидно постає складність твердого, послідовного, однозначного вибору на користь підтримки України як слабкої ланки в мережі світових взаємодій. Водночас нагальною є необхідність протидіяти Росії — одній з найвпливовіших («держави-ядра») у комплексі зв'язків,

[8] GFP (2023). Military Strength Ranking. URL: https://www.globalfirepower.com/countries-listing.php (accessed 30 March 2023); VVP (2022). VVP stran mira [GDP of the world — 2022]. URL: https://fingeniy.com/vvp-stran-mira-2022-rejting-i-dolya-stran-v-mirovom-vvp/ (in Russian).

[9] GFP (2023) Military Strength Ranking. URL: https://www.globalfirepower.com/countries-listing.php; VVP stran mira [GDP of the world — 2022]. URL: https://fingeniy.com/vvp-stran-mira-2022-rejting-i-dolya-stran-v-mirovom-vvp/ (in Russian).

які в міжнародному полі створюють ланцюги пов'язаних між собою в загальну мережу локальностей.

2. Російська агресія проти України і антиросійські санкції

Після початку в 2014 р. гібридної війни Росії проти України запроваджені країнами Заходу та їхніми партнерами антиросійські санкції (з початку березня 2014 р.) виявилися надто слабкими і непослідовними, щоб зупинити державу-агресора. Тільки після переходу війни у повномасштабну (від 24 лютого 2022 р.) колективний Захід почав позбавлятися ілюзій стосовно Росії, і Україна, нарешті, поступово почала отримувати небачену після початку російської агресії політичну і дипломатичну підтримку, інформаційну, логістичну і (що надзвичайно важливо для успішного ведення війни) військово-технічну допомогу. Проте проблеми складності та суперечливості комплексної реакції насамперед країн Заходу та їхніх партнерів на анексіоністську політику Російської Федерації щодо України зберігають свою актуальність. Загалом це вписується в основні засади акторно-мережевої теорії в контексті вивчення ролі та впливів різних міжнародних акторів / дієвців у сучасній світополітичній мережі зв'язків і взаємодій.

Тиск потужного комплексу санкцій країн Заходу та їхніх союзників на Російську Федерацію охопив практично всі її життєво важливі сфери — політику, економіку, фінанси, військову, науково-технологічну тощо. Україна упродовж весни 2022 — зими 2023 рр. поступово почала отримувати все потужніше і якісніше та кількісно у великих чи значних обсягах озброєння. Військова допомога (насамперед країн НАТО і ЄС) стала надважливим чинником, разом із вмотивованістю і звитягою Збройних Сил України, для переходу ініціативи у веденні війни до української сторони (літо-осінь 2022 р.). Загалом з початку повномасштабного вторгнення станом на кінець лютого 2023 р. обсяги міжнародної допомоги перевищили 38 млрд дол. Завдяки надходженням міжнародної фінансової допомоги міжнародні резерви зростали, починаючи з жовтня 2022 р., і станом на кінець січня 2023 р.

досягли 29,9 мільярда дол. Крім того, якщо з 24 лютого по 20 листопада 2022 р. міжнародні партнери зобов'язалися надати Україні 113,1 млрд євро, за підрахунками Кільського інституту світової економіки, то станом на січень 2023 р. ця цифра підвищилася до понад 141 млрд євро. У період з 24 січня 2022 р. по 15 січня 2023 р. найбільшу військову допомогу надіслали США — 44,3 млрд дол.[10].

Потужним чинником підтримки України стало створення нової міжнародної коаліції на підтримку України. 26 квітня 2022 р. відбулася перша зустріч Контактної групи з питань оборони України (Ukraine Defense Contact Group), або ж зустріч у форматі Рамштайн (за назвою американської військової бази в Німеччині). Зустрічі у форматі Рамштайн — серія дипломатичних зустрічей міністрів оборони та представників вищого військового керівництва кількох десятків країн світу для узгодження надання військової допомоги Україні. На березень 2023 р. відбулося десять зустрічей. Висхідна динаміка кількості країн-учасниць (станом на березень 2023 р. об'єднує 54 держави світу) і характер прийнятих рішень свідчать, що коаліція з військової поступово перетворюється на політичну.

Росію як спадкоємницю Радянського Союзу вперше після 14 грудня 1939 р. (коли СРСР було виключено з Ліги Націй за пряму агресію проти Фінляндії) почали відсторонювати від членства й роботи в міжнародних об'єднаннях і організаціях. Так, вона була виключна з групи великих держав G-8, у якій перебувала від 1997 р.; позбавлена права членства в ПАРЄ; виключена з Ради прав людини ООН. Урешті, в березні та жовтні 2022 р. і в лютому 2023 р. Генеральна асамблея ООН засудила агресію Росії проти України з вимогою її негайного припинення і відновлення повного суверенітету України в міжнародно визнаних кордонах 1991 р. (кожна з резолюцій отримала підтримку в межах 141–144 голоси «за» з 193-х держав-членів ООН)[11].

[10] Городинська В. Військова техніка та мільярди доларів: що отримала Україна від партнерів за рік війни. 2023. 22 березня. URL: https://24tv.ua/economy/mizhnarodna-dopomoga-2023-skilki-viyskovoyi-finansovoyi-dopomogi_n2270406.

[11] Генасамблея ООН ухвалила резолюцію з вимогою до Росії покинути Україну заради всеосяжного, справедливого і міцного миру: 141 країн «за» // Голос Америки. 2023. 24 лютого. URL: https://ukrainian.voanews.com/a/oon-uchvalyla-rezoljuciju-shodo-vijny/6976346.html.

Російська агресія мала протилежні для Кремля наслідки і в плані посилення євроінтеграційних і євроатлантичних перспектив України. За практично чотири місяці Україна стрімко подолала шлях від подачі заявки на членство до прийняття кандидатом у члени ЄС 23 червня 2022 р.[12]. Через кілька місяців (30 вересня 2022 р.) Україна подала заявку про прийняття її за пришвидшеною процедурою до блоку НАТО[13]. Значимість цих кроків стає зрозумілою і вагомою на фоні того факту, що підписана в 2014 р. Угода про асоціацію між ЄС і Україною (вступила в дію в повному обсязі після завершення процесу ратифікації усіма євросуб'єктами, з 01 вересня 2017 р.) не містила перспектив членства для нашої держави. Щодо НАТО, то Бухарестський саміт (квітень 2008 р.) після відкинення Плану дій по членству (ПДЧ) хоча й залишив можливість для членства України в Альянсі, але ніякими реальними перспективами, уже навіть в умовах початку повномасштабної російської агресії, вона не підкріплювалася.

Проте цілком очевидно, що упродовж восьми років гібридної російсько-української війни Захід проводив свого роду політику «умиротворення» російського агресора, що також уможливило ескалацію конфлікту. Так, Крим визнавався країнами Заходу і світовим співтовариством незаконно анексованим. Однак це питання фактично не було предметом міжнародних переговорів. У тому числі і з вини української сторони, яка де-факто погодилася на виведення питання нічим не вмотивованої та всупереч міжнародно-правовим зобов'язанням російської анексії Криму за межі порядку денного Нормандського формату переговорів (політико-дипломатичного процесу, в якому російський окупант зайняв не місце злочинця, а рівноправного партнера з можливістю нав'язувати Україні та західним державам (насамперед, ФРН і Франції) свою позицію і вимоги). Держави ЄС, незважаючи на запроваджені проти Росії з березня 2014 р. санкції, продовжували нарощувати з нею економічну співпрацю. Особливо

[12] Україна отримала статус кандидата на членство в ЄС // Урядовий портал. 2022. 23 червня. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-otrimala-status-kandidata-na-chlenstvo-v-yes.

[13] Україна подає заявку на вступ до НАТО // Укрінформ. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3583117-ukraina-podae-zaavku-na-vstup-do-nato-zelenskij.html.

активно вона розвивалася в енергетичній сфері. Була навіть збудована друга лінія газопроводу Північний потік-2, яку, щоправда, не встигли ввести в дію до початку повномасштабної фази війни Росії проти України.

Західні держави також виконували свої зобов'язання перед РФ за контрактами, зокрема у сфері військових озброєнь і технологій, які були укладені до лютого 2014 р. Навіть після року повномасштабної війни Росії проти України і потужної антиросійської санкційної політики, як свідчать матеріали проведеної 29 березня 2023 р. онлайн-дискусії Atlantic Council, західні технологічні компоненти продовжують потрапляти у російську зброю[14]. І найчастіше це відбувається через Гонконг, Туреччину та сусідні з ними країни та регіони.

Така політика «подвійних стандартів» і «обережних кроків» Заходу щодо Росії частково зберігається попри зазначені кардинальні зміни після 24 лютого 2022 р. Складається уповні вмотивоване і верифіковане фактами враження, що західні союзники й інші партнери України почасти діють або з надмірною обережністю, намагаючись надто не дратувати російського ядерного монстра, або певною мірою затримуючи чи обмежуючи різними умовностями («не можемо послабити свою обороноздатність», «немає готових для передачі озброєнь і техніки», «потрібно кілька місяців підготовки українців для роботи на відповідних комплексах і системах» тощо) нагальну і необхідну нашій державі військову та військово-технічну допомогу. Навіть безперечні успіхи України не лише в протидії російській агресії, але й визволенні своєї тимчасово окупованої території та захисті загальнолюдських цінностей і принципів міжнародного права, поряд з неприхованим ядерним шантажем з боку Росії, веденням нею віроломної, нічим не вмотивованої агресивної, геноцидної війни, не спонукають західних партнерів і союзників наважитися на однозначно рішучіші кроки і заходи з метою негайного припинення російської

[14] Даниленко Ю. Як зупинити потрапляння західних компонентів до російських ракет. Головне з дискусії Atlantic Council: URL: https://speka.media/yak-zupiniti-potraplyannya-zaxidnix-komponentiv-do-rosiiskix-raket-golovne-z-diskusiyi-atlantic-council-9d4519.

агресії та відновлення повного суверенітету України над своїми тимчасово окупованими Росією територіями.

Теоретико-концептуальні пояснення цього феномену знаходяться зокрема в площині акторно-мережевої теорії в сенсі її застосування до пояснення процесів і явищ міжнародного життя і світової політики. Так, вони чітко прослідковуються в підходах прихильників різних парадигмальних напрямків — неореалізму, неомарксизму, конструктивізму. Продемонструємо це на прикладі впливових західних представників неореалізму в міжнародних відносинах.

3. Західна реалістична / неореалістична парадигма в контексті акторно-мережевої теорії: випадок Росії

а) *Інтереси Росії в контексті «наступального реалізму» Джона Міршаймера*

Показовим у сенсі врахування впливовості міжнародного актора на мережі та вузли взаємодій є теоретико-концептуальний підхід відомого американського політолога-міжнародника, професора Чиказького університету, представника «наступального реалізму» (Offensive Realism) Джона Міршаймера. Базові засади його підходу розширюють сферу неореалістичної теорії, дають теоретичне обґрунтування поведінки ревізіоністських держав, до яких належать і сучасна Російська Федерація[15]. Серед основних положень наступального реалізму увиразнимо такі: по-перше, держави рідко задовольняються рівнем впливу на світовій арені і завжди намагаються отримати перевагу перед іншими для досягнення повної безпеки; по-друге, великі держави визнають, що найкращий спосіб забезпечити їхню безпеку — досягти гегемонії «зараз», тим самим виключаючи будь-яку можливість виклику іншої великої держави; по-третє, найкраща стратегія держави

[15] Mearsheimer J. The Tragedy of Great Power Politics. New York: W. W. Norton & Co, 2001; Mearsheimer J. The Great Delusion: Liberal Dreams and International Realities. New Haven, Conn.: Yale University Press, 2018.

щодо підвищення своєї відносної сили до досягнення гегемонії — покладатися на наступальну тактику[16].

Наступальний реалізм Дж. Міршаймера моделює песимістичну картину міжнародної політики. Вона характеризується небезпечною конкуренцією міждержавної безпеки, що може призвести до конфлікту і війни. На думку західного науковця, конфлікт між великими державами вічний. Тому основним предметом інтересу Дж. Міршаймера в рамках теорії наступального реалізму є дії великих держав, які формують міжнародну політику. Американський політолог-міжнародник вважає, що доля всіх країн — як великих, так і малих — значною мірою залежить від дій гравців з найбільшим потенціалом, насамперед воєнним.

Після початку повномасштабної війни Росії проти України навесні 2022 р. на шпальтах впливового британського часопису The Economist була опублікована дискусійна стаття Дж. Міршаймера на тему, чому Захід несе основну відповідальність за українську кризу[17]. Розв'язану Російською Федерацією війну проти незалежної України він розглядає крізь призму найнебезпечнішого міжнародного конфлікту з часів Карибської ракетної кризи 1962 р. Розуміння першопричин сучасної війни дуже важливе, якщо ми хочемо запобігти погіршенню ситуації і знайти спосіб подолати збройне протистояння. Американський дослідник вважає, що безрозсудне розширення НАТО спровокувало Росію. Згідно з Дж. Міршаймером, визначальним є те, що Росія сприймає НАТО як загрозу. І не суттєво, чи має це сприйняття якусь основу. Саме тому США помилялися, підтримуючи розширення НАТО на схід, отже вони й винні у війні та її страшних наслідках.

«Безумовно, — пише Дж. Міршаймер, — що Володимир Путін розпочав війну і несе відповідальність за те, як вона ведеться. Але

[16] Nechayeva-Yuriichuk N., Troyan SModern problems of international security: a look through the prism of J. Mearsheimer's structural theory of offensive realism. Studii Naționale de Securitate: Revistă științifico-practică. 2022. No. 1 (5). P. 93–94.

[17] Mearsheimer J. Why the Ukraine Crisis Is the West's Fault. The Liberal Delusions That Provoked Putin // Foreign Affairs. 2014. September/October; John Mearsheimer on why the West is principally responsible for the Ukrainian crisis // The Economist.

чому він так вчинив — інша річ. Основна думка на Заході полягає в тому, що він — ірраціональний, відвертий агресор, який бажає створити велику Росію за подобою колишнього Радянського Союзу. Таким чином, він один несе повну відповідальність за українську кризу»[18]. Американський дослідник вважає, що ця точка зору примітивізує існуючий стан речей, який вимагає глибокого аналізу як щодо розуміння причин війни, так і способів її припинення та недопущення у майбутньому. Такий підхід Дж. Міршаймера привертає увагу з погляду розуміння сучасної міжнародної безпеки у контексті поєднання структурної теорії наступального реалізму з акторно-мережевою теорією та можливих висновків для України. Зокрема, у публікації американського політолога-міжнародника є тільки заклики до врахування інтересів великих міжнародних акторів, зокрема Росії, але немає місця бажанню величезної кількості українців вирватися з-під впливу офіційної Москви. Проте для України важливе значення має твердження Дж. Міршаймера, що рівень безпеки держави залежить від того, наскільки вона здатна переконати потенційних супротивників у своїй силі. Тобто, у здійсненні інтеракцій з впливовими дієвцями світової політики Україні важливо використати актуальні переваги акторно-мережевого підходу, зокрема зробивши акцент на характер відносин і якість контактів із державами-союзниками і стратегічними партнерами.

б) *Чарльз Купчан про необхідність переговорів з Росією*

Інший відомий американський політолог-міжнародник, професор міжнародних відносин Джорджтаунського університету і старший науковий співробітник Ради з міжнародних відносин Чарльз Купчан також розділяє підхід до Російської Федерації як впливового світового гравця, з яким необхідно не ворогувати, а домовлятися саме з огляду на його потужні мережі та вузли зв'язків у глобальних і регіональних взаємодіях. Ще в травні 2021 р. він звертав особливу увагу на необхідність США й надалі протистояти загрозам авторитарних кра-

[18] John Mearsheimer on why the West is principally responsible for the Ukrainian crisis // The Economist. 2022. 19 March.

їн (насамперед йшлося про Росію і Китай), але при цьому вони зобов'язані зберігати місце для співпраці у вирішенні глобальних проблем[19]. На думку Ч. Купчана, адміністрації Джо Байдена варто особливо зосередитися на переході до більш прагматичної і менш ідеологізованої зовнішньої політики.

У колонці для газети The New York Times від 2 листопада 2022 р. американський науковець і аналітик заявив, що успіхи Збройних Сил України на фронті створюють ризик широкої війни між Росією і НАТО, загрожують підривом демократії на Заході через економічні проблеми. Він вважає, що США і союзники мають безпосередньо втрутитися у «формування стратегічних цілей України та управління конфліктом, а також розпочати пошуки дипломатичного врегулювання»[20].

Ч. Купчан резонно зауважив, що Сполучені Штати та їхні союзники мали рацію, допомагаючи Україні захищатися — і вони мають продовжувати це робити: «Наразі Захід зробив чудову роботу, щоб підтримувати рівень участі та ризик у відповідності з інтересами, які поставлені на карту. Президент Байден правильно заявив, що захист України є стратегічним пріоритетом, але не життєво важливим інтересом»[21]. Але вони також мали рацію, виявляючи розумну стриманість, щоб уникнути війни з Росією, забезпечуючи українців засобами для самооборони, але утримуючись від надання Україні зброї далекого радіусу дії чи відхиляючи запит України щодо запровадження НАТО забороненої для польотів зони, і утримуючись від безпосереднього введення військ на українську територію.

Ч. Купчан особливу увагу звертає на той неоднозначний, на його думку, факт, що Вашингтон дозволив Києву вирішувати питання, надсилаючи економічну та військову підтримку, водночас дозволяючи Україні встановлювати власні військові цілі та розробляти власну

[19] Купчан Ч. Корекція курсу. Як США стримати Росію і Китай // NV. 2021. 17 травня. URL: https://nv.ua/ukr/opinion/ssha-yak-baydenu-slid-zminiti-vidnosini-z-rf-i-kitayem-ostanni-novini-50160255.html.

[20] Kupchan Ch. It's Time to Bring Russia and Ukraine to the Negotiating Table // The New York Times. 2022. November, 2.

[21] Там само.

військову стратегію. Проте в умовах ескалації конфлікту розумне уникнення війни між НАТО та Росією вимагає наступного кроку: прямої участі США в оперативному плануванні України. Американський науковець веде мову (свідченням чого є і його інтерв'ю від 18 лютого 2023 р).[22], практично лише про «територіальне врегулювання» у російсько-українському конфлікті, що ніяким чином не може влаштовувати українську сторону, яка прагне повної деокупації своєї території і безпекових гарантій на майбутнє.

в) *Фарід Закарія про доречність російсько-українського компромісу*

Маючи сумніви щодо можливості повної перемоги України й необхідності врахування інтересів Росії, подібно висловився й інший відомий американський політолог і журналіст Фарід Закарія. Автор бестселерів «Постамериканський світ майбутнього»[23] і «10 уроків для світу після пандемії»[24] ще в своєму інтерв'ю восени 2019 р. наголошував, що «у короткостроковій перспективі небезпека йде від Росії. Це озлоблена країна, яка хоче бути хижаком, хоче показати, що вона все ще могутня»[25]. Водночас, розглядаючи уроки пандемії COVID-19 для світу, він не врахував факту накладання коронавірусної небезпеки на перебіг російської агресії проти України з 2014 р., що мало серйозні глобальні наслідки. На це обмеження американського автора влучно звернула увагу українська дослідниця Н. Нечаєва-Юрійчук: «На нашу думку, запропонована схема виглядає неповною через відсутність у ній збройної агресії Російської Федерації щодо України та наступної анексії АР Крим, що стало відвертим одноосібним нехтуванням нормами міжнародного права та засвідчило неготовність існуючої

[22] Kupchan Ch. We will witness heavy battles, and later a stalemate may arise. URL: https://www.golosameriki.com/a/charles-kupchan-interview/6968096.html.

[23] Zakaria F. The post-American World. N.Y.-L. : W.W.Norton, 2008.

[24] Zakaria F. Ten Lessons for a Post-Pandemic World. Dublin: Penguin Books, 2021.

[25] Панюшкіна Я. «Популізм не вирішує проблем, а просто знаходить винних». Ведучий CNN Фарід Закарія про головні виклики сучасності. URL: https://thepage.ua/ua/interview/populizm-ne-virishuye-problem-a-prosto-znahodit-vinnih-veduchij-cnn-farid-zakariya-pro-golovni-vikliki-suchasnosti.

міжнародної системи до адекватної реакції сучасним викликам і загрозам власної стабільності. Вважаємо, що якби автор як політолог-міжнародник звернув увагу на цю кризу, аналіз впливу пандемії COVID-19 на подальший розвиток людства був би більш ґрунтовним та всеохопним у контексті самої назви праці — «10 уроків для світу після пандемії», а не для США чи окремих держав»[26].

Загалом Ф. Закарія розглядав дії Росії й особисто В. Путіна щодо України уповні передбачуваними і наголошував на тому, що це спроба колишньої супердержави, приниженої своїм станом («державою, яка занепадає», назвав Росію і Г. Кіссінджер), але яка чіпляється за «якийсь символ величі», підпорядкувати собі Україну[27]. Водночас політичний журналіст переконаний, що Захід мав докласти набагато більше зусиль для надання допомоги Росії та відновлення її позицій. Хоча загалом не заперечував того факту, що США і Західна Європа дійсно надали Москві величезні пакети допомоги та навіть створили з 1997 р. новий форум Великої вісімки. Проте, віддамо належне, Ф. Закарія при цьому цілком резонно зазначав найбільшу проблему Заходу в ставленні до війни Росії в Україні насамперед через призму політики великих держав, тоді як більш відповідною основою був імперіалізм.

Пізніше Ф. Закарія в дусі компромісної позиції реверансів як у бік врахування інтересів великої держави — Росії, так і України, яка рішуче бореться за право бути вільною і незалежною, висловив точку зору, що «метою має бути незалежна Україна, яка контролює як мінімум територію, яку мала до 24 лютого, і з деякими зобов'язаннями в галузі безпеки з боку Заходу»[28]. Американський політолог твердить, що зараз «жодна зі сторін недостатньо сильна, щоб виграти війну, і

[26] Nechayeva-Yuriichuk N. "Nichoho ne sudylosya". Shans, yakyy dala svitovi pandemiya COVID-19 (notatky na polyakh knyhy Farida Zakariyi) ["Nothing was destined". The chance given to the world by the COVID-19 pandemic (notes in the margins of Farid Zakaria's book)] // Wschód Europy. 2023. Vol. 9. No 1. P. 213.

[27] Zakaria F. Opinion Russia is the last multinational empire, fighting to keep its colonies. URL: https://www.washingtonpost.com/opinions/2022/03/31/ukrane-fighting-russia-imperialism-eastern-europe-algeria-kenya/?fbclid=IwAR38R0WBY5l9A9Oi_Rk2-Xe21UZz2yPX2IY3tL9m4VQG-4B8aBQbI_sx-q-0.

[28] Zakaria F. Opinion: It's time to start thinking about the endgame in Ukraine. URL: https://www.washingtonpost.com/opinions/2022/06/16/ukraine-war-endgame-russia-europe-us-goals/.

недостатньо слабка, щоб домагатися миру»[29]. Відповідно, з його точки зору, загальна перспектива тотальної перемоги України видається сумнівною, хоча її союзники і партнери повинні надавати більше боєприпасів, зброї, фінансів для протидії російській агресії, щоб Україна мала «достатньо успіхів та імпульсу на полі бою» і вступила в переговори, «маючи дуже сильні позиції»[30].

Ф. Закарія фактично висловив сумнів в цілковитій перемозі України, маючи на те два основні резони. По-перше, союзники і партнери України надто довго і не завжди послідовно виконують її потреби в озброєнні, боєприпасах і військовій техніці, що обмежує можливості української сторони насамперед у плані деокупації власної території. По-друге, Україна і Росія знаходяться у різних вагових категоріях як державні суб'єкти: Російська Федерація більш ніж утричі більша за Україну за населенням, майже в 15 разів переважає за ВВП, витрачала в 10 разів більше на оборонний бюджет і переважала на порядок за кількісними показниками практично всіх видів озброєнь. До того ж, війна йде на українській землі, що супроводжується руйнацією населених пунктів, промислових і сільськогосподарських підприємств, об'єктів інфраструктури, знедоленням людей. Мільйони українців покинули або втратили свої домівки чи виїхали за кордон. Наголошуючи на тому, наскільки руйнівною для нашої країни є ця війна, Ф. Закарія пропонує неприйнятне для України рішення територіальних поступок в обмін на мир.

Урешті, 28 лютого 2023 р. він написав у колонці на своїй авторській інтернет-сторінці як своєрідний висновок-пропозицію: «Можна уявити припинення вогню, що поверне Україні всі землі, захоплені з лютого 2022 р. Захоплені раніше як Крим у 2014 р. будуть предметом міжнародного арбітражу, включаючи місцеві референдуми, які проводитимуться міжнародними групами, а не Москвою. Крім того, Київ отримає гарантії безпеки від НАТО, хоча вони не поширюватимуться на ці спірні території. Цей компроміс, простіше

[29] Zakaria F. Opinion: There is a path to ending the Ukraine war. URL: https://edition.cnn.com/2023/02/24/opinions/fareed-zakaria-ukraine-column/index.html.

[30] Там само.

кажучи, Крим та частина Донбасу за де-факто членство в НАТО та ЄС, можна продати українцям, бо вони досягнуть своєї давньої мети стати частиною Заходу. Це може бути прийнятним для Росії, бо вона може стверджувати, що захищає деякі російськомовні частини України»[31].

Звичайно, така пропозиція американського політолога-міжнародника далека від класичної політики «фінляндизації України», але не враховує законного прагнення до відновлення територіальної цілісності держави. При цьому в рамках акторко-мережевого підходу пропонується збереження за Росією як впливовим суб'єктом міжнародних відносин незаконно загарбаних українських територій. Подається це як компромісний вихід із складної ситуації, яка загрожує хаосом і непередбачуваною турбулентністю всьому міжнародному порядку.

г) *Проросійська Realpolitik Генрі Кіссінджера*

У контексті порушеної нами проблеми ідея обміну територій на мир як основний результат російсько-української війни притаманна в концептуальному ключі і для світоглядної позиції колишнього держсекретаря і радника президента США з національної безпеки Г. Кіссінджера. Це не суперечить тому, що старійшина американської дипломатії наголошує: виправдань діям Росії, яка прагне всіма засобами повернути Україну в абсолютно залежне та підлегле положення, немає. Ще в 2016 р. американський політик і дипломат виступив на підтримку «панування Росії в колишніх радянських республіках, починаючи від Білорусі й України і закінчуючи Грузією та Казахстаном», а також розробку«плану політичного і економічного розвитку України». Основна ідея Г. Кіссінджера полягала в тому, що Росія «гарантує безпеку сходу України і поступово йде звідти», а Захід, зі свого боку, заплющує очі на «кримське питання». На практиці це означало, що окупація Криму не визнаватиметься офіційно, але перестане бути темою між США і Росією.

[31] Zakaria F. Opinion: There is a path to ending the Ukraine war. URL: https://edition.cnn.com/2023/02/24/opinions/fareed-zakaria-ukraine-column/index.html.

Концепція навіть отримала назву «конструктивної співпраці» і «нормалізації відносин»[32].

В умовах повномасштабної російської агресії проти України, 24 травня 2022 р. під час Всесвітнього Економічного форуму у Давосі Г. Кіссінджер висловив думку, що внаслідок російської війни в Україні міжнародній спільноті необхідно буде шукати домовленості з Росією. Він запропонував укласти мирну угоду між Україною та Росією, яка б мала передбачати повернення до ситуації перед повномасштабним російським вторгненням в Україну. При цьому Захід для уникнення війни проти самої Росії має дозволити їй залишити собі анексований Крим, який Росія відібрала в України в 2014 р.[33].

Це викликало серйозну критику в політичних, наукових і експертних колах. Наведемо тільки один показовий приклад такого критичного підходу до позиції «останнього з могікан». Американський історик і професор політології в Університеті Рутгерса в Ньюарку (Нью-Джерсі) Олександр Мотиль слушно зауважив: «Недавня промова Кіссінджера на Всесвітньому економічному форумі чудово ілюструє, наскільки він не в курсі сьогоднішніх реалій — на міжнародній арені, в Росії і, звичайно, в Україні. Як і Меттерніх, Кіссінджер робить фатальну помилку, вірячи, що кілька мудрих політиків можуть нав'язати свою волю світу. Гірше того, він вірить, що вони можуть зупинити внутрішні зміни та силу націоналізму. Багато років тому сенатор Вільям Фулбрайт назвав це "зарозумілістю влади" (додамо, що з елементами аморальності та цинічності — авт.)»[34].

Наприкінці 2022 р. у колонці під заголовком «Як уникнути нової світової війни» для британського тижневика The Spectator Г. Кіссінджер

[32] Roloff H., Tiedev P. Vermittlungen zwischen Washington und Moskau. Kissinger soll neuen Kalten Krieg verhindern. (2016). URL: https://www.bild.de/politik/ausland/donald-trump/kissinger-will-zwischen-russland-und-usa-vermitteln-49482764.bild.html

[33] Матвійчук І. На Заході гостро критикують Кісінджера, який «запропонував Україні поміняти території на мир» // Голос Америки. 2022. 25 травня. URL: https://ukrainian.voanews.com/a/reakcia-na-slova-kisingera-pro-ukrainu/6589368.html.

[34] Motyl A.J. Kissinger is dead wrong about the Russian war against Ukraine. (2023). URL: https://www.factsandarts.com/index.php/current-affairs/kissinger-dead-wrong-about-russian-war-against-ukraine?fbclid=IwAR3q8oDBWPmW95WLmVfl1CT59mM8iosFKk2uw14vMNS-4srAZpF_-J_bAwQg.

знову висловив схожу до попередньої точку зору. «Я неодноразово висловлював свою підтримку військовим зусиллям союзників, спрямованим на припинення агресії Росії в Україні. Але наближається час спиратися на стратегічні зміни, які вже були здійснені, і інтегрувати їх у нову структуру для досягнення миру шляхом переговорів»[35], — підкреслив авторитетний американський практик і теоретик у сфері міжнародних відносин. Він закликав до миру і діалогу на основі припинення бойових дій, встановлення лінії розмежування станом на 24 лютого 2022 р. і тільки після цього обговорення повернення Україні окупованого Криму. У випадку неможливості реалізації цього плану можна провести референдуми на «особливо спірних територіях, які неодноразово переходили з рук в руки протягом століть»[36].

Глибока, але в контексті актуального етапу сучасної російсько-української війни доволі контроверсійна й інша теза ексдержсекретаря США: «Прагнення до миру та порядку складається з двох компонентів, які іноді вважаються суперечливими: прагнення до елементів безпеки та вимога актів примирення. Якщо ми не зможемо досягти обох (йдеться про безпеку і мир із фактичним узаконенням загарбаних Росією українських територій за результатами закінчення російсько-української війни з 2014 р. — авт.), ми не зможемо досягти жодного»[37].

Проте Г. Кіссінджер все ж враховує на користь України нову розстановку сил, зазначаючи, що мирний процес має пов'язати Україну з НАТО, оскільки нейтралітет Києва більше не має сенсу, особливо після приєднання до Альянсу Фінляндії та Швеції. Така позиція була озвучена ним і в січні 2023 р. під час виступу на щорічних зборах Всесвітнього економічного форуму в Давосі. При цьому мирний процес може переслідувати подвійну мету — підтвердити свободу України і визначити нову міжнародну структуру, в якій Росія має знайти собі місце, оскільки вона, попри «схильність до насильства», «робить вирішальний вне-

[35] Kissinger H. How to avoid another world war // The Spectator. 2022. December 19. URL: https://www.spectator.co.uk/article/the-push-for-peace/.

[36] Там само.

[37] Там само.

сок у глобальну рівновагу та баланс сил»[38]. Насправді окреслений підхід, з одного боку, лише утверджуватиме війну як інструмент зміни кордонів, а, з другого — спрямований на задоволення інтересів насамперед потужного міжнародного актора, що суперечить Статуту ООН.

Таке бачення ситуації уповні вписується в змістовну композицію акторно-мережевої теорії, яка насамперед віддає перевагу більш потужному міжнародному гравцю. Воно спрямоване на завершення війни зі збереженням, хоча б часткових, інтересів і здобутків Росії без врахування цілком законного прагнення України відновити свою територіальну цілісність і суверенітет у міжнародно визнаних кордонах 1991 р. Водночас для України це означає, що на перспективу треба зміцнювати потенціал регіональної і глобальної держави для ефективного забезпечення своїх національних інтересів.

Висновки

Загалом акторно-мережевий теоретичний підхід до аналізу міжнародних відносин надає перевагу насамперед впливовим і сильним дієвцям на полі регіональної та глобальної політики. Основним предметом наукового інтересу реалістів і неореалістів, зокрема Дж. Міршаймера, Ч. Купчана, Ф. Закарії, Г. Кіссінджера й інших представників сучасного неореалістичного підходу в міжнародних відносинах, якраз і є дії великих держав як таких, що першочергово формують порядок денний і правила гри на світовій арені. Отже, актуальне наукове пояснення проаналізованого вище стану справ і розуміння причин зростання і шляхів подолання сучасної напруги в полі міжнародних відносин, притаманне Дж. Міршаймеру й іншим теоретикам і практикам світової політики, знаходиться саме в площині акторно-мережевої теорії. Відповідно до неї міжнародно-акторна конструкція сучасних глобальних і регіональних відносин ґрунтується на розумінні визначального впливу на них насамперед комплексу інтеракцій найпотужніших сучасних центрів сили.

[38] Там само.

У контексті цієї теорії Росія розглядається як один із таких найвпливовіших міжнародних гравців / акторів, дестабілізація, поразка чи руйнація якого загрожує стабільності всієї системи міжнародних відносин. Відтак окремі союзники і партнери України намагаються в умовах війни і допомоги Україні все ж знайти «м'який» варіант поразки Росії з уникненням її внутрішньо- і зовнішньополітичної турбулентності та колапсу. Водночас поточний перебіг і незавершеність процесу спонукають до пильного аналізу як його окремих змінних, так і загального впливу на тенденції трансформації сучасної системи міжнародних відносин і ролі в ній окремих акторів, які в тій чи іншій мірі прагнуть зберегти чи посилити позиції в новій міжнародній архітектурі.

У цьому сенсі війна проти України перетворилася для Росії в екзистенційну загрозу, пов'язану з небезпекою поразки, очевидною втратою провідних позицій в глобальних і регіональних акторно-мережевих взаємодіях, а також зростанням турбулентності всередині держави і суспільства. Разом з тим, для України і переважного кола її союзників і партнерів перемога у війні також має не меншу екзистенційну вагу. Значення її полягає у зміцненні демократичних позицій, відкритості, інтеграційних і безпекових імперативів розвитку, поверненні, урешті, до стабільності та ключових міжнародно-правових основ і правил функціонування дво- і багатостороннього співробітництва.

Алла Киридон, Сергій Троян

1.3. ДВІ БИТВИ ЗА ЛИМАН (23 ТРАВНЯ — 2 ЖОВТНЯ 2022 р.)[1]

Розташоване в північній частині Донецької області невелике (станом на 2021 р. приблизно 20 тис. населення) місто Лиман (до 2016 р. Красний Лиман) мало неабияке значення для економіки краю, адже через місцеву залізничну станцію до 2014 р. проходило 30 % усіх вантажів, що перевозилися на Донецькій залізниці. Саме в Лимані магістраль, яка йде з Харкова, поділяється на дві гілки — на Краматорськ і на Горлівку. Про важливість цього транспортного вузла свідчить той факт, що після захоплення бойовиками у 2014 р. Донецька якраз до Лимана (а не тимчасового адміністративного центру області Краматорська) було переведене управління Донецької залізниці.

Лиман (тоді ще як Красний Лиман) став осередком бойових дій уже на першому етапі російсько-української війни. 30 квітня 2014 р. проросійські загони оволоділи містом. 3–5 червня підрозділи СБУ та МВС провели операцію проти незаконних збройних формувань. У результаті українські сили взяли під контроль більшу частину Лимана. Остаточно бандугруповання І. Ґіркіна вдалося відтіснити від міста 19 червня.

У 2022 р. Лиман і його околиці стали для Сил оборони України місцем проведення двох операцій: оборонної (наприкінці травня) та

[1] Ця публікація є адаптованим до видання варіантом статті: Харук А. Дві битви за Лиман (23 травня — 2 жовтня 2022 р.) // Український історичний журнал. 2025. № 3 (582). С. 5–15. URL: https://doi.org/10.15407/uhj2025.03.005

наступальної (друга половина вересня — початок жовтня). У сучасній історіографії ці події досі не знайшли належного відображення. Так, в узагальнюючій праці 2023 р. обороні міста присвячене всього одне речення: «26 травня російські війська зайняли м. Лиман, але не змогли розвинути досягнутий успіх»[2]. Не набагато більше уваги приділено і його визволенню[3]. У колективній монографії того ж 2023 р. про оборону Лимана взагалі не йдеться, натомість дії зі звільнення розглядаються досить стисло — в контексті другого етапу Слобожанської наступальної операції[4]. Дещо детальніше бої за Лиман висвітлюються в одному з випусків «Воєнно-історичного опису російсько-української війни»[5]. При відтворенні ходу подій у цій статті використовувались офіційні повідомлення органів влади, матеріали засобів масової комунікації, а також удоступнені у соціальних мережах свідчення безпосередніх учасників.

Передумови та перебіг оборони Лимана

У перші тижні широкомасштабного вторгнення російських військ в Україну, яке почалося 24 лютого 2022 р., активні бої на лиманському напрямку не велися. Військово-політичне керівництво РФ прагнуло водночас захопити територію всієї Донеччини (називаючи це «звільненням» «Донецької народної республіки»), але реалізацію цього завдання відклали. Пріоритетними були задачі, які вирішувалися на півдні (створення сухопутного коридору до Криму та встановлення контролю над Північно-Кримським каналом для постачання прісної води з Дніпра на окупований півострів) і півночі (захоплення Києва). Лише після успіху операцій на півдні та провалу наступу на столицю України російське командування вирішило зосередити свої зусилля на Донеччині й Луганщині, куди було перекинуто

[2] Рік війни за свободу: Воєнно-історичний нарис російсько-української війни (24.02.2022 – 24.02.2023) у чотирьох книгах. Кн. ІІ. Київ, 2023. С. 119.

[3] Рік війни за свободу: Воєнно-історичний нарис російсько-української війни (24.02.2022 – 24.02.2023): у 4-х кн. Київ, 2023. Кн. ІІІ. С. 121.

[4] Рік незламності: крах операції « Z » . Київ, 2023. С. 259.

[5] Воєнно-історичний опис російсько-української війни (вересень 2022 р.). Київ, 2022. С. 97.

виведені з північної частини нашої країни підрозділи. 18 квітня вони перейшли в наступ майже по всій лінії фронту в межах Харківської, Донецької, Луганської областей[6]. Так почалася битва за Донбас, одним з епізодів якої стала оборона Лимана.

Росіяни розглядали це місто як подальшу мету наступу з Луганщини у західному напрямку. Цьому сприяв досягнутий на початку широкомасштабного вторгнення успіх, адже вже станом на березень ворог контролював 93 % території області. Українські війська утримували лише Сіверськодонецько-Лисичанську агломерацію. Відстань від Сіверськодонецька до Лимана по прямій становить усього 50 км, тож загарбники мали намір залишити гарнізон цієї агломерації, який продовжував оборонятися, у своєму тилу. Однак під час першої спроби захопити плацдарм на правому березі Сіверського Дінця в районі Білогорівки (східніше Лимана) 5–13 травня росіяни зазнали нищівної поразки[7].

23 травня 2022 р. розпочалися бої на північних підступах до міста. Лиман захищали головно підрозділи зі складу 79-ї, 80-ї й 95-ї окремих десантно-штурмових, а також 81-ї окремої аеромобільної бригад. Підтримували їх частини 3-го (Луганського) прикордонного загону та зведеного прикордонного загону «Львів» ДПСУ. Росіяни атакували силами 15-ї окремої мотострілецької бригади, посиленої батальйонною тактичною групою 90-ї танкової дивізії, підрозділами 24-ї бригади спеціального призначення, а також формуваннями луганських колаборантів. У перший день штурму ворогу вдалося захопити лише деякі позиції на півночі міста. Впродовж 24–25 травня російські війська інтенсивно обстрілювали Лиман із реактивної і ствольної артилерії (в тому числі 240-мм самохідних мінометів 2С4 «Тюльпан»). Широко використовувалась ударна авіація. Неточність вогню компенсувалася масованістю застосування артсистем[8].

---

[6] Рік незламності: крах операції «Z». Київ, 2023. С. 196.

[7] Наєв С. Чия відвага, того й перемога: Битва за Білогорівський плацдарм (08–14 травня 2022 р.). URL: https://armyinform.com.ua/wp-content/uploads/2023/03/bilogorivka_placzdarm-1.pdf (дата звернення: 28.12.2024).

[8] Charuk A. Dwie bitwy o byman: 23 maja — 2 pazdziernika 2022 r. // Nowa Technika Wojskowa. 2023. 17: 12–19. S. 13 .

Просуваючись безпосередньо за вогняним валом, росіяни до вечора 25 травня захопили 70 % території міста. Наші сили змушені були відступити до південних околиць, а у другій половині дня 26 травня залишили Лиман, підірвавши за собою міст. В інформаційних повідомленнях зазначалося, що місто «здебільшого контролюють російські війська»[9]. З цього могло скластися враження, що бої в Лимані ще тривають. Але в офіційному аналізі подій, опублікованому за результатами першого року після початку широкомасштабного вторгнення, підтверджується дата втрати цього населеного пункту — саме 26 травня[10].

28 травня 2022 р. британська розвідка резюмувала ситуацію довкола Лимана: «Поки що основні зусилля Росії, ймовірно, зосередяться за 40 км на схід, навколо Сіверськодонецької агломерації, але плацдарм біля Лимана дасть Росії перевагу на потенційному наступному етапі наступу на Донбасі, коли вона, ймовірно, намагатиметься атакувати ключові українські позиції у внутрішніх районах Донецької обл., Слов'янськ і Краматорськ»[11]. Схоже, що російське командування спочатку вибрало останній варіант. Просуваючись на Слов'янськ, розташований усього за 20 км по прямій на південний схід від Лимана, росіяни 30 травня встановили контроль над селами Старий Караван і Діброва. 2 червня було зроблено невдалу спробу оволодіти селищем Рай (городок на шляху між Старим Караваном і Слов'янськом). Ворог вирішив припинити подальші дії на цьому напрямку, зосередившись на захопленні Сіверськодонецько-Лисичанської агломерації. Лиман потрапив під окупацію на чотири місяці, однак використати місто як плацдарм для подальшого просування на захід Донецької обл. росіяни не спромоглися.

---

[9] Лазуркевич С. Підсумки 93 дня війни. URL: https://zaxid.net/viyna_v_ukrayini_sogodni_pidsumki_93_dnya_27_travnya_2022_n1543487 (дата звернення: 28.12.2024).

[10] Рік війни за свободу: Воєнно-історичний нарис російсько-української війни (24.02.2022–24.02.2023): у 4-х кн. Кн. ІІ. Київ, 2023. С. 119.

[11] Nerozzi, T. Russia captures strategically important town ahead of 'next stage' of Ukraine invasion: UK intelligence. URL: https://news.yahoo.com/russia-captures-strategically-important-town-183825491.html

Операція з визволення

Звільнення Лимана стало можливим у результаті успіху першого етапу Слобожанської наступальної операції, проведеного у вересні 2022 р. Перебіг тих подій уже висвітлювався в «Українському історичному журналі»[12], тож тут на них не зупинятимемося. Відзначимо лише, що перші успіхи СОУ на лиманському напрямку було досягнуто ще напередодні Слобожанської операції. Наступ на Лиман почався з півдня. 3–4 вересня 2022 р. з'явилися фото- й відеоматеріали, які підтверджували, що українські війська форсували р. Сіверський Донець і визволили с. Озерне, розташоване на південний схід від Лимана. У тих подіях брали участь 63-й батальйон 103-ї бригади тероборони та підрозділи 15-го окремого полку Національної гвардії України[13]. Офіційне повідомлення про звільнення Озерного було опубліковане за кілька днів — 8 вересня. 5 вересня 2022 р. у соціальних мережах з'явилися свідчення того, що українські війська очистили від ворога невелике село Старий Караван, розташоване за 13 км на південний захід від Лимана й на захід від Озерного[14]. Завдяки цьому на лівому березі Сіверського Дінця був створений плацдарм, що уможливило подальший наступ. Російські позиції в Озерному і Старому Каравані блокували дві дороги до Лимана, і між ними та містом уже не було оборонних рубежів. Тож визволення цих сіл стало передумовою для просування на Лиман.

Швидке форсування українськими підрозділами Сіверського Дінця у вересні 2022 р. різко контрастувало зі спробою росіян перетнути цю річку у травні. Вранці 10 вересня один із російських військових блоґерів писав: «На південь від Старого Каравана противник

---

[12] Харук А. Слобожанська наступальна операція: передумови і перший етап (6–12 вересня 2022 р.) // Український історичний журнал. 2023. № 1. С. 5–19. https:// doi.org/10.15407/ukristj.568.01.005

[13] Назарова Г. ЗСУ звільнили ще один населений пункт на Донеччині. URL: https://freeradio.com.ua/zsu-zvilnyly-shche-odyn-naselenyi-punkt-na-donechchyni-video/ (дата звернення: 29.12.2024)

[14] З'явились підтвердження, що ЗСУ зайшли в Старий Караван на Донеччині. URL: https://ukrpohliad.org/news/z-yavylys-pidtverdzhennya-shho-zsu-zajshly-v-staryj-kara-van-na-donechchyni.html (дата звернення: 29.12.2024)

зумів зробити переправу через річку, наклавши гать. По ній просто зараз проходить важка техніка — бронемашини піхоти й танки»[15]. Аналітики американського Інституту вивчення війни (Institute for the Study of War, ISW) відзначали, що 10 вересня українські війська вийшли на південну та південно-західну околиці Лимана. Це створювало загрозу не тільки гарнізону міста, але й ізюмському угрупованню росіян, адже розташовані в Лимані сили прикривали його відхід. Констатувалося, що «суперечливі російські повідомлення про те, ніби російські війська відступили з Лимана, ймовірно, є неправдивими, але свідчать про панічний і розгублений стан російського інформаційного простору щодо ситуації, в якій опинилися російські війська у цьому районі»[16].

Подальший хід Лиманської операції полягав у поступовому оточенні міста. На південному відтинку визволення сіл Діброва і Брусівка дозволило об'єднати обидва плацдарми на лівому березі Сіверського Дінця. 17 вересня українські війська очистили від ворога с. Щурове, розташоване північніше Старого Каравана. Один із учасників звільнення цього населеного пункту розповідав: «Ми переправлялися, йшли дуже велику відстань, сильно навантажені, по пояс у воді... Переходили луг, який затопило, бо була підірвана дамба. Ми йшли у воді й, відповідно, розтяжки, встановлені до цього, теж опинилися під водою»[17].

Взяття 19 вересня 2022 р. Білогорівки мало не лише тактичне (через це село пролягає дорога, яка пов'язує Лиман із Лисичанськом), але й символічне значення — це був перший визволений населений пункт Луганської обл. Голова обласної військової адміністрації С. Гайдай того дня повідомив: «Луганська Білогорівка зачищена і повністю під контролем ЗСУ. Нам усім варто запастися терпінням у передчутті масштабної деокупації Луганщини. Цей процес буде набагато важ-

[15] URL: https://t.me/wargonzo/8198

[16] Stepanenko K., Mappes G., Barros G., Howard,A. & Clark M. Russian Offensive Campaign Assessment, September, 10. URL: https://www.understandingwar.org/backgrounder/russian-offensive-campaign-assessment-september-10

[17] URL: https://www.youtube.com/watch?v=jQNSy5YpRis

чим, ніж на Харківщині»[18]. Звільняли Білогорівку підрозділи 8-го полку оперативного призначення НГУ та бійці ЗСУ. Через російські обстріли відразу ж довелось організовувати евакуацію тих жителів, які ще залишалися у селищі[19]. Ворожі артилерійські удари, авіанальоти та піхотні штурми надалі тривали місяцями, але українські сили надійно утримували свої позиції в ущент зруйнованому населеному пункті[20].

Із західного боку наступ на Лиман вівся від визволеного 12 вересня 2022 р. Святогірська. До міста залишалося близько 20 км, але подолати цю відстань відразу не вдалося. 15 вересня українські підрозділи вибили противника з с. Соснове (північніше Святогірська). Після цього невеликий російський гарнізон, що займав с. Студенок (на північний захід від Соснового, вже не в Донецькій, а у Харківській обл.), змушений був відступити, щоб уникнути оточення. Використовуючи ці села як вихідні пункти, наші війська розгорнули наступ за двома напрямками. Просуваючись на північний схід, до 22 вересня визволили Олександрівку, Кримки, Яцьківку й інші населені пункти на межі Донецької та Харківської областей. Другий удар був скерований на схід, де до 19 вересня точилися запеклі бої за с. Ярова[21].

Із наближенням до Лимана опір ворога зростав. 21–24 вересня 2022 р. 81-ша окрема аеромобільна бригада за підтримки батальйонної тактичної групи 4-ї бригади оперативного призначення НГУ вела бої з противником за населені пункти Новоселівка та Дробишеве, які прилягають до міста з північного заходу. Визволити Новоселівку українським військам удалося 25–26 вересня. Натомість Дробишеве підрозділи 81-ї бригади блокували з трьох боків, окрім східного. Остаточно це

---

[18] На Луганщині ЗСУ зачистили від окупантів Білогорівку. URL: https://mil.in.ua/uk/news/na-luganshhyni-zsu-zachystyly-vid-okupantiv-bilogorivku (дата звернення: 29.12.2024).

[19] Бойко М. Зруйновані будівлі, відсутність електрики та їжі: який вигляд має перше звільнене селище на Луганщині. URL: https://tsn.ua/ato/zruynovani-budivli-vidsutnist-elektriki-ta-yizhi-yak-viglyadaye-pershe-zvilnene-selische-na-luganschini-video-2192566. html (дата звернення: 29.12.2024).

[20] Charuk, A. Bitwy o Biiohoriwke // Nowa Technika Wojskowa. 2023. 17: 4-11. S. 10–11 [in Polish]

[21] Charuk, A. Dwie bitwy o byman: 23 maja — 2 pazdziernika 2022 r. // Nowa Technika Wojskowa. 2023. 17: 12–19. S. 15..

село було звільнене 30 вересня[22]. 25-та окрема повітряно-десантна бригада спільно з частинами 95-ї окремої десантно-штурмової бригади 22 вересня очистила від росіян населені пункти Коровій Яр, Карпівка, Рідкодуб. 23 вересня ворог намагався контратакували в районі Липового, але був зупинений, блокований, а 25 вересня — вибитий із цього села. Українські десантники, рухаючись на південь, до Лимана, оволоділи Липовим і Новим та заблокували противника у Зеленій Долині.

27 вересня 2022 р. речник Східного угруповання військ С. Череватий повідомив, що СОУ визволили Дробишеве, Новоселівку, Шандриголове, Середнє (всі розташовані північніше від Лимана) та Ямпіль (на південному сході від міста). Російське угруповання чисельністю 5,5 тис. осіб опинилося в оперативному оточенні — залишався тільки вузький коридор у східному напрямку, на Зарічне, Торське й далі на Кремінну[23]. Фактично до кінця вересня оборонну лінію ворога на відрізку Лиман — Ямпіль було прорвано[24].

Основу лиманського угруповання противника становили 752-й мотострілецький полк 3-ї мотострілецької дивізії та добровольчий загін БАРС-13 (абревіатура від рос. «боевой армейский резерв страны»)[25]. За чисельністю останній приблизно відповідав батальйону й був одним із трьох, створених «Союзом добровольців Донбасу» (загалом же в РФ сформували близько 20 таких підрозділів). Окрім номера, БАРС-13 мав ще назви — «Рюрик», «Російський легіон». Під Лиманом також діяв загін БАРС-16 «Кубань». Крім того, до лиманського угруповання окупаційних військ входили частини 509-го мотострілецького полку (зі складу 19-ї мотострілецької дивізії), 21-ї окремої

[22] ЗСУ увійшли до Дробишева під Лиманом. URL: https://www.rbc.ua/rus/news/zsu-uviyshli-drobisheva-pid-limanom-1664559944.html (дата звернення: 29.12.2024).

[23] У ЗСУ підтвердили звільнення п'яти населених пунктів біля Лиману. URL: https://zn.ua/ukr/UKRAINE/u-zsu-pidtverdili-zvilnennja-pjati-naselenikh-punktiv-bilja-lima-nu.html (дата звернення: 29.12.2024).

[24] Рік війни за свободу: Воєнно-історичний нарис російсько-української війни (24.02.2022–24.02.2023): у 4-х кн. Кн. ІІІ. Київ, 2023. С. 121.

[25] Stepanenko K., Hird K., Barros G., Bailey R. & Kagan Fr. Russian Offensive Campaign Assessment, September, 29. URL: https://www.understandingwar.org/backgrounder/russian-offensive-campaign-assessment-september-29 (дата звернення: 29.12.2024).

мотострілецької бригади, а також незаконних збройних формувань Луганської обл. — 2-ї окремої мотострілецької бригади та 208-го «козацького» стрілецького полку[26]. З нашого боку до визволення Лимана і прилеглих територій, крім уже згаданих 25-ї, 81-ї, 95-ї десантно-штурмових бригад, 4-ї бригади НГУ, було також залучено підрозділи 66-ї й 93-ї окремих механізованих, 103-ї та 125-ї бригад територіальної оборони[27].

Становище російських військ на сході Харківської, у прилеглих частинах Донецької та Луганської областей продовжувало ускладнюватися. Росіяни намагались вибудувати нову оборонну лінію від м. Сватове на півночі через долину до Кремінної, розташованої за 40 км південніше. Але оточена узвишшями місцевість не була зручним місцем для захисних дій. Намагаючись підтримати наземні війська, які потрапили в облогу, наприкінці вересня активізувалася російська авіація. Українська протиповітряна оборона 24.09.2022 р. у Харківській обл. збила два фронтових бомбардувальники Су-34[28]. Рештки ще одного літака цього типу були виявлені 02.10.2022 р. в Лимані, вже після визволення цього міста[29].

Становище російського угруповання 25.09.2022 р. влучно схарактеризував науковий співробітник кафедри досліджень війни Королівського коледжу Лондона М. Мартін: «Лиман схожий на стару мишоловку. Спочатку можна натиснути з північного і східного флангу від міста, змусивши росіян зміцнити оборону цього критичного залізничного вузла. А потім розширити оточення, щоб загнати в пастку ще більше ворожих сил»[30].

---

[26] Charuk A. Dwie bitwy o byman: 23 maja — 2 pazdziernika 2022 r. // Nowa Technika Wojs-kowa. 2023. 17: 12–19. S. 16.

[27] Там само. S. 13.

[28] Росіяни та OSINT-дослідники підтвердили втрату двох Су-34 ПКС РФ. URL: https://mil.in.ua/uk/news/rosiyany-ta-osint-doslidnyky-pidtverdyly-vtratu-dvoh-su-34-pks-rf/ (дата звернення: 30.12.2024).

[29] URL: https://asn.flightsafety.org/wikibase/285879

[30] Axe D. Lyman A Supply Hub in Eastern Ukraine, Is the Last Place a Russian Soldier Wants To Be Right Now. URL: https://www.forbes.com/sites/davidaxe/2022/09/25/lyman-a-supply-hub-in-eastern-ukraine-is-the-last-place-a-russian-soldier-wants-to-be-right-now/?sh=13877c191713

Станом на 30.09.2022 р. росіяни продовжували контролювати одну дорогу з Лимана на Торське, тоді як СОУ перерізали автошлях Дробишеве — Торське в районі населеного пункту Ставок. Відзначалася також активізація українських мобільних вогневих груп на трасі Сватове — Торське на північний схід від м. Лиман після форсування ними р. Жеребець[31]. Російське командування, оцінивши обстановку, вирішило не утримувати місто, адже це неминуче призвело б до оточення й розгрому лиманського угруповання. Було обрано варіант виведення військ у східному напрямку. Для забезпечення цього маневру в район Торського перекинули 503-й мотострілецький полк 19-ї мотострілецької дивізії, доукомплектований свіжомобілізованим особовим складом[32].

01.10.2022 р. Міністерство оборони РФ повідомило: «У зв'язку зі створенням загрози оточення, союзні війська (малися на увазі формування російської армії та «ЛНР» — А. Х.) були виведені з населеного пункту Красний Лиман на більш вигідні рубежі»[33]. Зауважимо, що росіяни використовували старе найменування міста, не визнаючи змін у назвах населених пунктів Донецької й Луганської областей після 2014 р.

Відходили російські війська коридором у напрямку на Торське та далі на Кремінну під постійним обстрілом української артилерії. Рух противника ускладнювали протитанкові міни АТ-2, дистанційно встановлені за допомогою наданих Німеччиною РСЗВ MARS II. Через це росіяни не змогли вивести з оточення все своє лиманське угруповання — якась частина його залишилася у самому місті та в кількох невеликих «котлах» на схід від нього. Деякі російські підрозділи втратили контакт з основними силами, переховуючись у навколишніх лісах.

---

[31] Воєнно-історичний опис російсько-української війни (вересень 2022 р.). Київ, 2022. С. 97.

[32] Stepanenko K., Lawlor K., Mappes G., Bailey R., Barros G. & Kagan Fr. Russian Offensive Campaign Assessment. September, 30. URL: https://www.understandingwar.org/backgrounder/russian-offensive-campaign-assessment-september-30

[33] Дроздов Е. Минобороны: союзные войска РФ оставили Красный Лиман. URL: https://ura.news/news/1052591478 (дата звернення: 30.12.2024).

На певний час організована російська оборона в районі Лимана припинила існування. Саме ж місто 02.10.2022 р. зачистили від решток ворожого гарнізону бійці 81-ї окремої аеромобільної бригади та батальйону оперативного призначення НГУ ім. Героя України генерал-майора С. Кульчицького. «Виявляється, вони оцей весь день готувалися до відходу. І основна частина їхніх військ відійшла, а ті залишки, які залишились, вже відходили під час нашого штурму. Частина втекла, частина лишилась, переодягнулася в цивільний одяг. Це люди без документів, які не орієнтуються, де яка вулиця, хто де народився, у кого родичі й так далі. Тобто в них легенда постійно була різна. Ми зрозуміли, що це, скоріш за все, переодягнені в цивільне військові та передали їх далі», — згадував про ті події нацгвардієць із позивним «Вовк»[34]. 2 жовтня факт визволення Лимана було підтверджено офіційно[35].

На плечах противника, що відступав, українські війська звільнили села Терни, Ямполівка, Торське. 02.10.2022 р. про це повідомив речник Східного угруповання ЗСУ С. Череватий: «Наші військові взяли село Торське, яке розташоване на шляху до Кремінної, вражають вогнем артилерії підрозділи противника, який намагається закріпитися у Кремінній і побудувати оборону»[36]. Ці села лежать на східному березі ланцюжка водосховищ, що простягається з півночі на південь східніше Лимана. Утримання їх дозволило б росіянам організувати новий рубіж оборони з опертям на водні перешкоди. Але для цього ворогу не вистачило сил.

У результаті звільнення Лимана було повернуто важливий залізничний вузол, створюючи передумови для можливого продовження наступальних операцій у північній частині Донецької обл. (на лівобережжя р. Сіверський Донець), включаючи наступ на північ і схід, на Сватове та Кремінну. Втрата контролю над Лиманом також завдала серйозного удару по оголошеному Москвою 30.09.2022 р. «приєднанню

[34] URL: https://www.youtube.com/watch?v=zf_0Bbln3m4

[35] URL: https://t.me/V_Zelenskiy_official/3490

[36] У ЗСУ підтвердили звільнення села Торське на Донеччині. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-torske-zvilnennya/32061994.html (дата звернення: 30.12.2024).

до Росії» кількох українських областей. Визволенням цього міста фактично завершився другий етап Слобожанської наступальної операції. Надалі українські сили продовжували звільнення північної частини Луганщини та відтісняли ворога від Лимана. Проте погодні умови й поповнення російських військ свіжомобілізованою живою силою вповільнило темпи просування ЗСУ[37].

Обидві проаналізовані операції — оборонна та зі звільнення — були досить стислими у часі. Однак спосіб вирішення завдань суттєво різнився. Російське командування у ході боїв за Лиман у травні 2022 р. досягло поставленої мети завдяки масованим артилерійським обстрілам. Натомість СОУ наприкінці вересня — на початок жовтня змогли визволити місто вмілим маневром, коли, створивши загрозу оточення, змусили ворожий гарнізон відступити з Лимана.

Андрій Харук

[37] Рік незламності: крах операції « Z » . Київ, 2023. С. 259.

1.4. ЕПІЗОДИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: БОЇ ЗА БІЛОГОРІВКУ НА ЛУГАНЩИНІ (ТРАВЕНЬ — ГРУДЕНЬ 2022 р.)[1]

Досвід поточної російсько-української війни переконливо показує, що часто важливе значення для ходу бойових дій мають успішні оборонні чи наступальні операції, центрами яких стають порівняно невеликі населені пункти. Трагічним наслідком таких боїв є, як правило, повне знищення цих сіл чи селищ, однак вони відіграють важливу роль, дозволяючи українським військам переламати хід подій, змусити противника відмовитися від своїх планів і завдати російським військам суттєвих втрат. Характерний приклад — селище Білогорівка, розташоване у західній частині Луганської обл. (на межі з Донеччиною) на березі р. Сіверський Донець. Від травня 2022 р. й до початку 2025 р. навколо нього тривали запеклі бої, які значною мірою вплинули на перебіг усієї війни.

Попри тривалий період бойових дій у районі Білогорівки, в наукових дослідженнях висвітлені вони достатньо нерівномірно. Досить добре описаний короткий період (фактично один тиждень) у травні, коли російські війська намагалися форсувати Сіверський Донець у районі Білогорівки[2]. У стислому вигляді вони відображені в монографії

[1] Публікація є адаптованим до видання варіантом статті: Харук А. Епізоди російсько-української війни: бої за Білогорівку на Луганщині (травень – грудень 2022 р.) // Український історичний журнал. 2025. № 6 (585). С. 5–17. https://doi.org/10.15407/uhj2025.06.005

[2] Наєв С. Чия відвага, того й перемога: Битва за Білогорівський плацдарм (8—14 травня 2022 р.) // Армія / Infort. 2023. URL: https://armyinform.com.ua/wp-content/uploads/2023/03/bilogorivka_placzdarm-1.pdf (дата звернення: 24.07.2025).

В. Головка[3]. Медійний розголос розгрому російських військ під Білогорівкою у травні 2022 р. спричинився до появи закордонних публікацій[4 5 6]. Водночас у щомісячному «Воєнно-історичному описі російсько-української війни» цим боям присвячено буквально одне речення[7]. Трохи більше уваги району Білогорівки (в контексті боротьби за Сіверськодонецько-Лисичанську агломерацію) приділено у червневому випуску[8]. В наступні місяці згадки про Білогорівку трапляються лише епізодично — у загальному переліку населених пунктів, поблизу яких тривали бої[9]. У колективній монографії, що побачила світ 2023 р., про бої під Білогорівкою згадано лише побіжно[10]. Тож для реконструкції перебігу подій у нашій розвідці будуть залучені повідомлення у ЗМІ, свідчення учасників, матеріали соціальних мереж, а метою стане відтворення ходу бойових дій на заході Луганщини — у районі селища Білогорівка — під час другої стратегічної оборонної та першої стратегічної наступальної операцій українських військ (травень — грудень 2022 р.).

Загальна характеристика району та періоду

Стратегічне значення Білогорівки визначається її розташуванням. Селище знаходиться на західній околиці Сіверськодонецько-Лисичанської агломерації, на височині, яка панує над місцевістю. З північно-західного боку протікає р. Сіверський Донець, причому прилеглий до Білогорівки берег утворений крейдяними пагорбами заввишки до 100 м. Це дозволяє здійснювати вогневий контроль за

[3] Головко В. Вторгнення: 2022: Широкомасштабна агресія Росії проти України. Київ, 2023. С. 239–240.

[4] Gaweda M. Wojna rosyjsko-ukrainska. Cz. 4 // Wojsko i Technika. 2022. № 6. S. 30 [in Polish].

[5] Cielma M. Bitwa o wschodni Donbas // Nowa Technika Wojskowa., 2022. № 7. S. 34 [in Polish].

[6] Charuk A. Bitwy o Bilohoriwke // Nowa Technika Wojskowa. 2023. № 17. S. 4–11 [in Polish].

[7] Воєнно-історичний опис російсько-української війни (травень 2022 р.). Київ, 2022. С. 67.

[8] Воєнно-історичний опис російсько-української війни (червень 2022 р.). Київ, 2022. С. 80–90.

[9] Воєнно-історичний опис російсько-української війни (листопад 2022 р.). Київ, 2022. С. 83.

[10] Рік незламності: крах операції «Z». За заг. ред. М.В. Коваля. Київ, 2023. С. 205–207, 259.

протилежним берегом річки, а саме за територією Серебрянського лісництва. На південній околиці селища розташовані терикони крейдяного кар'єру, а на південно-східній — промислова зона з потужною фільтрувальною станцією Попаснянського водозабору. Позиції на півдні, на південному заході селища дозволяли контролювати напрямки, відповідно, на Верхньокам'янське і Спірне, а також на Сіверськ.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період проведення другої стратегічної оборонної та першої стратегічної наступальної операцій Сил оборони України — відповідно до періодизації Центру досліджень воєнної історії Збройних сил України[11]. Друга стратегічна оборонна операція охоплює період із травня по вересень 2022 р. У цей час противник відмовився від первинних широко закроєних планів агресії, відвів і перегрупував війська з північно-східних областей України та зосередив основні зусилля на остаточному захопленні Донеччини й Луганщини, утриманні окупованих теренів. У ході першої стратегічної наступальної операції (29 серпня — грудень 2022 р.) українські війська звільнили більшість території Харківської обл., а на півдні противника було відкинуто за бар'єрний рубіж р. Дніпро.

Від середини квітня 2022 р. російське військово-політичне керівництво декларувало перенесення головного напрямку бойових дій на Донбас. 22 квітня виконувач обов'язків командувача військ Центрального військового округу РФ Р. Міннекаєв заявив, що метою «нового етапу» війни є встановлення повного контролю над східною та південною частинами України, що має забезпечити сухопутний коридор до окупованого Криму, але все це під прикриттям російської пропагандистської тези про «захист прав російськомовного населення», яке нібито «утискають». Також декларувався намір отримати доступ до фактично контрольованого Росією Придністров'я. Почався новий етап війни, який часто називають битвою за Донбас. Сильно урбанізована місцевість регіону, яка ідеально підходила для оборони,

[11] Рік війни за свободу: Воєнно-історичний нарис російсько-української війни (24.02.2022–24.02.2023) у 4-х кн. Кн. І. Київ, 2023. С. 8–9.

зумовила характер бойових дій: домінував не маневр, а напружене й запекле протистояння[12].

Перший бій за Білогорівку

Конфігурація лінії фронту на Донбасі, що склалася до початку травня 2022 р., дозволяла російському командуванню планувати удари з метою оточення українського угруповання Об'єднаних сил, чиї позиції широкою дугою охоплювалися російськими позиціями. На північному фасі цієї дуги над українськими військами нависало потужне російське ізюмське угруповання, додатково посилене частинами й з'єднаннями, відведеними з Київської, Чернігівської, Сумської областей. Існувала загроза завдання росіянами зустрічних ударів із півночі (з району Ізюма в напрямку Слов'янська і Краматорська) та півдня (району Донецька), що призвело б до оточення значних українських сил. Наприкінці квітня 2022 р. російські війська у Харківській і Луганській областях особисто інспектував начальник генштабу збройних сил РФ генерал В. Ґерасимов. Ознайомившись із реальним станом справ, він, вочевидь, оцінив амбітний план з оточення українських військ як надто ризикований. Судячи з подальших дій росіян, було вирішено спробувати оточити угруповання Сил оборони України, яке вело бої у західній частині Луганщини, у Сіверськодонецько-Лисичанській агломерації (міста Сіверськодонецьк, Лисичанськ, Рубіжне та прилеглі населені пункти). Для цього ізюмському угрупованню необхідно було форсувати р. Сіверський Донець (із лівого берега на правий).

Небезпека такого розвитку подій була очевидною і для українського командування. С. Наєв відзначав, що угруповання Сил оборони України (58-ма і 115-та окремі механізовані, 80-та окрема десантно-штурмова, 128-ма окрема гірсько-штурмова, 103-тя, 113-та окремі бригади територіальної оборони) зайняло оборону на р. Сіверський Донець. Управління здійснювалось із командного пункту в м. Бахмут, де перебували командувач командування Об'єднаних сил С. Наєв, командувач операції Об'єднаних сил генерал-майор Е. Москальов і ко-

[12] Харук А. Велика війна: другий етап // Бойова хроніка 2022 р. Київ, 2024. С. 186–188.

мандир оперативно-тактичного угруповання «Північ» бригадний генерал Д. Красильников[13].

Район Білогорівки розглядався як одне з потенційних місць, де противник спробує форсувати Сіверський Донець, однак не єдине. Підготовку до подолання водної перешкоди було розпочато 2 травня, а 4–5 травня російська артилерія вела інтенсивні обстріли українських позицій на правому березі[14]. 5 травня близько 4-ї год. росіяни здійснили спробу переправитися через неї біля с. Дронівка (західніше Білогорівки). До річки вийшли 4–5 ворожих БМП, до двох взводів піхоти, а також інженерні підрозділи з двома катерами й понтонним парком. Однак ця спроба була успішно зірвана влучним вогнем двох танків 30-ї окремої механізованої бригади, які висунулися на вогневу позицію близько 7-ї год. Вогонь вівся з дистанції 1200 м, було знищено дві БМП і потоплено катер[15]. Оскільки в наступні дні росіяни не поновлювали спроб переправитися поблизу Дронівки, ймовірно, операція 5 травня була лише розвідкою боєм[16]. 30-та бригада не фігурує у зазначеному вище переліку українських частин, які оборонялися на лінії Сіверського Дінця, оскільки діяла ще західніше, в районі Ямполя.

За словами С. Наєва, найбільш імовірними місцями, де противник спробує форсувати Сіверський Донець, уважалися Серебрянка, розташована на схід від Дронівки, і Білогорівка, яка знаходиться ще східніше[17]. На чому ґрунтувалося таке переконання, стає зрозумілим

---

[13] Наєв С. Чия відвага, того й перемога: Битва за Білогорівський плацдарм (8—14 травня 2022 р.) // Армія/Inforт. 2023. С. 3. URL: https://armyinform.com.ua/wp-content/uploads/2023/03/bilogorivka_placzdarm-1.pdf (дата звернення: 24.07.2025).

[14] Stepanenko K. & Kagan, FW. Russian Offensive Campaign Assessment, May 13, 2022 // Institute for the Study of War. URL: https://www.understandingwar.org/backgrounder/russian-offensive-campaign-assessment-may-13 (дата звернення: 25.07.2025).

[15] Розгром переправи російських військ через Сіверський Донець. Інтерв'ю з безпосереднім учасником бою // Бутусов Плюс. 14.05.2022. URL: https://www.youtube.com/watch?v=gADN-A7jeGE (дата звернення: 30.07.2025).

[16] Charuk A. Bitwy o Bilohoriwke // Nowa Technika Wojskowa. 2023. № 17.S. 4 [in Polish].

[17] Наєв С. Чия відвага, того й перемога: Битва за Білогорівський плацдарм (8—14 травня 2022 р.) // Армія/Inforт. 2023. С. 3. URL: https://armyinform.com.ua/wp-content/uploads/2023/03/bilogorivka_placzdarm-1.pdf (дата звернення: 24.07.2025).

з опублікованої у соцмережі 12 травня 2022 р. розповіді військового інженера: «Ми отримали дані розвідки, що з іншого боку річки росіяни збирають різну техніку. 6 травня мій командир наказав мені зробити інженерну розвідку на річці Сіверський Донець. Разом з розвідувальними підрозділами я 7 травня вирушив на дослідження району Григорівки (село між Серебрянкою й Білогорівкою — А. Х.) та Білогорівки»[18]. Результатом розвідки стало визначення місця поблизу Білогорівки, оптимального для наведення переправи. Ширина річки тут становила 80 м, що вимагало застосування восьми секцій понтонного мосту. Швидкість течії вимагала залучення буксирно-моторних катерів, а орієнтовна тривалість робіт з облаштування переправи становила дві години. Противник намагався маскувати підготовку до переправи, не тільки використовуючи димові гранати, але й підпалюючи поля та ліси. До цього додавалися ранкові тумани над річкою. Тому основним способом виявлення початку робіт із наведення понтонного мосту був акустичний — за звуком двигунів катерів.

Додатковим чинником, який підтвердив наміри росіян переправлятися саме в районі Білогорівки, стала активізація ворожої авіації. 7 травня літаки бомбардували селище, знищивши школу, в якій переховувалися цивільні мешканці. Унаслідок удару, за інформацією очільника Луганської обласної військової адміністрації С. Гайдая, загинули 60 осіб[19].

Дані розвідки виявилися точними — 8 травня 2022 р. російські війська почали форсування Сіверського Дінця саме в районі Білогорівки. З українського боку позиції тут займав 63-й окремий батальйон 103-ї бригади тероборони. Росіяни облаштовували переправу, обстрілюючи наші позицій зі ствольної артилерії та реактивних систем залпового вогню. Зрештою вони не змогли завершити наведення мосту з використанням комплекту понтонного парку ПП-2005М (встановили лише сім секцій із потрібних восьми), однак спромогли-

[18] What I did to destroy Russian pantonne bridge over Siverskyi Donets... 12.05.2022. [X page]. URL: https://x.com/kms_d4k/status/1524506104192974849 (дата звернення: 27.07.2025).

[19] Від авіаудару по школі в Білогорівці попередньо загинули 60 осіб // Луганська ОВА. URL: https://t.me/luhanskaVTSA/2404 (дата звернення: 30.07.2025).

ся переправити на правий берег річки передовий загін, який складався з двох рот 74-ї окремої мотострілецької бригади. Повністю придушити українські вогневі точки, попри масований обстріл, противнику не вдалось, і вже у процесі переправи він втратив три БМП і 1 бронетранспортер. На плацдармі площею близько 1,5 кв. км було зосереджено 18 бойових машин піхоти та до 60 військовослужбовців[20].

Як і передбачалося, роботи з наведення мосту вдалося виявити завдяки шуму від буксирно-моторних катерів. Уже за 20 хв після цього почався обстріл мосту українською артилерією, пізніше кількох ударів завдала авіація. В підсумку росіяни так і не змогли завершити облаштування переправи, а до ранку 9 травня її було знищено[21]. У цьому бою відзначилися щойно отримані від США 155-мм гаубиці M777A2[22]. Плацдарм росіяни ще утримували, але будь-які спроби розширити його блокувалися нашими підрозділами: за словами командира 80-ї десантно-штурмової бригади І. Скибюка, це були три роти з його з'єднання й одна зі 128-ї гірсько-штурмової[23].

Як розвивалися події 9 травня розповів у своєму інтерв'ю командир зведеної батареї 30-ї окремої механізованої бригади Д. Філін[24]. Його підрозділ (три 122-мм самохідних артустановки 2С1) напередодні отримав наказ висунутися на позицію для обстрілу ворожої переправи. Потрібно було здійснити марш у кількадесят кілометрів, із чим батарея успішно впоралася попри зношеність ходової частини САУ

---

[20] Наєв С. Чия відвага, того й перемога: Битва за Білогорівський плацдарм (8—14 травня 2022 р.) // Армія/Infort. 2023. С. 4. URL: https://armyinform.com.ua/wp-content/uploads/2023/03/bilogorivka_placzdarm-1.pdf (дата звернення: 24.07.2025).

[21] What I did to destroy Russian pantonne bridge over Siverskyi Donets... 12.05.2022. [X page]. URL: https://x.com/kms_d4k/status/1524506104192974849 (дата звернення: 27.07.2025).

[22] Американські M777 в дії: Українські артилеристи нищать ворога на сході // Армія TV — Військове телебачення України. 14.05.2022. URL: https://www.youtube.com/watch?v=mJCEEB4qdT4 (дата звернення: 05.08.2025).

[23] Командир львівських десантників Ігор Скибюк про оборону Вознесенська та важкі бої за Білогорівку // Говорить Великий Львів. 13.07.2022. URL: https://www.youtube.com/watch?v=wLoK8jPvaJo (дата звернення: 04.08.2025).

[24] Конвеєр смерті — кращі ураження батареї M109A6 Паладій Дмитра Філіна, 47-ма ОМБР // Бутусов Плюс. 22.06.2024. URL: https://www.youtube.com/watch?v=4-ULSjhmdaM (дата звернення: 01.08.2025).

Обрана вогнева позиція розташовувалася так, що лінія вогню збігалась із віссю мосту. На світанку 9 травня в повітря підняли БпЛА «Лелека», який мав допомогти корегувати вогонь. Після двох пристрільних пострілів почалася стрільба на ураження. Батарея зробила чотири залпи, накрила ціль й отримала наказ відійти, щоб дати попрацювати іншим артпідрозділам. Цей факт красномовно свідчить про те, що українське командування зосередило в районі Білогорівки достатньо потужні сили артилерії. Підтверджували це й супутникові знімки, на яких добре помітно два знищені понтонні мости й кількадесят одиниць танків, БМП, іншої техніки, ураженої українським вогнем як на підступах до переправи на лівому березі, так і на правобережному плацдармі[25].

Бої під Білогорівкою характеризувались обопільним масованим застосуванням артилерії. І. Скибюк відзначав, що росіяни використовували РСЗВ «Ураган», САУ «Мста-С», інші артсистеми, намагаючись придушити нашу оборону. Бойові порядки зазнавали обстрілів на всю глибину — від передової позиції й до тилової лінії. Вистояти тоді вдалося лише завдяки інтенсивній роботі українських гармашів («якщо я комусь і молився в Білогорівці, то це нашій артилерії»)[26].

10 травня російські війська під прикриттям артвогню та ударів армійської авіації втретє спробували навести понтонний міст і встигли перекинути на правий берег Сіверського Дінця близько двох рот підкріплення. Попри втрати, їм удалося до кінця дня розширити плацдарм до 3 км. На лівому березі, в лісах Сіверського лісництва, російське командування зосередило підрозділи 90-ї танкової, 76-ї та 98-ї десантно-штурмових дивізій (за даними розвідки — загалом близько 200 бойових броньованих машин). Ці сили призначалися для розвитку успіху: якби передовим частинам удалось утримати плацдарм і переправу, їх кинули б у наступ на Лисичанськ і Новодружеськ.

[25] Russian forces sustained remarkable losses... 11.05.2022. URL: https://x.com/Polymar-ketIntel/status/1524413089579511808 (дата звернення: 30.07.2025).

[26] Логвиненко А., Лисенко С. Командир 80 окремої десантно-штурмової бригади Ігор Скибюк: «Якщо я комусь і молився в Білогорівці, то це нашій артилерії» // Урядовий кур'єр. 27.07.2022. URL: https://ukurier.gov.ua/uk/articles/komandir-80-okremoyi-desantno-shturmovoyi-brigadi (дата звернення: 25.07.2025).

Створювалася загроза оточення всього оперативно-тактичного угруповання «Північ». Тож першочерговим завданням для українських військ була ліквідація російського плацдарму на правому березі р. Сіверський Донець. Для додаткової мотивації артилеристів генерал С. Наєв, за його власними словами, організував своєрідне змагання — яка батарея швидше знищить свої цілі[27].

11 травня росіяни вчергове спробували навести понтонну переправу, щоб перекинути на плацдарм підкріплення — дві танкові роти зі складу 35-ї та 74-ї мотострілецької бригад. Однак і цього разу переправа була зруйнована вогнем нашої артилерії. При цьому був знищений командир 12-ї окремої інженерної бригади, яка наводила переправу, полковник Д. Козлов (устиг побути на посаді лише два місяці, замінивши попереднього, також убитого комбрига С. Порохню)[28]. За оцінками фахівців Інституту вивчення війни спроби форсувати Сіверський Донець обійшлися ворогові втратою 80 одиниць техніки й 485 бійців[29].

12 травня росіяни спробували ще раз навести міст у районі Білогорівки, але й цього разу він був знищений[30]. Після цього вони взялися до пошуку придатних для переправи місць поблизу населених пунктів Закітне, Дронівка, Серебрянка. 13 травня українська розвідка повідомила про зосередження ворожих сил у районі Ямполя. Це угруповання готувалося до удару по Дронівці (за 12 км на захід від Білогорівки). Підрозділи з його складу намагалися захопити плацдарми на правому березі річки, але були розбиті артилерією 30-ї мехбригади і втратили близько 15 одиниць техніки (включаючи 2 буксирні катери).

---

[27] Наєв С. Чия відвага, того й перемога: Битва за Білогорівський плацдарм (8—14 травня 2022 р.) // Армія/Infort. 2023. С. 6. URL: https://armyinform.com.ua/wp-content/uploads/2023/03/bilogorivka_placzdarm-1.pdf (дата звернення: 24.07.2025).

[28] Форсував Сіверський Донець: у Росії підтвердили загибель ще одного комбрига // Espreso. 17.05.2022. URL: https://espreso.tv/forsuvav-siverskiy-donets-u-rosii-pidtver-dili-zagibel-shche-odnogo-kombriga (дата звернення 27.07.2025).

[29] Stepanenko K. & Kagan F.W. Russian Offensive Campaign Assessment, May 14, 2022 // Institute for the Study of War. URL: https://www.understandingwar.org/backgrounder/russian-offensive-campaign-assessment-may-14 (дата звернення: 25.07.2025).

[30] Там само. URL: https://www.understandingwar.org/backgrounder/russian-offensive-campaign-assessment-may-13 (дата звернення: 25.07.2025).

Тим часом на білогорівському плацдармі тривали запеклі бої. Росіяни, що залишалися тут, знищили свою техніку й відступили на північний схід від Білогорівки. 14 травня це угруповання було повністю ліквідоване[31].

Унаслідок наполегливих, але безрезультатних спроб форсувати Сіверський Донець поблизу Білогорівки російська 74-та окрема мотострілецька бригада втратила боєздатність і була виведена на переформування. Вся ця операція продемонструвала вкрай низький рівень тактичної підготовки російських командирів. Аналітики Інституту вивчення війни відзначали, що під час спроб форсування Сіверського Дінця вони продемонстрували шаблонність мислення, що в поєднанні з недооцінкою бойових можливостей української артилерії призвело до суттєвих втрат[32].

На думку С. Наєва, успішна оборона Білогорівки та зрив форсування р. Сіверський Донець змусили російське командування відмовитися від плану оточення оперативно-тактичного угруповання «Північ». Просування російських військ на ізюмському напрямку було зупинено. Росіяни перейшли до фронтальних атак на Сіверськодонецьк і Лисичанськ. Українській стороні вдалося зберегти контроль над шляхами постачання, що з'єднували Бахмут із Лисичанськом. Завдяки цьому стало можливим обороняти Сіверськодонецько-Лисичанську агломерацію аж до початку липня 2022 р. Це дало час на облаштування нових оборонних рубежів між Сіверськом, Соледаром і Бахмутом.

Літня кампанія

Упродовж червня 2022 р. основним районом бойових дій на Донбасі залишався сіверськодонецький операційний напрямок. На початку місяця українські війська в районі Сіверськодонецько-Лисичанської агломерації займали оборону по берегу р. Сіверський Донець

[31] Наєв С. Чия відвага, того й перемога: Битва за Білогорівський плацдарм (8–14 травня 2022 р.) // Армія/Inform. 2023. С. 7–8. URL: https://armyinform.com.ua/wp-content/uploads/2023/03/bilogorivka_placzdarm-1.pdf (дата звернення: 24.07.2025).

[32] Stepanenko, K. & Kagan, F.W. Russian Offensive Campaign Assessment, May 14, 2022 // Institute for the Study of War. URL: https://www.understandingwar.org/backgrounder/russian-offensive-campaign-assessment-may-14 (дата звернення: 25.07.2025).

на півночі, утримували плацдарм на східному березі в районі Сіверськодонецька та стримували наступ росіян із району Попасної, що була захоплена ворогом після важких боїв у травні. На півночі в районі Білогорівка — Шипилівка — Привілля — Новодружеськ уздовж берега річки утворився виступ у бік противника. Така конфігурація фронту, з одного боку, ускладнювала взаємодію між двома угрупованнями російських військ (у районі Лимана й Сіверськодонецька), але з іншого — давала їм змогу здійснювати вогневе ураження українських позицій із трьох напрямків та створювала потенційну загрозу їх оточення[33].

Наприкінці червня — на початку липня ситуація довкола Білогорівки стала критичною. 25 червня українські війська були змушені відійти з Сіверськодонецька й до 30 червня завершили евакуацію на правий берег Сіверського Дінця[34]. 2 липня Генштаб ЗС України підтвердив відступ останніх наших підрозділів із Лисичанська[35]. Сили, що оборонялися в районі Білогорівки, зазнавали атак зі сходу — з боку Лисичанська (відстань до Білогорівки становить приблизно 20 км), а також із півдня — з боку Тошківки[36]. Попри це, оборона селища тривала ще близько двох тижнів.

Точної дати захоплення ворогом Білогорівки встановити не вдалося. 16 липня голова Луганської обласної військової адміністрації С. Гайдай заявив, що майже п'ятимісячна оборона двох населених пунктів регіону — Білогорівки та Верхньокам'янки — все ще триває[37]. Саме Білогорівка залишалась останнім населеним пунктом Луганщини, який контролювала українська влада. І російська пропаганда, і українські ЗМІ розглядали факт захоплення її як повну окупацію області, але тут варто уточнити, що окремі райони, де не було жодного

---

[33] Воєнно-історичний опис російсько-української війни (червень 2022 р.). Київ, 2022. С. 80.

[34] Там само. С. 83.

[35] Воєнно-історичний опис російсько-української війни (липень 2022 р.). Київ, 2022. С. 79–80.

[36] Charuk A. Bitwy o Bilohoriwke // Nowa Technika Wojskowa. 2023. № 17. S. 9 [in Polish].

[37] Вторгнення Росії в Україну, день 143: Текстовий онлайн // Суспільне. Новини. 16.07.2022. URL: https://suspilne.media/261083-vtorgnenna-rosii-v-ukrainu-den-143-tekstovij-onlajn (дата звернення: 26.07.2025).

поселення, весь цей час перебували у «сірій зоні» — поза контролем як ворога, так і наших військ.

Після захоплення Білогорівки російські сили зосередилися на встановленні контролю над Донеччиною, прагнучи до зняття восьмирічної блокади Донецька й Горлівки, а також захоплення Бахмута та Слов'янська. Втім українські війська у середині літа провели масштабну мобілізацію, отримали значну кількість сучасної військової техніки та озброєння від західних країн, у той час як російська сторона суттєво скоротила кількість військовослужбовців і відправила частину з них у відпустки, що дало змогу зупинити наступ росіян на захід у напрямку Сіверська[38]. Російське командування, пояснюючи відсутність подальшого просування, говорило про «оперативну паузу». 16 липня Міністерство оборони РФ офіційно оголосило про її фактичне завершення[39]. Однак за наступні півтора місяця на напрямку Сіверськ — Білогорівка сторони вели лише позиційні бої.

Визволення Білогорівки

На початку вересня 2022 р. склались умови для визволення Білогорівки. Сприяла цьому успішна Слобожанська наступальна операція українських військ. 12 вересня було звільнено Святогірськ, який із початку червня перебував під російським контролем[40]. Завдяки цьому було деблоковано м. Сіверськ, звідки ворог відійшов у напрямку Білогорівки. Вже 13 вересня у зведенні Генштабу ЗС України це селище з'явилось у переліку населених пунктів, які зазнавали обстрілу з боку противника[41]. Це свідчить

[38] Charuk A. Bitwy o Bilohoriwke // Nowa Technika Wojskowa. 2023. № 17. S. 9 [in Polish].

[39] Hird K., Mappes G., Barros G., et al. Russian Offensive Campaign Assessment, July 16, 2022 // Institute for the Study of War. URL: https://www.understandingwar.org/back-grounder/russian-offensive-campaign-assessment-july-16 (дата звернення: 25.07.2025).

[40] Харук А. Слобожанська наступальна операція: передумови і перший етап (6–12 вересня 2022 р.) // Український історичний журнал. 2023. № 1. С. 13. DOI: https://doi.org/10.15407/uhj2023.01.005

[41] Оперативна інформація станом 06.00 13.09.2022 щодо російського вторгнення // Генеральний штаб ЗСУ 13.09.2022. URL: https://www.youtube.com/watch?v=U7xA1OJT9c8 (дата звернення: 04.08.2025).

про встановлення принаймні часткового контролю українських військ над Білогорівкою. 19 вересня голова Луганської обласної військової адміністрації С. Гайдай повідомив, що Білогорівка «зачищена і повністю під контролем ЗСУ»[42]. Опубліковані інтерв'ю українських вояків — учасників визволення селища — дозволяють установити деякі особливості цієї операції. В ній, зокрема, взяли участь бійці 3-го окремого полку спеціального призначення, які виконували функції провідників для піхотних підрозділів. Висування українських сил контролювалося за допомогою квадрокоптерів, що постійно перебували в повітрі, підвищуючи ситуаційну обізнаність командирів[43]. Під час оволодіння Білогорівкою було взято в полон понад 20 росіян, а також захоплено значні трофеї, в тому числі танк Т-72[44]. Однак російські війська зуміли зайняти позиції на східних підступах до селища, зупинивши подальший український наступ у напрямку Лисичанська.

Якщо до початку широкомасштабної збройної агресії РФ в Білогорівці проживали понад 800 осіб, то тепер їх залишилося тільки 15. Через постійні обстріли уцілілих мешканців евакуювали до сусіднього с. Серебрянка та інших населених пунктів[45].

Основним з'єднанням, яке зайняло оборону в Білогорівці, стала 81-ша окрема десантно-штурмова бригада. Селище, що опинилося на самісінькій лінії фронту, зазнавало постійних обстрілів з боку противника. Час від часу росіяни намагалися відбити його. Голова Луганської ОВА практично щодня, починаючи з 18 жовтня, поряд із

---

[42] Луганська Білогорівка зачищена і повністю під контролем ЗСУ // Луганська ОВА. URL: https://t.me/luhanskaVTSA/5866 (дата звернення: 07.08.2025).

[43] Спецпризначенці Кропивницького розповіли про звільнення Білогорівки на Луганщині // Гречка. 04.03.2023. URL: https://gre4ka.info/suspilstvo/73174-spetspryznachentsi-kropyvnytskoho-rozpovily-pro-zvilnennia-bilohorivky-na-luhanshchyni-video/ (дата звернення: 29.07.2025).

[44] Звільнення Білогорівки! Бійці хитрістю полонили росіян і блискавично повернули селище. ТСН. 20.09.2022. URL: https://tsn.ua/youtube/zvilnennya-bilogorivki-biyci-hitristyu-polonili-rosiyan-i-bliskavichno-povernuli-selische.html (дата звернення: 29.07.2025).

[45] Кириленко О. Битва за білі гори: Що насправді відбувається в Білогорівці, яка майже не з'являється в новинах // Українська правда. 05.08.2024. URL: https://www.pravda.com.ua/articles/2024/08/5/7468947/ (дата звернення: 29.07.2025).

повідомленнями про обстріли згадував і про спроби ворога штурмувати Білогорівку[46] [47] [48].

Нове загострення бойових дій навколо Білогорівки спостерігалося в останній місяць осені. Так, 6 листопада російські підрозділи (зокрема 6-й «козачий» полк зі складу незаконних збройних формувань «ЛНР», а також ваґнерівці) здійснили чергову спробу штурму. Наступного дня ворог оголосив про захоплення Білогорівки, однак українська влада це спростувала[49]. Тривали запеклі вуличні бої. 12 листопада росіяни вдалися до ширшого наступу піхоти за підтримки артилерії в районі населених пунктів Білогорівка і Спірне (на південь від Білогорівки) з метою їх оточення. Українські сили відбили атаки, утворивши оборонну лінію між цими пунктами[50].

14 листопада наші війська продовжили активні дії на лінії Сватове — Кремінна й посилили натиск у районі Білогорівки з наміром відкинути росіян далі на схід у бік Лисичанська. Після запеклих боїв удалося вибити ваґнерівців на східні околиці селища. У щоденному огляді Інституту вивчення війни відзначалося, що метою «цієї контрнаступальної операції було повернення українським військам втрачених територій у Луганській області на південь від річки Сіверський Донець», а утримання Білогорівки у цьому контексті стратегічно важливе[51]. Вранці 17 листопада наші підрозділи вибили російські сили з північної частини селища та розширили лінію фронту Сватове — Кремінна — Білогорівка — Спірне на правому березі р. Сіверський

[46] В багатоповерхівках пошкоджені дахи...// Луганська ОВА. 19.10.2022. URL: https://t.me/luhanskaVTSA/6398 (дата звернення: 07.08.2025).

[47] Наскільки мало покращитися життя району... // Луганська ОВА. 20.10.2022. URL: https://t.me/luhanskaVTSA/6417 (дата звернення: 07.08.2025).

[48] Хоча ні, звітують про 98 % готовність // Луганська ОВА. 21.10.2022. URL: https://t.me/luhanskaVTSA/6436 (дата звернення: 07.08.2025).

[49] Hird K., Stepanenko K., Mappes G., et al. Russian Offensive Campaign Assessment, November 7, 2022 // Institute for the Study of War. URL: https://www.understandingwar.org/backgrounder/russian-offensive-campaign-assessment-november-7 (дата звернення 29.07.2025).

[50] Charuk A. Bitwy o Bilohoriwke // Nowa Technika Wojskowa. 2023. № 17.. S. 11 [in Polish].

[51] Stepanenko K., Hird, K., Philipson L., et al. Russian Offensive Campaign Assessment, November 14, 2022 // Institute for the Study of War. URL: https://www.understandingwar.org/backgrounder/russian-offensive-campaign-assessment-november-14 (дата звернення 30.07.2025).

Донець. Ворог контратакував, намагаючись повернути контроль над практично знищеною внаслідок запеклих боїв Білогорівкою[52]. Від другої половини листопада в околицях селища тривали позиційні бої.

* * *

Попри свої невеликі розміри, Білогорівка від травня 2022 р. відігравала помітну роль у битві за Донбас. Зрив російських спроб форсування р. Сіверський Донець поблизу цього селища став ключовим чинником, який унеможливив реалізацію плану ворожого командування з оточення військ оперативно-тактичного угруповання «Північ». Це, своєю чергою, дозволило відвести українські сили з району Сіверськодонецько-Лисичанської агломерації, зберігши тяглість фронту й не допустивши прориву противника на оперативну глибину. Надалі боротьба за Білогорівку набула не тільки тактичного характеру, але й політичного значення, адже це був останній населений пункт Луганщини, який захопили росіяни, і перший, визволений нашими військами. Оборона українськими підрозділами Білогорівки означала, що російське військово-політичне керівництво не реалізувало декларований перед початком повномасштабного вторгнення в Україну завдання — повного оволодіння Луганською областю. Тривалі та надзвичайно інтенсивні бойові дії призвели до повного руйнування Білогорівки. На нашу думку, особливо примітним був перший бій за це селище, тобто відбиття спроби форсування р. Сіверський Донець у травні 2022 р. Крім того, це був один із перших випадків застосування частинами ЗС України сучасних артилерійських систем західного зразка — гаубиць M777A2.

Андрій Харук

[52] Окупанти зневірилися у своєму «росія-назавжди» і теж чекають на ЗСУ // Сергій Гайдай. 19.11.2022. URL: https://t.me/serhiy_hayday/8653 (дата звернення: 07.08.2025).

1.5. ХЕРСОНСЬКА НАСТУПАЛЬНА ОПЕРАЦІЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ (29 СЕРПНЯ — 11 ЛИСТОПАДА 2022 р.)[1] [2]

Проблематика Херсонської наступальної операції Збройних сил України у 2022 р. поки що не отримала системного відображення в академічній історіографії, що пояснюється відносною новизною подій і триванням російсько-української війни. Водночас наявна джерельна база дозволяє здійснити багаторівневий аналіз перебігу та значення цієї операції. Офіційні повідомлення Міністерства оборони України, Генерального штабу ЗС України, матеріали військового телебачення, брифінґи представників влади забезпечують фактологічну основу дослідження, відображають хронологію подій та офіційну позицію українського командування.

Вагоме місце у висвітленні операції відіграють аналітичні звіти міжнародних дослідницьких центрів — Королівського об'єднаного інституту оборонних досліджень (англ. Royal United Services Institute for Defence and Security Studies, RUSI), Інституту вивчення війни (англ. Institute for the Study of War, ISW), військових порталів Defense Express і Wavell Room, де зосереджено увагу на оперативно-стратегіч-

[1] Статтю присвячую світлій пам'яті моїх побратимів, які віддали життя в боях за свободу України: Руслана Поліщука, Сергія Федорчука, Анатолія Ролі, Ігоря Мовчана, Сергія Міщенка, Андрія Семеновича, Богдана Рокицького, Андрія Ярошика.

[2] Ця публікація є адаптованим до видання варіантом статті: Рудько С. Херсонська наступальна операція ЗС України (29 серпня — 11 листопада 2022 р.) // Український історичний журнал. 2025. № 6 (585). С. 18–34. URL: https://doi.org/10.15407/uhj2025.06.018

ному рівні, логістиці, тактичних підходах українських і російських військ, а також на порівнянні Херсонської та інших кампаній війни. Важливим джерелом реконструкції стали OSINT-платформи (насамперед DeepStateMap), які в режимі реального часу фіксували зміни лінії фронту: вони вирізняються інформативністю та оперативністю, дозволяють відтворювати перебіг бойових дій.

Спроби осмислити місце Херсонської наступальної операції у загальній структурі війни зробили автори колективних праць, де систематизовано досвід ведення бойових дій у 2022–2023 рр. Тут узагальнено перебіг кампаній, відображено офіційну позицію державних і військових інституцій, подано перші схематичні інтерпретації, а також забезпечено початковий рівень узагальнення фактологічного матеріалу, що дозволяє відстежити еволюцію поглядів на українське військове мистецтво[3] [4] [5] [6] [7]. Особливо важливі у цьому контексті нові видання. Так, у колективній монографії 2023 р. узагальнено досвід різних видів і родів військ, подано аналітичну реконструкцію кампаній 2022 р., серед яких розглянуто й визволення правобережної частини Херсонщини як одну з ключових подій[8]. Аналогічний аналітичний підхід спостерігаємо й у тематичному збірнику, що побачив світ того ж таки 2023 р., де в одній із розвідок окреслено поетапність бойових дій, визначено вирішальні чинники успіху ЗС України, зокрема логістичну ізоляцію угруповання противника та реалізацію інформаційно-психологічних заходів перед наступом[9].

---

[3] Рік війни за свободу: Воєнно-історичний нарис російсько-української війни (24.02.2022 – 24.02.2023) у 4 кн. Кн. ІІ. Київ, 2023. 198 с.

[4] Воєнно-історичний опис російсько-української війни. Вип. 7. Вересень 2022 р. Київ, 2022. 168 с.

[5] Воєнно-історичний опис російсько-української війни. Вип. 8. Жовтень 2022 р. Київ, 2022. 192 с.

[6] Рік війни за свободу: Воєнно-історичний нарис російсько-української війни (24.02.2022 – 24.02.2023) у 4 кн. Кн. ІІІ. Київ, 2023. 198 с.

[7] Російсько-українська війна: Енциклопедичний глосарій. За заг. ред. А. Киридон. Вип. 1. Київ: Енциклопедичне видавництво, 2024. 352 с.

[8] Рік незламності: крах операції «Z» / Ред. М.В. Коваль. Київ : Видання НУОУ, 2023. 296 с.

[9] Драпатий М. Кров Дніпром тече: Херсонська наступальна операція. Історія війни: реалії та уроки, стратегія майбутнього. С. Шаптала, С. Хлонь, О. Пагіря та ін. Київ, 2023. С. 118–129.

Серед монографічних досліджень, присвячених повномасштабному вторгненню РФ, особливе місце посідає праця В. Головка, в якій висвітлено політичні, військові та соціальні аспекти війни, приділено увагу південному операційному напрямку, а визволення Херсона трактується як стратегічний перелом у перебігу кампанії[10]. У спільній праці А. Харука та М. Жирохова зроблено спробу системного опису бойових дій на всій протяжності лінії бойового зіткнення[11]. Розділ, підготовлений М. Жироховим («Херсон: південь у вогні»), містить реконструкцію подій, аналіз логістичних і командних рішень, що зумовили успіх операції, а також оцінку її наслідків для подальших дій наших військ. Окремі публіцистичні розвідки цього автора доповнюють академічні дослідження практичними спостереженнями щодо динаміки операцій, значення західного озброєння та загалом технологічного фактора у визволенні Херсонщини[12].

Отже, історіографія Херсонської наступальної операції представлена широким колом праць — від колективних видань до авторських монографій і публіцистичних розвідок, які поступово формують багаторівневу картину подій осені 2022 р. В наукових та аналітичних працях простежується поступовий перехід від описово-хронологічного до концептуального рівня, що поєднує історико-оперативний і стратегічний підходи. Це свідчить про становлення окремого напряму воєнно-історичних досліджень, у межах якого Херсонська операція розглядається не лише як локальна кампанія, а як ключовий етап еволюції українського оперативного мистецтва та контрнаступальної стратегії 2022 р.

Вагомим компонентом джерельної бази стали матеріали провідних міжнародних та українських медіа, які не лише фіксують події, а й репрезентують свідчення учасників, відображають міжнародний резонанс. Окрему цінність мають дослідження правозахисних органі-

[10] Головко В. Вторгнення: 2022: Широкомасштабна агресія Росії проти України. Київ : Інститут історії України НАН України, 2023. 602 с.

[11] Харук А., Жирохов М. Бойова хроніка 2022 р. Київ, 2024. 240 с.

[12] Жирохов М. Від Києва до Херсона: чого досягли ЗСУ за 300 днів війни // Апостроф. URL: https://apostrophe.ua/ua/article/politics/2022-12-20/ot-kieva-do-hersona-chego-dobilis-vsu-za-300-dney-voynyi/49483 (дата звернення: 25.08.2025).

зацій (зокрема Human Rights Watch), що зафіксували гуманітарний вимір кампанії. Важливим доповненням слугують також спогади безпосередніх учасників бойових дій, у тому числі матеріали з особистого архіву автора, що дозволяють уточнити окремі епізоди операції.

Узагальнюючи, маємо відзначити репрезентативність і різноаспектність джерельної бази, яка охоплює офіційний, аналітичний, медійний, науковий, громадський сегменти, та водночас відсутність спеціальних академічних праць, присвячених безпосередньо Херсонській наступальній операції, що підтверджує актуальність і зумовлює наукову новизну нашого дослідження.

29 серпня 2022 р. ЗС України розпочали масштабний наступ у Херсонській обл., маючи на меті звільнення її правобережної частини та обласного центру від російських окупантів. Херсонський напрям від початку повномасштабного вторгнення розглядався як один із ключових у стратегічних планах противника, адже контроль над регіоном відкривав можливості для утримання сухопутного коридору до Криму та створював плацдарм для подальшого наступу на південному операційному театрі[13]. Саме тому Херсонська наступальна операція стала однією з ключових подій другої половини 2022 р. Битва тривала до 11 листопада 2022 р., коли українські війська ввійшли в місто. Важливість її визначається не лише поверненням стратегічно значущої території, але й демонстрацією здатності України проводити успішні наступальні операції проти підготовленого противника, який має значну перевагу у живій силі й техніці.

Стратегічний контекст

Херсон був єдиним обласним центром України, захопленим Росією в перші тижні повномасштабного вторгнення, і мав виняткове стратегічне значення. Контроль над ним давав росіянам плацдарм на правому березі Дніпра, відкривав шлях на Миколаїв та Одесу, забезпечував сухопутний коридор до окупованого Криму. Крім того, через Каховську ГЕС у Херсонській обл. проходив канал постачання

[13] Рік війни за свободу: Воєнно-історичний нарис російсько-української війни (24.02.2022 – 24.02.2023) у 4 кн. Кн. ІІ. Київ, 2023. 198 с.

дніпровської води на Кримський півострів, що додавало важливості регіону[14]. Усвідомлюючи загрозу, українське командування влітку 2022 р. почало формувати умови для майбутнього контрнаступу на півдні.

Наші війська ще з липня 2022 р. регулярно завдавали високоточних ударів, зокрема з реактивних систем залпового вогню HIMARS, знищуючи склади боєприпасів, командні пункти, Антонівський міст через Дніпро та розташовані поряд понтонні переправи. 29 серпня розпочалась операція, яка мала вигляд активізації дій на херсонському напрямку. На початковому етапі необхідно було відволікти увагу противника та змусити його почати переміщення ресурсів. Лише у середині вересня, після успішного просування на Харківщині, цей наступ набув повної потужності. Його розвиток значною мірою забезпечили наші попередні удари, які завдали суттєвих втрат у живій силі, техніці, боєприпасах і паливно-мастильних матеріалах, сконцентрованих на правобережжі Херсонщини[15] [16]. До початку наступу основні переправи через Дніпро були настільки ушкоджені, що стали непроїзними для важкої техніки. Тож загроза логістичної ізоляції російського угруповання на Правобережжі посилювалася.

Політичне керівництво України також наполягало на проведенні наступальної операції, аби продемонструвати західним союзникам здатність повертати окуповані території. Станом на літо 2022 р. вичерпувалися власні запаси радянських боєприпасів, наростала потреба в подальшій військовій підтримці з боку Заходу, отже успішний наступ міг зміцнити довіру партнерів і мотивувати їх до постачання зброї й техніки. Водночас українське командування усвідомлювало ризики: херсонський напрямок було відкрито проголошено пріори-

[14] Miller M. Why Putin will fight for Kherson: Fresh water and land bridge to Crimea // The Washington Post. 03.11.2022. URL: https://www.washingtonpost.com/world/2022/11/03/kherson-kakhovka-water-crimea-battle/ (дата звернення: 20.08.2025).

[15] Російсько-українська війна: Енциклопедичний глосарій. За заг. ред. А. Киридон. Вип. 1. Київ : Енциклопедичне видавництво, 2024. С. 41.

[16] Драпатий М. Кров Дніпром тече: Херсонська наступальна операція // Історія війни: реалії та уроки, стратегія майбутнього. С. Шаптала, С. Хлонь, О. Пагіря та ін. Київ, 2023. С. 118–129.

тетним, що дало змогу росіянам підготувати тут оборону, та, реагуючи на українські сигнали про контрнаступ, ще у серпні перекинути значні підкріплення в район Херсона[17].

На правобережжі Дніпра РФ зосередила одне з найпотужніших своїх угруповань. У серпні 2022 р. сили противника на таврійському та південнобузькому напрямках зведено в угруповання військ «Південь» під командуванням генерала армії С. Суровікіна. Для цього було зосереджено близько 47 батальйонно-тактичних груп (із них 27 у резерві) та 1 оперативний батальйон, сформовані зі з'єднань і частин 8-ї, 49-ї, 58-ї загальновійськових армій, 1-го й 22-го армійських корпусів, а також окремих підрозділів 35-ї армії Східного військового округу, повітрянодесантних, берегових військ і морської піхоти Чорноморського флоту, а також приватної військової компанії «Редут». Ядро становили підрозділи ПДВ, передусім 76-та гвардійська десантно-штурмова дивізія та 83-тя десантно-штурмова бригада, а також кілька окремих десантно-штурмових полків. До складу угруповання входили й частини 22-го армійського корпусу Чорноморського флоту, зокрема 126-та бригада берегової оборони, 205-та окрема мотострілецька бригада 49-ї армії. Загальна чисельність сил на правобережному плацдармі сягала 40–42 тис. осіб, вони мали на озброєнні танки, бойові машини піхоти, артилерію та були підсилені мобілізованими резервістами. Саме це угруповання вважалось одним із найбільш боєздатних у складі російської армії. В районі Херсона окупанти створили щонайменше три рубежі оборони, вибудувавши щільну ешелоновану систему укріплень[18].

---

[17] Khurshudyan I., Sonne P., Morgunov S. & Hrabchuk K. Inside the Ukrainian counter of fensive that shocked Putin and reshaped the war // The Washington Post. 29.12.2022. URL: https://www.washingtonpost.com/world/2022/12/29/ukraine-offensive-kharkiv-kher-son-donetsk (дата звернення: 20.08.2025).

[18] Рік війни за свободу: Воєнно-історичний нарис російсько-української війни (24.02.2022 – 24.02.2023) у 4 кн. Кн. ІІ. Київ, 2023. С. 164.

Miller S. Russia's withdrawal from Kherson. Wavell Room. 06.01.2023. URL: https://wavell-room.com/2023/01/06/russias-withdrawal-from-kherson/ (дата звернення: 20.08.2025).

Kevlyuk V. Battles In the South of Ukraine: What Is Happening In the Steppes of Kherson Oblast // Defense Express. 18.10.2022. URL: https://en.defence-ua.com/analysis/battles_in_the_south_of_ukraine_what_is_happening_in_the_steppes_of_kherson_oblast-4574.html (дата звернення: 20.08.2025).

Зреагувавши на загрозу українського наступу, росіяни почали перекидати на херсонський напрямок окремі частини 1-ї гвардійської танкової армії, які раніше діяли на Харківщині, зокрема 147-й самохідно-артилерійський полк 2-ї мотострілецької дивізії[19]. Перед українськими силами стояло надскладне завдання — атакувати добре укріпленого ворога, який очікував на наш наступ.

Вихідні позиції української армії на півдні включали два оперативні угруповання військ: «Миколаїв» (діяло із заходу, на напрямку Миколаїв — Херсон), «Кривий Ріг» (на північному напрямку, з боку Давидового Броду — Берислава). Загальне керівництво здійснював командувач оперативного командування «Південь» генерал-майор А. Ковальчук. У координації з ним діяли командувач угруповання на криворізькому напрямку бригадний генерал М. Драпатий, бригадний генерал А. Грицьков, командувач із боку Миколаївщини бригадний генерал А. Гнатов, а також бригадний генерал О. Тарнавський. У південно-західній оперативній зоні у серпні 2022 р. війська були об'єднані в оперативно-стратегічне угруповання «Олександрія», до складу якого входили оперативні угруповання військ «Примор'я» та «Каховка»[20].

До сил і засобів оперативного командування «Південь», зосереджених для підготовки та проведення Херсонської наступальної операції, входили формування сухопутних, десантно-штурмових військ, ВМС, територіальної оборони, підрозділи Головного управління розвідки Міністерства оборони України. Склад угруповання включав ок-

---

Stepanenko K., Hird K., Lawlor K., Bailey R., Mappes G. & Kagan F. Russian Offensive Campaign Assessment, October 4 // ISWPress. 04.10.2022. URL: https://www.under-standingwar.org/backgrounder/russian-offensive-campaign-assessment-october-4 (дата звернення: 20.08.2025).

Payne S. Ukraine Situation Report: Another Week, Another Fired Russian General. The War Zone. 29.10.2022. URL: https://www.twz.com/ukraine-situation-report-another-week-another-fired-russian-general (дата звернення: 20.08.2025).

[19] Харук А. Слобожанська наступальна операція: передумови і перший етап (6—12 вересня 2022 р.) // Український історичний журнал. 2023. № 1. С. 9. DOI: https://doi.org/10.15407/uhj2023.01.005

[20] У Міноборони назвали прізвища командувачів, які керують контрнаступом ЗСУ на півдні // Радіо Свобода. 12.11.2022. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-kontr-nastup-zsu-na-pivdni-minoborony-viyna/32127919.html (дата звернення: 20.08.2025).

ремі 24-ту, 28-му, 63-тю механізовані, 57-му, 59-ту мотопіхотні, 60-тупіхотну та 128-му гірсько-штурмову бригади. В наступальній операції брали участь формування морської піхоти: окремі 35-та і 36-та бригади, а також 406-та артбригада. З боку десантно-штурмових військ була задіяна 46-та окрема аеромобільна бригада. В бойових діях брали участь підрозділи територіальної оборони: окремі 123-тя, 124-та, 126-та, 129-та, 241-ша бригади, Інтернаціональний легіон ТрО України[21].

На початку контрнаступу лінія бойового зіткнення на правобережжі Дніпра простягалася приблизно на 222 км, охоплюючи значну частину Херсонської та Миколаївської областей. Південний відтинок фронту проходив через Олександрівку, Правдине, Солдатське, Благодатне, Тернові Поди, Любомирівку, Максимівку, Новопетрівку. Далі він тягнувся через район Снігурівки й уздовж річища Інгульця, де українські війська утримували плацдарм на його лівому березі в околицях Андріївки, Сухого Ставка, Білогірки. Північніше від Білогірки лінія також проходила по Інгульцю до Архангельського, а потім простягалася через Ольгине, Високопілля, Нововознесенське, Миролюбівку, Любимівку, Петрівку, Золоту Балку. Вздовж усієї цієї лінії противник вибудував глибоко ешелоновану оборону з кількома укріпленими рубежами та підготовленими вогневими позиціями, що значно ускладнювало просування українських сил[22].

Напередодні наступу склалася ситуація, коли російське угруповання на Херсонщині, з одного боку, було дуже потужним, а з іншого — вразливим у стратегічному сенсі. Зосередження великої кількості військ на правому березі означало ризик для ворога: в разі успішного українського наступу ці сили могли бути відрізаними від постачання і шляхів відходу, оскільки всі стаціонарні мости через Дніпро перебували під нашим вогневим контролем. Українське командування, усвідомлюючи це, обрало стратегію поступового виснаження та

[21] Рік війни за свободу: Воєнно-історичний нарис російсько-української війни (24.02.2022 – 24.02.2023) у 4 кн. Кн. ІІ. Київ, 2023. С. 164.

[22] DeepStateMap: Карта бойових дій в Україні. Стан лінії фронту на 30 серпня 2022 р. URL: https://deepstatemap.live (дата звернення: 20.08.2025).

ізоляції противника, а не фронтального прориву за будь-яку ціну. Як відзначають військові аналітики, називати дії ЗС України під Херсоном саме контрнаступом у класичному розумінні цього слова не зовсім коректно — радше це була операція з примусу російських військ до відступу шляхом відсікання їх від логістики та створення безвихідної ситуації[23].

Важко переоцінити роль західної допомоги в перемозі під Херсоном. Однією з перших високоточних систем, яка продемонструвала ефективність на південному напрямку, стала гаубиця М777 під 155-мм керований артилерійський снаряд «Excalibur». Саме цими боєприпасами вдалося знищити низку важливих цілей, включно з бронетехнікою та опорними пунктами противника, що істотно вплинуло на зниження боєздатності російських підрозділів у серпні 2022 р.[24]

Початковий етап операції

Наступальні дії розпочалися вранці 29 серпня 2022 р. одночасними ударами українських військ на кількох напрямках правобережної частини Херсонщини. За повідомленням оперативного командування «Південь», уже в перший день наступу перша лінія оборони росіян була прорвана[25]. Під постійним вогневим контролем перебували ключові переправи Херсонщини: Антонівський, Каховський і Дар'ївський автомобільні, Антонівський залізничний мости, які використовувалися для перекидання російських військ і техніки. Українські сили

[23] Watling J., Danylyuk O. & Reynolds N. Preliminary Lessons from Ukraine's Offensive Operations, 2022–23. RUSI. 2024. URL: https://static.rusi.org/lessons-learned-ukraine-offensive-2022-23.pdf (дата звернення: 20.08.2025).

[24] Усно-історичний архів автора. У статті використано неопубліковані спогади та усні свідчення командира одного з підрозділів батальйону, в якому автор проходив службу, а також начальника штабу бригади, залученої до Херсонської наступальної операції. Автор брав безпосередню участь у бойових діях у складі зазначеного підрозділу, тому частина інформації ґрунтується на власних спостереженнях і записах. Інтерв'ювання проводилося 2025 р. з метою уточнення обставин подій, особливостей управління та взаємодії підроділів. Особисті дані респондентів захищені.

[25] Miller, M. Why Putin will fight for Kherson: Fresh water and land bridge to Crimea // The Washington Post. 03.11.2022. P. 103. URL: https://www.washingtonpost.com/world/2022/11/03/kherson-kakhovka-water-crimea-battle/ (дата звернення: 20.08.2025).

завдали масованих ударів по позиціях противника у Херсонському та Бериславському районах, активізували авіацію, вивели з ладу основні мости під Херсоном і знищили наведені ворогом понтонні переправи[26]. Це поставило російське угруповання у скрутне становище та різко ускладнило постачання з окупованого Криму й лівобережжя області.

Наступ відбувався в умовах відкритої степової місцевості, що значно утруднювало дії українських військ. Відсутність лісів і висот, наявність лише поодиноких лісосмуг, а також густа мережа зрошувальних каналів завширшки 5–15 м і завглибшки 1–3 м давали противнику вигідні рубежі для оборони. Росіяни ефективно використали канальну систему для побудови позицій, що вповільнило просування наших підрозділів у перші дні операції[27]. Попри її початковий відволікаючий характер, українські війська швидко досягли тактичних успіхів. Уже 4–6 вересня 2022 р. було звільнено низку населених пунктів на півночі Херсонщини — Високопілля, Ольгине, Благодатівку, Любомирівку. 7 вересня 128-ма окрема гірсько-штурмова бригада звільнила Нововознесенське та частково встановила контроль над територіями поблизу Тернових Подів і Благодатівки[28].

Одним із перших помітних досягнень також стало просування в районі с. Правдине (миколаївський напрямок). За даними розвідки, на цьому рубежі оборону тримав 56-й десантно-штурмовий полк 7-ї дивізії ПДВ РФ. Український наступ виявився частково неочікуваним для противника, що дозволило прорвати передню лінію, зайняти кілька позицій і тимчасово закріпитися у Правдиному. Втім залучення росіянами резервів зі складу 72-ї мотострілецької бригади змусило наші підрозділи за два дні боїв відступити на вихідні рубежі. Противник у цих зіткненнях зазнав значних втрат[29].

---

[26] Брифінг Сил оборони України // Військове телебачення України. 01.09.2022. URL: https://www.youtube.com/watch?v=3cGTzKpzO-0 (дата звернення: 20.08.2025).

[27] Брифінг Сил оборони України // Військове телебачення України. 01.09.2022. URL: https://www.youtube.com/watch?v=3cGTzKpzO-0 (дата звернення: 20.08.2025).

[28] Воєнно-історичний опис російсько-української війни. Вип. 7. Вересень 2022 р. Київ, 2022. С. 106–107.

[29] Там само.

На відміну від стрімкого наступу на Харківщині на початку вересня, просування на Херсонщині було поступовим. Українські війська діяли обережно, намагаючись зберігати особовий склад і техніку та уникати потрапляння у ворожі «вогневі мішки». Росіяни добре підготувалися до оборони: попри проблеми з постачанням (через удари по мостах забезпечення правобережного угруповання залежало від уразливих понтонів і поромів), противник створив глибоко ешелоновану оборону з пристріляними секторами та облаштованими протитанковими засідками на загрозливих напрямках. Перші наші успіхи були локальними, супроводжувалися відчутними втратами в особовому складі й техніці[30].

За перший тиждень вересня наступальні дії на північному заході Херсонської обл. розвивалися повільно: вдалося звільнити кілька сіл, серед яких ключовим стало Високопілля, розташоване на височині з важливим тактичним значенням. Після цього українські війська зачистили від противника прилеглі населені пункти, зокрема Ольгине, Нововознесенське й Миролюбівку, та просунулися південніше. Варто зазначити, що ще у другій половині липня наші підрозділи форсували р. Інгулець і створили плацдарм на її лівому березі в районі сіл Андріївка, Сухий Ставої Білогірка. У вересні цей плацдарм був суттєво розширений: війська просунулися вперед і вийшли до Новогреднєвого, Малої Сейдеминухи, Безіменного, Костромки, Щасливого, Брускинського. Проте більшість цих населених пунктів тоді перебували в районі активних бойових дій і не були повністю закріплені, залишаючись у «сірій зоні». Загалом упродовж вересня українська армія поступово проривала ешелоновану оборону противника на північному заході Херсонщини та створювала умови для подальшого наступу на бериславському напрямку[31].

Попри це, динаміка на Херсонщині залишалася стриманою. Оскільки наступ не був несподіваним, росіяни встигли перекинути

[30] Reynolds N. & Watling J. Preliminary Lessons from Ukraine's Offensive Operations, 2022—23. RUSI. 2023. URL: https://static.rusi.org/lessons-learned-ukraine-offen-sive-2022-23.pdf (дата звернення: 20.08.2025).

[31] Воєнно-історичний опис російсько-української війни. Вип. 7. Вересень 2022 р. Київ, 2022. С. 107, 110.

підкріплення й намагалися контратакувати, аби повернути втрачені позиції. Наші війська зазнавали втрат у живій силі й техніці, противник переважав у щільності артилерійського вогню. Вже в перший тиждень наступу кількість поранених українських військовиків була значною, що відображало ціну просування на півдні[32]. За офіційними даними, основні втрати ЗС України за весь 2022 р. припали на дві кампанії — оборону Донбасу у травні–червні й наступ на Херсонщині восени. Бригади, що воювали від початку вторгнення, втратили значну частину особового складу й техніки саме в боях під Херсоном[33]. Наступ просувався не так швидко, як сподівалися, але план командування полягав у тому, щоб радше виснажити ворога, ніж рватися вперед за всяку ціну.

Суттєвим фактором впливу стала паралельна наступальна операція на Харківщині в першій половині вересня 2022 р. Скориставшись тим, що росіяни стягнули резерви саме під Херсон (оскільки очікували тут головного удару), було розпочато раптові дії на східній ділянці фронту. Внаслідок харківського наступу з 6 по 12 вересня звільнено понад 8 тис кв. км території, включно з важливими логістичним вузлами Куп'янськом, Ізюмом[34]. Цей успіх не лише суттєво послабив позиції РФ на сході, але й мав прямий вплив на ситуацію під Херсоном. По-перше, російське командування впало у «стратегічну паніку», усвідомивши, що, тримаючи на Херсонщині елітні частини, вони оголили інші ділянки. По-друге, стала очевидною недостатність сил для утримання суцільної лінії оборони по всьому фронту, резервів бракувало. У відповідь на харківську катастрофу Кремль був змушений

[32] Khurshudyan I., Sonne P., Morgunov, S. & Hrabchuk, K. Inside the Ukrainian counter of fensive that shocked Putin and reshaped the war // The Washington Post. 29.12.2022. URL: https://www.washingtonpost.com/world/2022/12/29/ukraine-offensive-kharkiv-kher-son-donetsk (дата звернення: 20.08.2025).

[33] Reynolds N. & Watling J. Preliminary Lessons from Ukraine's Offensive Operations, 2022–23. RUSI. 2023. URL: https://static.rusi.org/lessons-learned-ukraine-offen-sive-2022-23.pdf (дата звернення: 20.08.2025).

[34] Харук А. Слобожанська наступальна операція: передумови і перший етап (6–12 вересня 2022 р.) // Український історичний журнал. 2023. № 1. С. 5. DOI: https://doi.org/10.15407/uhj2023.01.005

21 вересня 2022 р. оголосити «часткову мобілізацію»[35], аби хоч якось компенсувати нестачу живої сили. Однак мобілізовані прибули на фронт лише за кілька тижнів і мали недостатню підготовку. Для херсонського напрямку успіх на Харківщині означав, що стратегічна ініціатива дедалі більше переходить до ЗС України. Як згодом відзначили аналітики Королівського об'єднаного інституту оборонних досліджень, звільнення Херсона мало велике політичне значення, але саме неочікувана масштабність успіху під Харковом найбільше переконала Захід у тому, що Україна здатна завдавати поразок Росії та повертати втрачені території. Це вплинуло на подальше збільшення обсягів допомоги нашій країні наприкінці 2022 – на початку 2023 рр.[36] Таким чином, у вересні 2022 р. склалась унікальна ситуація: українська армія одночасно вела дві наступальні операції — стрімку на сході й повільнішу на півдні, які доповнювали одна одну та змушували противника розпорошувати як увагу, так і ресурси.

Розвиток наступальних дій у жовтні 2022 р.

У жовтні 2022 р. контрнаступ на Херсонщині набув нової динаміки. Попри те, що росіяни підтягнули частину мобілізованих резервів і намагалися втримати оборону, наші війська системно нарощували тиск. Було застосовано комбіновану тактику: тривало методичне знищення високоточними засобами ворожих тилових об'єктів (склади, казарми, транспорт) й паралельно шукалися слабкі місця для локальних проривів[37].

У жовтневих боях українське командування ефективно поєднувало дані розвідки, удари артилерії та авіації з наступом піхоти на ок-

[35] Sauer, P. Putin announces partial mobilisation and threatens nuclear retaliation in escalation of Ukraine war. The Guardian. 21.09.2022. URL: https://www.theguardian.com/world/2022/sep/21/putin-announces-partial-mobilisation-in-russia-in-escalation-of-ukraine-war (дата звернення: 20.08.2025).

[36] Reynolds, N. & Watling, J. Preliminary Lessons from Ukraine's Offensive Operations, 2022–23. RUSI. 2023. URL: https://static.rusi.org/lessons-learned-ukraine-offen-sive-2022-23.pdf (дата звернення: 20.08.2025).

[37] Boffey, D. "We have a window": Ukraine's forces press their momentum on Kherson's frontline. The Guardian. 21.10.2022. URL: https://www.theguardian.com/world/2022/oct/21/we-have-a-window-ukraines-forces-press-their-momentum-on-khersons-front-line (дата звернення: 20.08.2025).

ремих ділянках, що забезпечувало поступове просування вперед[38]. Уже 1–5 жовтня Сили оборони України звільнили низку населених пунктів у північній частині правобережжя, зокрема Золоту Балку, Хрещенівку, Гаврилівку, Михайлівку, Новоолександрівку, Дудчани, Велику й Малу Олександрівку, Давидів Брід, Новопетрівку. За даними заступника начальника Головного оперативного управління Генштабу ЗС України бригадного генерала О. Громова, з 1 жовтня на херсонському напрямку противника було вибито з 29 населених пунктів, а глибина просування військ на окремих ділянках досягала 10–20 км. Подальший розвиток наступу вздовж правого берега Дніпра й лівого берега Інгульця призвів до руйнування російської оборони в північно-східному секторі. Втрачаючи позиції, ворог намагався закріпитися на новому рубежі Сухий Ставок — Борозенське — Суханове — Милове, здійснюючи контратаки в районах Давидів Брід, Зелений Гай — Тернові Поди, Мала Олександрівка, проте зазнавав втрат і відступав[39] [40].

У середині жовтня українські війська закріплювалися на звільнених територіях і готувалися до наступного ривка. 6–10 жовтня тривало облаштування опорних пунктів на східному березі р. Інгулець, зосередження підрозділів у районах Давидового Броду та Малої Олександрівки, відбиття контратак противника й одночасно блокування його угруповання ракетно-артилерійськими ударами по місцях скупчення в Борозенському, Голій Пристані, Чорнобаївці, а також по складах боєприпасів і пального у Херсонському й Бериславському районах[41].

У другій декаді жовтня бої на правобережжі знову загострилися. 11–15 жовтня російські війська намагалися контратакувати в районах

---

[38] Рік незламності: крах операції «Z». Ред. М.В. Коваль. Київ : Видання НУОУ, 2023. 296 с.

[39] Воєнно-історичний опис російсько-української війни. Вип. 8. Жовтень 2022 р. Київ, 2022. С. 106–107.

[40] Янковський О. «Панічні настрої зростають»: Як на окупантів впливає просування ЗСУ на Херсонщині? // Радіо Свобода. 08.10.2022. URL: https://www.radiosvoboda.org/aZnovyny-pryazovya-zvil%CA%B9nennya-khersonshchyna-zsu-nastup/32070504.html (дата звернення: 20.08.2025).

[41] Рік війни за свободу: Воєнно-історичний нарис російсько-української війни (24.02.2022 – 24.02.2023) у 4 кн. Кн. ІІІ. Київ, 2023. С. 164–165.

Іщенки, Костромки, Сухого Ставка, а також штурмували спостережні пости біля Трифонівки. Всі ці спроби завершилися невдачею: противник зазнав відчутних втрат і був змушений відступити. Водночас українські підрозділи розвивали наступ від Давидового Броду в напрямку Іщенки та Костромки, а також просувалися вглиб Бериславського р-ну, закріплюючись у Нововасилівці, Новогригорівці, Новій Кам'янці, Трифонівці, Червоному. Ракетно-артилерійські підрозділи знищили низку позицій російської ППО в Бериславському й Каховському районах та уразили місця зосередження особового складу й техніки противника[42]. До середини жовтня наші війська фактично витіснили окупантів із більшості населених пунктів півночі Бериславського р-ну, відсунувши фронт до Берислава. За даними Генерального штабу, станом на 24 жовтня 2022 р. на Херсонщині було звільнено до 90 населених пунктів[43].

Упродовж вересня — жовтня 2022 р. українські ракетно-артилерійські частини зосереджували зусилля на ураженні ключових об'єктів противника, зокрема Антонівського автомобільного й залізничного мостів, понтонних переправ, складів боєприпасів, командних пунктів. До кінця жовтня вони вийшли на вигідні рубежі, що дозволило взяти під вогневий контроль майже всі основні шляхи постачання російських сил на правому березі. Постійні удари по логістичній інфраструктурі, в поєднанні з операціями з радіоперехоплення і збору даних із відкритих джерел, дозволяли своєчасно виявляти ознаки зміни тактики ворога та його підготовки до відступу, а ситуація для російського угруповання ставала дедалі критичнішою[44].

Хоча росіяни все ще здійснювали постачання через Дніпро за допомогою поромів і барж, цей процес ускладнювався щоденно. Обладнані ворогом до п'яти понтонно-поромних переправ дозволяли

[42] Воєнно-історичний опис російсько-української війни. Вип. 8. Жовтень 2022 р. Київ, 2022. С. 107.

[43] На Херсонщині сили оборони Півдня звільнили понад 90 населених пунктів, в яких мешкають понад 12 тис. осіб // Міністерство оборони України. 24.10.2022. URL: https://t.me/ministry_of_defense_ua/2495 (дата звернення: 20.08.2025).

[44] Там само.

утримувати угруповання чисельністю понад 40 тис. осіб і продовжувати опір до листопада. Проте восени почалися дощі, попереду була зима — Дніпро мав увійти у сезонну повінь, а з настанням морозів — укритися кригою. Російське командування усвідомило, що перед зимою становище стане критичним: після 20 днів морозів Дніпро замерзне, що остаточно унеможливить поромне сполучення. Тоді угруповання на правому березі неминуче буде відрізане і приречене[45]. Крім того, окупанти зазнавали тиску з тилу: українські партизани й місцеве населення передавали інформацію про їхні переміщення, а СБУ регулярно оприлюднювала перехоплення переговорів, що свідчили про погіршення морально-психологічного стану росіян.

У самій РФ 8 жовтня було призначено нового командувача «спеціальної воєнної операції» — генерала С. Суровікіна, який отримав наказ «стабілізувати фронт» після поразок вересня. Оцінивши ситуацію, він вирішив не чекати катастрофи й готувати організований відступ із правого берега Дніпра[46]. Як пізніше стало відомо з трофейних документів, реальну підготовку до евакуації військ із Херсона почали вже 21 жовтня — було складено детальний графік виведення підрозділів і техніки, віддано розпорядження про згортання об'єктів тощо[47].

Наприкінці жовтня — на початку листопада 2022 р. на фронті розпочалась оперативна пауза: українські сили не поспішали стрімко атакувати Херсон, остерігаючись пастки, а росіяни тим часом дедалі більше схилялися до відходу. Кремль ухвалив непросте політичне рішення: залишити обласний центр, який за кілька тижнів до того був

[45] Miller, S. Russian forces must retreat from the Dnipro before winter — or face defeat. Wavell Room. 01.11.2022. URL: https://wavellroom.com/2022/11/01/russia-must-retreat-dnipro (дата звернення: 20.08.2025).

[46] Russia names air force general to lead its forces in Ukraine // Reuters. 08.10.2022. URL: https://www.reuters.com/world/europe/russia-names-air-force-general-lead-its-forces-ukraine-2022-10-08/ (дата звернення: 20.08.2025).

[47] Russian Offensive Campaign Assessment. Institute for the Study of War. 31.10.2022. URL: https://www.understandingwar.org/backgrounder/russian-offensive-campaign-asses-sment-october-31 (дата звернення: 20.08.2025).

навіть уже «приєднаний» до РФ (В. Путін оголосив про це 30 вересня[48]). Щоб пом'якшити неминучий репутаційний удар, окупаційна влада заздалегідь провела примусову евакуацію населення з Херсона (людей вивозили на лівий берег під приводом «убезпечення від українських обстрілів»). Водночас російське командування готувало інформаційне обґрунтування відступу: наприкінці жовтня С. Суровікін заявив, що «не виключає складних рішень щодо Херсона», фактично анонсувавши можливий відхід[49].

Визволення Херсона, завершення операції

На початку листопада 2022 р. розвідка ЗС України зафіксувала чіткі ознаки підготовки відходу російських військ із правобережної частини Херсонської обл. 6–8 листопада безпілотники літакового типу змогли провести розвідку територій, раніше прикритих системами радіоелектронної боротьби, що підтвердило зменшення активності противника й виведення ним частини підрозділів[50].

9 листопада 2022 р. під час телезвернення командувач С. Суровікін повідомив міністрові оборони РФ С. Шойґу, що подальше утримання Херсона без катастрофічних втрат неможливе, та запропонував відвести війська на лівий берег Дніпра, «щоб зберегти життя особового складу та боєздатність угруповання». С. Шойґу публічно погодився й віддав наказ про відступ[51] [52]. Для багатьох спостерігачів це стало несподіванкою. Українська сторона теж спершу поставилася

[48] Воєнно-історичний опис російсько-української війни. Вип. 7. Вересень 2022 р. Київ, 2022. С. 104.

[49] Russia says it repelled Ukrainian offensive in Kherson region // Reuters.. 22.10.2022. URL: https://www.reuters.com/world/europe/russia-says-it-repelled-ukrainian-offensive-kherson-region-2022-10-22/ (дата звернення: 20.08.2025).

[50] Там само.

[51] Trevelyan M. Russia abandons Ukrainian city of Kherson in major retreat // Reuters. URL: https://www.reuters.com/world/europe/russia-orders-pullout-west-bank-dnipro-kherson-2022-11-09 (дата звернення: 20.08.2025).

[52] Hird K., Mappes G., Stepanenko K., Williams M., Klepanchuk Y., Carl, N. & Clark, M. Russian Offensive Campaign Assessment, November 9. Institute for the Study of War. URL: https://www.understandingwar.org/backgrounder/russian-offensive-campaign-assessment-november-9 (дата звернення: 20.08.2025).

з пересторогою — чи це не пастка[53], проте вже за дві доби стало очевидно, що ворог дійсно залишає позиції. Відхід проводився організовано: заздалегідь були підготовлені переправи, човни, баржі, відступ здійснювався переважно вночі під прикриттям артилерії.

У грудні 2022 р. Human Rights Witch задокументувала масштабне пограбування російськими військами й цивільними, котрі діяли під їхнім контролем, культурних інституцій Херсона. Під час відступу окупанти вивезли близько 10 тис. картин та експонатів із Херсонського художнього, тисячі з обласного краєзнавчого музеїв (включно зі скіфським золотом, античними амфорами, іконами, імперськими медалями), а також історичні документи з державного архіву. Прихопили навіть останки князя Г. Потьомкіна зі Свято-Катеринінського собору. За свідченнями очевидців і співробітників згаданих установ, «операція» була ретельно організована — із залученням «мистецтвознавців» і за підтримки силових структур РФ. Human Rights Watch кваліфікувала ці дії як воєнний злочин, що має ознаки системного нищення української культурної спадщини та спроби позбавити націю її історичної пам'яті[54].

Під час відступу російські війська знищили ключові переправи через Дніпро, зокрема підірвали Антонівський автомобільний і залізничний мости й понтонну переправу, щоб унеможливити їх використання українськими силами. Водночас противник застосував тактику «випаленої землі»: практично всі дороги, поля та околиці населених пунктів були щільно заміновані, що мало на меті уповільнити просування ЗС України. За свідченнями учасників бойових дій, значна частина втрат українських підрозділів у цей період була спричинена саме мінною небезпекою. На місцевому рівні відхід супроводжувався ознаками дезорганізації — частина підрозділів залишалися в місті чи

[53] У Зеленського не бачать ознак деокупації Херсона // Радіо Свобода. 09.11.2022. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-u-zelenskoho-ne-bachat-oznak-deokupaciji-hersona/32122879.html (дата звернення: 20.08.2025).

[54] Ukraine: Russians Pillage Kherson Cultural Institutions // Human Rights Watch. 20.12.2022. URL: https://www.hrw.org/news/2022/12/20/ukraine-russians-pillage-kherson-cultural-institutions (дата звернення: 20.08.2025).

потрапили в полон, а окремих військовиків їхні ж командири покинули напризволяще. Водночас у стратегічному вимірі це була підготовлена операція з руйнуванням інфраструктури і прикриттям переправ. Після отримання підтвердженої інформації про відступ противника українські війська розпочали обережне просування, здійснюючи ретельну перевірку й розмінування території. Ситуація залишалася складною через масове мінування й численні пастки противника[55] [56].

Кульмінаційним моментом операції стало звільнення ключових населених пунктів на південному напрямку. 10 листопада 2022 р. почалося швидке просування наших сил углиб залишених противником позицій. Одним із важливих тактичних успіхів стало зайняття м. Снігурівка — стратегічного вузла на межі Херсонської та Миколаївської областей. 131-й окремий розвідувальний батальйон увійшов до міста, закріпивши контроль над ним[57]. Цей епізод став маркером остаточного краху російської оборони на всьому південному плацдармі. 11 листопада українські війська без бою ввійшли у Херсон. Період російської окупації, що тривав понад 8 міс., завершився. Цього ж дня відбулося повне визволення правобережної Херсонщини, коли, окрім самого обласного центру, під контроль ЗС України перейшли 200 населених пунктів[58] [59] [60].

---

[55] Newdick, T. Ukraine Liberates Kherson, Antonivskyi Bridge Knocked Down In Russian Retreat (Updated) // The War Zone. 11.11.2022. URL: https://www.twz.com/ukraine-liberates-kherson-antonivskyi-bridge-knocked-down-in-russian-retreat (дата звернення: 20.08.2025).

[56] Ukraine: Russians Pillage Kherson Cultural Institutions // Human Rights Watch. 20.12.2022. URL: https://www.hrw.org/news/2022/12/20/ukraine-russians-pillage-kherson-cultural-institutions (дата звернення: 20.08.2025).

[57] Beaumont P. & Koshiw I. Ukrainian troops approach outskirts of Kherson after taking key town // The Guardian. 10.11.2022. URL: https://www.theguardian.com/world/2022/nov/10/ukraine-capture-snihurivka-kherson-russia-war (дата звернення: 20.08.2025).

[58] Харук А., Жирохов М. Бойова хроніка 2022 р. Київ, 2024. С. 183.

[59] Жирохов М. Від Києва до Херсона: чого досягли ЗСУ за 300 днів війни // Апостроф. URL: https://apostrophe.ua/ua/article/politics/2022-12-20/ot-kieva-do-hersona-chego-dobilis-vsu-za-300-dney-voynyi/49483 (дата звернення: 25.08.2025).

[60] Habeshian S. Ukraine celebrates as troops enter Kherson after Russian retreat // Axios. URL: https://www.axios.com/2022/11/11/russia-kherson-troops-withdraw-kremlin (дата звернення: 20.08.2025).

Ворог відступив, переформатувавши оборону на лівому березі Дніпра. Кремль намагався представити відхід як «жест доброї волі», та навіть російські військові аналітики визнали це важкою поразкою. За оцінками експертів, відступ був виправданим — виснажені сили на правому березі могли опинитися в пастці, тож рішення російського командувача відвести їх на зміцнений лівий берег дійсно врятувало значну частину особового складу й техніки[61]. На ранок 11 листопада Міністерство оборони РФ оголосило про «повне завершення» відведення військ із правобережжя Дніпра («без втрат особового складу»), заявивши, що на протилежному боці річки не залишилося «жодної одиниці техніки». Західні джерела, втім, оцінювали чисельність угруповання, яке вдалося евакуювати, у 20–30 тис. військовослужбовців і кілька тисяч одиниць бойової техніки. Швидкість відступу виявилася більшою, ніж очікувало українське командування, що фактично дозволило росіянам уникнути розгрому на правобережжі[62]. Тож відступ російських військ із Херсона хоч і був для РФ принизливим, але мав організований характер, різко контрастуючи з панічною втечею під Ізюмом у вересні 2022 р.

Командувач оперативного командування «Південь» генерал-майор А. Ковальчук в інтерв'ю телеканалу «Sky News» визнав: операція зі звільнення Херсона стала успішною на 50–60 %. Він підкреслив, що головною метою було повне знищення російських сил на правому березі Дніпра, однак через обмежений час і дефіцит боєприпасів досягти цього не вдалося. Значна частина російських військ змогла відступити і згодом була перекинута на східну ділянку фронту. Інша частина продовжувала завдавати артилерійських ударів по правобережжю[63].

---

[61] Акимова Ю., Гурковська Н. У Херсоні готується «жест доброї волі»? Яких «непростих рішень» чекати від окупантів // РБК-Україна. 19.10.2022. URL: https://www.rbc.ua/rus/news/hersoni-gotuetsya-zhest-dobroyi-voli-kih-1666185381.html (дата звернення: 20.08.2025).

[62] Russia says it has completed retreat from Kherson // Reuters. 11.11.2022. URL: https://www.reuters.com/world/europe/russia-says-it-has-completed-retreat-kherson-2022-11-11/ (дата звернення: 20.08.2025).

[63] Haynes, D. Ukraine "preparing" for Russia to invade from north, top commander says // Sky News. 17.12.2022. URL: https://news.sky.com/story/ukraine-preparing-for-russia-to-in-vade-from-north-top-commander-says-12769459 (дата звернення: 20.08.2025).

Таким чином, хоча стратегічної мети було досягнуто — правий берег звільнено, — операція не принесла повного військового результату.

11 листопада 2022 р. битва за Херсон завершилася перемогою ЗС України. Російські війська залишили весь правобережний плацдарм, утративши єдиний обласний центр, захоплений після 24 лютого 2022 р., а також стратегічний вихід на західний берег Дніпра. Для України це була масштабна наступальна операція, яка призвела до відновлення контролю над великим містом і територією площею близько 6200 кв. км.

* * *

Херсонська операція засвідчила, що українська армія здатна до масштабних наступальних дій проти укріпленого й чисельного противника. Її перебіг довів ефективність стратегії виснаження, коли основний акцент робиться не на швидкий прорив, а на системне руйнування логістики й тилів ворога. Тут поєднувалися різні елементи: удари по комунікаціях, поступове просування механізованих підрозділів, використання дронів і високоточної зброї. Операція показала, що командування ЗС України навчилося гнучко поєднувати маневр і вогневе ураження, зберігаючи особовий склад та досягаючи стратегічного результату. Водночас визволення Херсона мало політичний і моральний ефект, що виходив за межі суто військових здобутків. Це було перше велике місто, з якого російські війська були змушені відступити, що зміцнило віру українського суспільства в перспективу звільнення всієї території нашої держави. Для зовнішніх партнерів цей результат став підтвердженням доцільності подальшої підтримки України сучасним озброєнням. Тактика противника, спрямована на масове мінування місцевості, показала необхідність завчасної підготовки до подібних сценаріїв у майбутньому. Це виявило і проблемні моменти операції: значні втрати особового складу від мінної небезпеки продемонстрували, що для подальших наступальних дій потрібне істотне посилення інженерного забезпечення, насамперед засобів

розмінування. Таким чином, Херсонська наступальна операція стала не лише підтвердженням боєздатності ЗС України, а й джерелом важливих уроків для подальшого планування масштабних наступальних дій.

Сергій Рудько

1.6. ОПІР І КОЛАБОРАЦІЯ В РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІЙ ВІЙНІ (НА ПРИКЛАДІ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ В 2022 р.)[1]

Російська агресія проти України, яка розпочалася ще у 2014 р., з надзвичайною гостротою порушила питання долі окупованих територій. 2014 р. російській федерації вдалося окупувати Крим, а також частину Донецької й Луганської областей. Унаслідок широкомасштабного вторгнення з 24 лютого 2022 р. росіяни окупували значно більші території, частина з яких і досі перебуває під їхнім контролем, а частину було звільнено. Водночас не можна забувати, що окуповані території — це не лише населені пункти, промислові підприємства та елементи інфраструктури, а й населення, яке зазнає жорстких репресій, чинить опір, а подекуди вирішує співпрацювати з окупантами. Дослідження цієї проблематики є не лише науковим завданням, а й має важливе практичне значення.

Вивчення проблематики «нової» російської окупації (тобто тієї, що розпочалася у 2022 р.) є предметом зацікавлення багатьох українських науковців. Однак аналіз їхніх публікацій свідчить про наявність певних обмежень — як територіальних, так і методологічних. У територіальному вимірі ці дослідження зосереджуються переважно на північних областях України (Чернігівській, Київській, Сумській), тоді

[1] Ця публікація є перекладеним і адаптованим до видання варіантом статті: Kharuk A., Kharuk D. Opór i kolaboracja w wojnie rosyjsko-ukraińskiej (na przykładzie obwodu charkowskiego w 2022 roku) // Polityka i Społeczeństwo. 2025. № 2(23). P. 41–52. https://doi.org/10.15584/polispol.2025.2.4

як у методологічному аспекті вони здебільшого зводяться до фіксації усної історії[2]. Єдиною працею, присвяченою періоду окупації окремих районів Харківської області, є стаття Наталії Олешко[3]. Втім, вона зосереджується на опорі окупантам, не аналізуючи явище колаборації. Наше дослідження фокусується на Харківській області та спирається на ширший корпус джерел — насамперед матеріали преси й контент, опублікований у соціальних мережах. Ми зробимо спробу проаналізувати як опір окупації, так і випадки колаборації, а також втрати, спричинені російською окупацією.

Окупація Харкова та Харківської області була однією з головних цілей росіян. Повністю реалізувати її не вдалося — цьому завадили дії Сил оборони України. Успіхи, досягнуті окупантами в перші дні вторгнення, були швидко нівельовані. Наприклад, місто Чугуїв, захоплене 25 лютого 2022 р., було звільнене вже 6 березня. Під час контрнаступу в першій половині травня 2022 р. українські сили звільнили низку населених пунктів на північний схід від Харкова[4]. До початку вересня 2022 р. лінія фронту в Харківській області проходила приблизно від населеного пункту Уди до Тернової, утворюючи дугу в південно-східному напрямку (на певній відстані від державного кордону України), а далі спускалася майже точно на південь — до Ізюма та кордону з Донецькою областю (із виступом у районі Куп'янська)[5].

---

[2] Воробєй О. «Запам'ятай: ні росіяни, ні білоруси — нерукопожатні»: Свідчення про окупацію с. Юр'ївка на Чернігівщині (інтерв'ю записала і підготувала до друку О. Воробєй) // Український історичний журнал. 2023. Ч. 3; Воробєй О. «…якось організм мобілізується на самовиживання»: Воєнне повсякдення в розповіді мешканця с. Нова Буда на Київщині (інтерв'ю записала та підготувала до друку О. Воробєй) // Український історичний журнал. 2024. Ч. 5; Литвин К. «…цеглинка — то вже будується храм»: Досвід виживання жителів с. Лукашівка під час російської окупації (інтерв'ю записала та підготувала до друку К. Литвин) // Український історичний журнал. 2024. Ч. 6; Панкова А. «Невже ви не батьки?! Невже ви не сини?! Чи в вас дітей нема?!»: Повсякдення і трагізм окупації с. Золотинка на Чернігівщині (інтерв'ю записала та підготувала до друку А. Панкова) // Український історичний журнал. 2023. Ч. 6.

[3] Олешко Н. Український рух опору на Харківщині у повномасштабній російсько-українській війні 2022 року // Актуальні питання у сучасній науці. 2023. Ч. 6 (12).

[4] Харук А. Харківська оборонна операція (24 лютого — 14 травня 2022 р.) // Український історичний журнал. 2023. Ч. 5. С. 28–31.

[5] Харук А. Слобожанська наступальна операція: передумови і перший етап (6–12 вересня 2022 р.) // Український історичний журнал. 2023. Ч. 1. С. 8.

У ході Слобожанської наступальної операції, розпочатої 5 вересня 2022 р., вже до 12 вересня українські війська звільнили всю окуповану частину Харківської області на захід від річки Оскіл. Крім того, було захоплено кілька плацдармів на східному березі цієї річки, що сприяло подальшому успішному веденню наступальних дій. Було звільнено міста Балаклія, Куп'янськ, Ізюм, Вовчанськ, а також низку інших населених пунктів. Таким чином, російська окупація значної частини Харківської області тривала близько пів року.

Окупаційна влада та колаборанти

Харків був однією з головних цілей російського вторгнення. Росіянам не вдалося захопити місто, однак навесні 2022 р. вони зайняли частину північних і східних районів Харківської області. Відразу постало питання взаємин між місцевим населенням і окупаційною владою.

Наприкінці весни-влітку 2022 р. росіяни вживали активних заходів до створення системи окупаційної адміністрації Харківської області. Місцем розташування цієї адміністрації став Куп'янськ. Головою тимчасової адміністрації окупанти призначили Віталія Ганчева, колишнього заступника начальника Дергачівського районного відділу внутрішніх справ. У 2014 р. він зрадив присязі на вірність народу України і втік до терористів на тимчасово окуповану територію Луганської області, служив там у «міліції ЛНР». Навесні 2022 р. він неодноразово з'являвся у російських пропагандистських програмах про життя Козачої Лопані та Липців, там його представляли як «голову тимчасових адміністрацій звільнених територій Харківської області»[6]. У червні 2022 р. його призначили керівником «військово-цивільної адміністрації Харківської області». Заступником Ганчева став Володимир Демченко, біографія якого дуже схожа: в минулому український міліціонер, навесні 2014 р. — проросійський активіст, один з тих, хто намагався створити «Харківську народну республіку». Був затриманий, але внаслідок обміну потрапив до окупованого

[6] Павленко О. Гауляйтери Харківської області: хто і як зрадив Україну. URL: https://2day.kh.ua/ua/kharkow/haulyaytery-kharkivskoyi-oblasti-khto-i-yak-zradyv-ukrayinu

Донецька, де став заступником начальника озброєння «народної міліції ДНР»[7].

Керівником окупаційної адміністрації Ізюму окупанти наприкінці квітня 2022 р. призначили Владислава Соколова — теж в минулому міліціонера і керівника охорони одного з банків[8]. Однак колаборантів на усі посади не вистачило, і керівників деяких органів окупаційної адміністрації довелось «імпортувати». Скажімо, в Балаклії після того, як законно обраний керівник міськради Іван Столбовий виїхав у росію, не знайшлося нікого, хто захотів би співпрацювати з окупантами. Тому керівником окупаційної адміністрації міста призначили громадянина рф Юрія Шевченка. А в сусідньому селищі Борова таким керівником став громадянин Білорусі Андрєй Сємашко (колишній заступник голови міськвиконкому Барановичів)[9].

Не слід забувати, що уся діяльність керівників місцевих окупаційних адміністрацій — незалежно, чи колаборантів, чи «імпортованих», — відбувалась під пильним наглядом російських військових комендантів. Росіянина призначили і на ключовий з точки зору розподілу ресурсів пост «голови ради міністрів і заступника глави військово-цивільної адміністрації Харківської області». 19 серпня 2022 р. ним став Андрєй Алєксєєнко. З жовтня 2021 р. він обіймав посаду мера Краснодара, а вже в грудні того ж року його затримали за звинуваченням в отриманні хабаря в особливо великому розмірі. Справу, зрештою, спустили на гальмах, а Алєксєєнка відправили «наводити лад» на окупованих територіях[10]. Характерно, що в «уряді Харківської області» Алєксєєнко так і лишився один — інших «міністрів» просто не встигли призначити через початок українського наступу у вересні 2022 р.

---

[7] Сепаратист став заступником гауляйтера окупованої Харківщини. URL: https://2day.kh.ua/ua/politika/separastyst-stav-zastupnykom-haulyaytera-okupovanoyi -kharkivshchyny

[8] Окупанти призначили колишнього міліціонера головним в Ізюмі. URL: https://2day.kh.ua/ua/kharkow/okupanty-pryznachyly-kolyshnoho-militsionera-holovnym-v-izyumi

[9] Павленко О. Нові гауляйтери Харківської області. Як змінюється влада на окупованих територіях. URL: https://2day.kh.ua/ua/kharkow/novi-haulyaytery-kharkivskoyi-oblasti-yak-zminyuyetsya-vlada-na-okupovanykh-terytoriyakh

[10] Кто руководит оккупированными территориями Украины. URL: https:// www.proekt.media/guide/kto-rukovodit-okkupirovannymi-territoriyami-ukrainy/

Російська влада прагнула якнайшвидше та якнайефективніше встановити контроль на окупованих територіях. Під час окупації, яка для деяких районів Харківської області тривала навіть до шести місяців, вдалося організувати вивезення сільськогосподарської продукції на територію росії, а також до тимчасово окупованих Луганської та Донецької областей. Через це В. Ганчев заявляв: «Нашим завданням було просто допомогти людям продати зерно. Російський уряд дуже швидко нам допоміг. Харківське зерно відразу надійшло у продаж»[11]. Висловлюючи цю тезу, Ганчев не згадує, що сільськогосподарська продукція просто кралася з зерносховищ. З цією метою на тимчасово окупованій частині Харківської області створили «Державне підприємство "Продовольчі ресурси"», яке підпорядкували структурі під керівництвом Ганчева. Підприємство було засноване на базі компанії «Куп'янський хлібозавод», власники якої не співпрацювали з окупантами. Одного зі співробітників призначили директором і розпочали експорт продукції до російської федерації[12].

У школах видавали атестати російського зразка, українські навчальні програми замінили на російські, а в бібліотеки замість конфіскованих українських книг завезли російські. В окупованих районах запрацював російський оператор мобільного зв'язку, а в низці міст, зокрема, в Куп'янську й Вовчанську, відкрили центри отримання російських паспортів[13].

Ідеологічну підтримку колаборації нерідко надавали священнослужителі Української православної церкви (Московського патріархату). Подекуди це набувало форми публічної демонстрації підтримки окупантів. Так, протоієрей Олександр Свиридов під час окупації Ізюмського району очолив церковну ходу, під час якої освятив російських військовослужбовців та їхню техніку. Він також наказав зафільмувати ходу й показати її в російських медіа. Під час деокупації цей

[11] Новик П. Як харківські колаборанти зафільмували свою брехню та показали нових посіпак. URL: https://milukraine.net/2023/06/6616/

[12] Вкрадене українське зерно: фірми, схеми та механізм санкцій. URL: https://anticorkharkiv.org/our-work/vkradene-ukrainske-zerno-firmy-skhemy-ta-mekhanizm-sanktsiy/

[13] Міхалевська К. Окуповані: Куп'янськ. Життя під загрозою нової окупації. URL: https://lb.ua/news/2024/01/26/595391_okupovani_kupyansk_zhittya_pid.html

протоієрей разом із родиною втік до Росії, де став настоятелем православної парафії під Москвою[14]. Така позиція окремих священнослужителів призвела до порушення кримінальних проваджень щодо деяких із них. Зокрема, настоятелю з села Гоптівка (поблизу міста Дергачі) було повідомлено про підозру за ч. 2 ст. 436-2 Кримінального кодексу України (виготовлення матеріалів, що виправдовують або обґрунтовують збройну агресію росії проти України). Його звинуватили у створенні відеозаписів із власними промовами, в яких він виправдовував збройну агресію росії проти України, прославляв російську армію та благословляв її[15].

Опір окупації

Переважна більшість населення окупованих районів Харківщини, однак, не сприйняла окупацію. Частина вдавалась до пасивного чи активного спротиву, на що росіяни відповідали терором. 1 березня 2022 р. близько тисячі мешканців Куп'янська вийшли на мирний мітинг проти російської армії, яка вже захопила місто. Організував його депутат міської ради й ветеран Антитерористичної операції Микола Маслій. Того самого дня активіста викрали, і місце його перебування досі лишається невідомим. Родичі та правозахисники намагаються дізнатися його долю, подали до Європейського суду з прав людини позов проти Росії[16]. Така ж доля спіткала блогера Сергія Строєва. Після початку російської окупації в селищі Ківшарівка під Куп'янськом він брав участь в громадській ініціативі «Антимародер» (її учасники, чергуючи вдень і вночі, охороняли покинуті будинки від розграбування). 1 березня Строєв вів відеозапис мітингу в Куп'янську, а 28 квітня співробітники

[14] Настоятель храму на Харківщині благословляв окупантів, а потім утік до Росії. URL: https://2day.kh.ua/ua/kharkow/nastoyatel-khramu-na-kharkivshchyni-blahoslovlyav-okupantiv-potim-utik-do-rosiyi

[15] Священник із храму на півночі Харківської області втік після підтримки «руського миру». URL: https://2day.kh.ua/ua/kharkow/svyashchennyk-iz-khramu-na-pivnochi-kharkivskoyi-oblasti-vtik-pislya-pidtrymky-ruskoho-myru

[16] Справу про викрадення загарбниками депутата-ветерана з Куп'янська розгляне ЄСПЛ. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3720587-spravu-pro-vikradenna-zagarbnikami-deputataveterana-z-kupanska-rozglane-espl.html

ФСБ схопили його біля власного будинку і вивезли, як повідомили матері, «до Бєлгорода на перевиховання». Досі про долю Строєва нічого не відомо, і він вважається зниклим безвісти[17].

Ці та багато інших прикладів терору окупантів не зламали волю українців до спротиву. Незважаючи на постійну загрозу репресій, в більшості населених пунктів знаходились активісти, які ризикуючи своїм життям знаходили способи передати українським військам та спецслужбам важливі відомості про противника, чинили акти саботажу, псуючи ворожу техніку тощо. Власне, проблематика руху спротиву на окупованих територіях настільки складна й важлива, що, на нашу думку, заслуговує окремого дослідження. Наведемо для ілюстрації лише один приклад. Мешканці села Піски-Радьківські Ізюмського району Олена та В'ячеслав Кузьменки, використовуючи заховані мобільні телефони, встановили зв'язок з ЗС України і передавали інформацію про координати ворожих об'єктів. В'ячеслав також чинив акти саботажу — наприклад, підкидав вату в паливні баки російських машин. Хоч їхня діяльність не була викрита ворогом, В'ячеслава жорстоко побили за проукраїнські погляди, яких не приховував. Від наслідків побоїв 24 грудня 2022 р. він помер[18].

Важливим елементом опору окупації був партизанський рух. Однак інформація про цей рух у Харківській області значно скромніша, ніж на півдні України. Повідомлялося про діяльність партизанів у тимчасово окупованому Куп'янську, які поширювали листівки з патріотичними гаслами: «Куп'янськ, тримайся, Збройні сили України скоро прийдуть!», «Окупанти будуть покарані! Нічого не забуто, нічого не пробачено!», «Смерть зрадникам, смерть окупантам, Куп'янськ — це Україна!».

Найбільш узгоджена і систематична інформація щодо партизанського руху стосується міста Дергачі, розташованого на північ від

[17] «Вивезли до Бєлгорода на «перевиховання»»: викраденого під Куп'янськом блогера Сергія Строєва другий рік шукає родина. URL: https://zmina.info/news/vash-syn-borzyj-my-jogo-vyvezly-do-byelgoroda-na-perevyhovannya-take-pochula-maty-sergiya-stroyeva-blogera-vid-jogo-vykradachiv/

[18] Побережний В. Як Піски-Радьківські чинили опір окупації. URL: https:// www.ukrainer.net/pisky-radkivski/

Харкова. Його міський голова, В'ячеслав Задоренко, уже 24 лютого, тобто в перший день повномасштабного вторгнення російських військ в Україну, створив партизанський загін із місцевих жителів. До його складу увійшло 15 добровольців, серед яких були колишні учасники АТО. Загін виконував завдання на територіях Харківської області, окупованих російськими військами.

Партизани проводили розвідувальні дії в окупованих населених пунктах, перевдягаючись у бездомних, щоб не наражатися на небезпеку з боку російських окупантів. Іншим завданням, яке виконували партизани, була евакуація населення з окупованих територій. Партизани з Дергачів першими увійшли до селища Козача Лопань 11 вересня 2022 р. під час Слобожанського наступу Збройних Сил України. У Козачій Лопані росіяни утримували в полоні матір керівника дергачівського партизанського загону, В'ячеслава Задоренка[19].

На окупованих теритоіях діяли і українські розвідувально-диверсійні групи. Результати їхньої діяльності з огляду на специфіку роботи, здебільшого, залишаються в таємниці. Та все деякі дії — наприклад, ліквідацію колаборантів — приховати неможливо. Скажімо, 10 липня 2022 р. було повідомлено про загибель внаслідок підриву автомобіля керівника окупаційної адміністрації селища Великий Бурлук (важливого для окупантів залізничного вузла) Євгенія Юнакова. Як і слід було очікувати, організаторів і виконавців цього замаху окупантам схопити не вдалось[20].

* * *

Окупація окремих районів Харківської області у 2022 р. призвела до величезних втрат серед населення та руйнування інфраструктури. Втім, російським окупантам не вдалося досягти поставлених цілей. Усупереч очікуванням Росії, готовність до колаборації з боку місцевого

[19] Олешко Н. Український рух опору на Харківщині у повномасштабній російсько-українській війні 2022 року // Актуальні питання у сучасній науці. 2023. Ч. 6(12). С. 653.

[20] Гема М. На Харківщині загинув гауляйтер важливого для росіян селища Великий Бурлук: його авто підірвали. URL: https://24tv.ua/harkivshhini-zaginuv-gaulyayter-vazhlivogo-dlya-rosiyan-selishha_n2092329

населення не була масовою, натомість опір чинився в різних формах. Наша розвідка є лише спробою окреслити проблему. Кожне з порушених питань (діяльність окупаційної влади, колаборація і колаборанти, громадянський опір, збройний опір тощо) потребує значно глибшого й ґрунтовнішого вивчення.

Андрій Харук, Дарина Харук

1.7. 1418 ДНІВ ПРОТИСТОЯННЯ. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОВНОМАСШТАБНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ (2022–2026) І НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ (1941–1945)

1418 днів збройного протистояння — саме стільки тривала німецько-радянська війна 1941–1945 рр., і саме такого часово-історичного рубежу досягла 11 січня 2026 р. повномасштабна фаза російсько-української війни 2022–2026 рр. Цей формальний хронологічний збіг не є суто статистичним фактом, а відкриває унікальну можливість для глибшого порівняльного осмислення двох воєн як масштабних історичних зламів, що визначали і продовжують визначати долі держав, суспільств і цивілізаційних ареалів. В обох випадках йдеться про війну на знищення, нав'язану агресором, що керується імперською логікою, заперечує право іншого народу на самостійне існування і прагне радикального перекроювання політичної карти Європи. Для Німеччини та СРСР це було питання виживання у глобальному конфлікті імперій, для України та Росії у XXI ст. — боротьба за право на існування держави, національної ідентичності та цивілізаційних цінностей у контексті євроатлантичної та глобальної безпеки.

Порівняльний аналіз російсько-української війни та німецько-радянської війни дозволяє вийти за межі виключно військово-оперативної історії та зосередитися на системних уроках, які проявляються у багатьох вимірах сучасного і минулого досвіду:

державницькому, суспільному, ідентичнісному, інформаційно-смисловому, політико-дипломатичному, військово-технічному, інтеграційному, геополітичному, безпековому, ліберально-демократичному, історико-ретроспективному та екзистенційно-цивілізаційному. Такий підхід дозволяє відтворити комплексний портрет війни як феномену не лише фізичної агресії, а й глибокого соціокультурного, політичного та цивілізаційного виклику. Методологічно при цьому критично важливо уникати механічних аналогій та прямих паралелей: кожна війна розгорталася у специфічному міжнародному контексті, за різних технологічних, соціальних, ідеологічних і політичних умов, що робить порівняльний аналіз не простим збігом подій, а аналітичним інструментом виявлення структурних закономірностей і сталих імперських патернів агресії. Саме зіставлення дає змогу простежити, як формувалися мобілізаційні механізми суспільств, яким чином діяли союзники, яку роль відігравали ідеологія, інформація та моральний чинник, а також як ці елементи визначають сучасну стратегію виживання та спротиву.

Актуальність такого підходу визначається не лише науковим інтересом до історії воєн, а й практичними потребами сучасної політики та безпекової стратегії. Вивчення уроків війни 2022–2026 рр. у порівняльному історичному контексті дозволяє глибше усвідомити природу сучасного російського неоімперіалізму, механізми його агресивного поведінкового патерну та виклики, що він ставить перед міжнародним порядком. Воно дає змогу оцінити трансформації світового політичного і безпекового ландшафту після 2014 р. та визначити місце України як держави, що веде екзистенційну боротьбу не лише за територіальну цілісність і державність, а й за збереження ціннісних та цивілізаційних основ Європи і глобальної спільноти. Водночас подібний аналіз дозволяє формувати практичні рекомендації щодо стратегій протидії агресії, інтеграційних процесів, зміцнення оборонного потенціалу, інформаційної стійкості та дипломатичного впливу, що є надзвичайно актуальним для сучасних міжнародних відносин.

В історичному вимірі така порівняльна перспектива демонструє, що війна є не лише моментом насильства, а й каталізатором глибинних змін у державних інститутах, суспільних практиках та цивілізаційних орієнтирах. Вона дозволяє реконструювати спадкоємність імперських практик, оцінити трансформації національних ідентичностей, ролі суспільства у мобілізації та формуванні колективного досвіду, а також переосмислити значення міжнародних коаліцій і дипломатичних стратегій. Порівняння двох воєн у часовому, технологічному та цивілізаційному вимірах створює простір для формулювання системних висновків і уроків, які мають не лише академічну, а й практичну цінність для політики безпеки XXI ст.

Таким чином, обраний порівняльний підхід не обмежується ретроспективним аналізом, а стає інструментом осмислення сучасного стану світового порядку, ролі України у глобальних процесах та принципів формування стійких систем національної, регіональної й міжнародної безпеки. Він відкриває можливості для синтезу історичного досвіду та сучасних реалій, дозволяє виявити стійкі закономірності імперської агресії та спротиву, а також формує методологічну основу для систематизації уроків війни у багатовимірному, інтегративному форматі, що є критично важливим для науки, політики та практичної діяльності у сфері безпеки та міжнародних відносин.

1. *Державницький вимір*

Повномасштабна фаза російсько-української війни 2022–2026 рр. актуалізувала фундаментальне питання державницької спроможності як вирішальної передумови виживання в умовах екзистенційної агресії. У цьому сенсі порівняння з німецько-радянською війною 1941–1945 рр. дозволяє виявити не лише спільні риси мобілізаційних практик, а й принципово різні моделі державної стійкості, притаманні тоталітарному XX і демократичному XXI століттям.

Німецько-радянська війна засвідчила, що навіть репресивна тоталітарна держава здатна мобілізувати гігантські людські та матеріальні ресурси для тривалого воєнного протистояння. Водночас

радянська модель державності ґрунтувалася на насильстві, страху і знеціненні людського життя. Катастрофічні поразки 1941 р., спричинені наслідками сталінських чисток, паралічем командування і дезорганізацією управління, були подолані не завдяки ефективності держави, а ціною масової мобілізації та колосальних втрат. Перемога СРСР стала радше результатом виснаження противника, ніж свідченням інституційної якості радянської державності.

Український досвід 2022–2026 рр. продемонстрував принципово інший тип державницької спроможності. Україна вступила у війну без надлишкових ресурсів, але з високим рівнем політичної легітимності, суспільної довіри та інституційної гнучкості. На відміну від радянської моделі, українська держава не приховувала реальність війни, не застосовувала масового внутрішнього терору і не перетворювала власних громадян на «витратний матеріал». Навпаки, була вибудувана модель партнерства між владою, суспільством і міжнародними союзниками.

Ключовим державницьким уроком стало збереження керованості та безперервності інституцій у надзвичайних умовах. Навіть під системними ракетними ударами по енергетичній і транспортній інфраструктурі Україна зберегла функціонування фінансової системи, соціальних виплат, місцевого самоврядування і критичних державних сервісів. За оцінками міжнародних фінансових інституцій, у 2022–2024 рр. Україна змогла стабілізувати макрофінансову ситуацію завдяки поєднанню внутрішньої мобілізації ресурсів і зовнішньої допомоги, що є безпрецедентним прикладом для держави, яка перебуває у стані великої війни.

На відміну від СРСР 1941 р., українська держава діяла у поствестфальській реальності, інтегруючи власну оборону в систему міжнародної безпеки. Війна засвідчила, що державницька спроможність у XXI столітті вимірюється не лише рівнем централізації, а здатністю ефективно координувати національні та міжнародні ресурси. Саме це дозволило Україні компенсувати асиметрію сил і уникнути стратегічного колапсу, на який розраховував агресор.

Російська Федерація, навпаки, відтворила архаїчну модель імперської державності, засновану на примусі, пропаганді та імітації легітимності. Спроба нав'язати війну як «спеціальну воєнну операцію» засвідчила кризу російської державницької моделі, яка виявилася неспроможною забезпечити ні ефективне управління, ні реальну суспільну мобілізацію без тотального контролю.

Отже, державницький урок війни 2022–2026 рр. полягає в тому, що у XXI столітті переможність визначається не масштабом репресивної мобілізації, а якістю державного управління, політичною легітимністю та здатністю інтегрувати громадян у спільний проєкт захисту держави. У цьому сенсі український досвід принципово відрізняється від радянського і задає нову модель державницької стійкості в умовах великої війни.

2. *Суспільний вимір*

Одним із фундаментальних уроків російсько-української війни є радикальне переосмислення ролі суспільства в умовах сучасного збройного конфлікту. Війна продемонструвала, що суспільство може виступати не лише як об'єкт державної мобілізації чи пасивний ресурс воєнної економіки, а як активний і самостійний суб'єкт спротиву, здатний істотно впливати на перебіг війни. Для осмислення цього феномена показовим є порівняння досвіду німецько-радянської війни 1941–1945 рр. та війни України проти російської агресії у 2022–2026 рр., які демонструють принципово різні моделі взаємодії між державою та суспільством у воєнний час.

У роки Другої світової війни радянське суспільство мобілізовувалося переважно в примусовий спосіб. Тоталітарна держава застосовувала репресивний апарат, жорстку дисципліну, систему страху й ідеологічної пропаганди як головні інструменти утримання суспільної лояльності. Трудові повинності, загороджувальні загони НКВС, штрафні батальйони, масові депортації та криміналізація «відступу» або «нелояльності» формували атмосферу тотального примусу. За таких умов суспільна підтримка війни часто мала симульований характер, а реальна ціна перемоги — мільйони людських

життів — системно приховувалася або знецінювалася в офіційному дискурсі.

Водночас героїзм і самопожертва значної частини радянського населення далеко не завжди були результатом ідеологічної відданості режиму. Часто вони випливали з інстинкту виживання, локального патріотизму, страху перед репресіями або прагнення захистити власну родину. Таким чином, радянське суспільство в умовах війни виступало радше об'єктом мобілізації, ніж її джерелом, а держава залишалася монополістом у визначенні сенсу війни та форм її ведення.

Українське суспільство у війні 2022–2026 рр. продемонструвало принципово іншу логіку воєнної мобілізації. Вже з перших днів повномасштабного вторгнення Росії стало очевидним, що ключовим чинником стійкості України є не лише діяльність державних інституцій, а й горизонтальна самоорганізація громадян. Волонтерський рух, добровольчі ініціативи, територіальна оборона, громадські фонди та мережі взаємодопомоги сформували унікальну модель суспільної участі у війні, яка не має прямих аналогів у європейській історії XX століття.

Особливо показовим є феномен волонтерства, який у перші тижні війни фактично компенсував інституційну слабкість держави, що опинилася під ударом масштабної агресії. Забезпечення Збройних сил України дронами, транспортом, засобами зв'язку, медициною, амуніцією та розвідданими стало результатом не централізованого наказу, а добровільної ініціативи громадян. Соціологічні дослідження фіксують стабільно високий рівень довіри до ЗСУ — понад 90 % у 2022–2024 рр., що є рідкісним прикладом воєнної консолідації суспільства навколо армії як інституції загальнонаціонального захисту.

Саме суспільна солідарність стала одним із ключових чинників, які зірвали російський сценарій швидкого колапсу української державності. Очікування агресора щодо внутрішньої дезінтеграції, паніки та масової деморалізації не справдилися. Навпаки, війна прискорила процес формування політичної нації, в межах якої

регіональні, мовні та соціальні відмінності відійшли на другий план перед усвідомленням спільної загрози та спільної відповідальності.

Емпіричний суспільний урок війни полягає в тому, що суспільство, яке усвідомлює екзистенційний сенс війни, здатне трансформуватися на стратегічний ресурс держави. У цьому випадку мобілізація не нав'язується згори, а формується знизу — через довіру, солідарність і внутрішню мотивацію. Війна показала, що сучасне суспільство може бути не об'єктом примусової мобілізації, а її джерелом і рушійною силою.

У ширшому теоретичному вимірі суспільний урок російсько-української війни має універсальне значення для розуміння природи воєн XXI століття. В умовах гібридних, асиметричних і тотальних конфліктів вирішального значення набувають не лише чисельність армії чи обсяги військового виробництва, а й рівень соціальної згуртованості, довіри між суспільством і державою, готовність громадян до самопожертви та тривалого спротиву. Таким чином, війна України проти російської агресії продемонструвала, що суспільство, здатне до самоорганізації й усвідомленої солідарності, стає одним із ключових чинників стратегічної стійкості держави в умовах сучасного глобального протистояння.

3. *Національно-ідентичнісний вимір*

Повномасштабна російсько-українська війна актуалізувала національну ідентичність як ключовий чинник опору імперській агресії. У порівняльному вимірі з німецько-радянською війною 1941–1945 рр. стає очевидним, що саме характер ідентичності визначає межі стійкості суспільства у війні екзистенційного типу.

Німецько-радянська війна для багатьох народів СРСР була війною без вибору. Радянська ідентичність нав'язувалася як єдина допустима форма лояльності, а будь-які альтернативні національні проєкти розглядалися як загроза державі. Показово, що в критичний момент радянська влада була змушена апелювати не лише до комуністичної ідеології, а й до російського імперського наративу,

фактично визнаючи кризу універсальної радянської ідентичності. Для значної частини неросійських народів ця війна не стала війною «за свою державу», що зумовило амбівалентність мотивацій і лояльностей.

Український досвід 2022–2026 рр. засвідчив протилежну динаміку. Російська агресія остаточно зруйнувала міф про «братні народи» і трансформувала українську ідентичність із культурного маркера на фактор фізичного виживання. Війна прискорила процеси націєтворення, консолідації та деколонізації, які раніше мали поступовий характер. Масовий вступ громадян до лав Збройних Сил України, включно з російськомовними українцями, переконливо спростував російські наративи про «громадянський конфлікт».

Російський дискурс війни, заснований на ідеології «русского мира» та бінарній опозиції «свій — ворог», мав на меті знищення української суб'єктності. Як наголошували українські дослідники, правляча верхівка РФ ще задовго до 2022 р. системно готувалася до війни, формуючи ідеологічні передумови для легітимації агресії. Війна набула характеру смислового протистояння, у якому російська пропаганда намагалася підмінити поняття, виправдати насильство і легітимізувати знищення іншої ідентичності.

Українська відповідь виявилася не лише військовою, а й національно-екзистенційною. Стрімке зростання використання української мови в публічному просторі, переосмислення історичного канону, демонтаж імперських символів і топонімів засвідчили глибину ідентифікаційних зрушень. Війна перетворила історичну пам'ять на ресурс опору, а культуру — на інструмент збереження суб'єктності.

Порівняльний аналіз показує, що імперії зазнають поразки не лише через виснаження ресурсів, а передусім через втрату здатності нав'язувати свою ідентичність підкореним народам. Саме це відбувається у сучасній російсько-українській війні. Російська модель ідентичності виявилася деструктивною, осыбною і непридатною для інтеграції, тоді як українська ідентичність — відкритою, громадянською і мобілізаційною.

Отже, національно-ідентичнісний урок війни 2022–2026 рр. полягає в тому, що у XXI столітті нація, яка усвідомлює себе політичною спільнотою і суб'єктом історії, здатна протистояти навіть значно сильнішому агресору. У цьому сенсі український досвід радикально відрізняється від радянського і демонструє, що саме ідентичність, а не імперська примусовість, є фундаментом довготривалої стійкості у війні.

4. *Інформаційно-смисловий вимір*

Одним із ключових і водночас найменш традиційних уроків російсько-української війни є її інформаційно-смисловий вимір, який перетворився на самостійний театр бойових дій. Повномасштабна агресія Російської Федерації проти України засвідчила, що у війнах XXI століття боротьба за смисли, інтерпретації та уявлення про реальність стає не менш важливою, ніж застосування військової сили. У цьому контексті війна 2022–2026 рр. суттєво відрізняється від досвіду німецько-радянської війни 1941–1945 рр., де пропаганда, хоч і відігравала значну роль, залишалася переважно інструментом внутрішньої мобілізації.

Інформаційна політика СРСР у роки Другої світової війни будувалася на жорсткому контролі внутрішнього інформаційного простору, цензурі та одноманітній ідеологічній рамці. Радянська пропаганда формувала образ «священної війни», приховувала реальні масштаби втрат, замовчувала воєнні поразки та репресії, водночас мобілізуючи населення через апеляцію до страху й колективного обов'язку. Її адресатом було насамперед власне суспільство, а зовнішній вимір залишався обмеженим.

Сучасна російська агресія принципово відрізняється тим, що інформаційна війна набула глобального характеру. Росія веде перманентну війну спотворених смислів, у межах якої реальність підмінюється симуляціями, а мова використовується як інструмент насильства. Формули на кшталт «війна — це мир», «агресія — це захист», «окупація — це визволення», «фашисти — це антифашисти» відтворюють класичну орвелівську модель тотального контролю над

інтерпретацією дійсності. У цьому сенсі влучним є визначення Тімоті Снайдера, який назвав роман «1984» страхітливо точним путівником поточних подій.

Центральним елементом російської інформаційно-смислової агресії стала концепція «русского мира», що поєднує імперський реваншизм, псевдоісторичну міфотворчість, культурний колоніалізм і квазіцивілізаційний дискурс. Україна в цій системі координат позбавляється суб'єктності й постає або як «частина Росії», або як «штучне утворення», або як «інструмент Заходу». Саме цей наратив став ідеологічним виправданням агресії, геноцидної риторики та масових воєнних злочинів.

Важливим інструментом російської інформаційної війни стали інформаційно-психологічні спеціальні операції (ІПСО), спрямовані як на внутрішню аудиторію України, так і на міжнародну спільноту. До них належать кампанії з деморалізації населення, дискредитації української влади та Збройних сил, поширення панічних чуток, маніпуляції темами корупції, біженців, мобілізації, а також систематичне заперечення воєнних злочинів. Показовими прикладами стали спроби перекласти відповідальність за масові вбивства в Бучі, обстріли цивільної інфраструктури та руйнування енергетичної системи на саму Україну.

На відміну від радянської моделі, сучасна російська дезінформація діє в умовах відкритого інформаційного простору й використовує соціальні мережі, псевдоекспертів, маргінальні медіа, «альтернативні факти» та теорії змови. Її мета полягає не лише в переконанні, а й у руйнуванні самої можливості відрізнити правду від брехні, норму від злочину, агресора від жертви. Таким чином, інформаційна війна Росії спрямована на підрив довіри як до конкретних фактів, так і до міжнародних норм і цінностей загалом.

Емпіричний досвід України показав, що інформаційна стійкість стала критично важливим чинником національної безпеки. Відкриті щоденні брифінги, оперативна комунікація державних інституцій, активна присутність у глобальному медіапросторі, документування воєнних злочинів і співпраця з міжнародними журналістами дозво-

лили значною мірою нейтралізувати російські маніпуляції. Україна не лише оборонялася в інформаційній сфері, а й поступово перехопила ініціативу, формуючи власний наратив війни як боротьби за свободу, гідність і міжнародний правопорядок.

Інформаційно-смисловий урок війни має подвійне значення. По-перше, він засвідчує, що у XXI столітті війна за смисли є визначальною умовою збереження міжнародної підтримки, легітимності та коаліційної солідарності. По-друге, він показує, що перемога над агресором неможлива без синхронної боротьби у військовій, інформаційній, дипломатичній, санкційній та культурній площинах. Ігнорування будь-якого з цих вимірів створює ризик того, що антиутопія орвелівського типу може перетворитися на нову норму міжнародного життя.

У ширшому теоретичному вимірі інформаційно-смислові уроки російсько-української війни підтверджують, що сучасні конфлікти є не лише змаганням армій, а й боротьбою світоглядів і моделей майбутнього. Держава, яка програє війну за смисли, приречена на стратегічну поразку незалежно від тимчасових військових успіхів. Саме тому український досвід має універсальне значення для осмислення природи війни у глобалізованому світі, де інформація стала одночасно ресурсом, зброєю і полем битви.

5. *Політико-дипломатичний вимір*

Одним із принципових і концептуально значущих уроків російсько-української війни є переосмислення ролі політики та дипломатії в умовах повномасштабного міждержавного збройного конфлікту. Історичні паралелі з Другою світовою війною дають змогу чітко зафіксувати трансформацію характеру міжнародної коаліційності та дипломатичної легітимності. Радянський Союз у 1941–1945 рр. був змушений ситуативно інтегруватися в антигітлерівську коаліцію, маскуючи власну тоталітарну сутність і репресивну внутрішню політику. Союз між СРСР, США та Великою Британією мав вимушений характер і ґрунтувався виключно на наявності спільного ворога, а не на поділюваних політичних цінностях чи єдиному нормативному баченні

світового порядку. Навіть отримуючи масштабну матеріально-технічну допомогу в межах ленд-лізу, СРСР залишався об'єктом стратегічної недовіри з боку західних союзників.

На відміну від цього історичного прецеденту, Україна у війні 2022–2026 рр. виступає як принципово інший політико-дипломатичний суб'єкт. Українська держава не лише захищає власний суверенітет і територіальну цілісність, але й послідовно апелює до міжнародного права, універсальних демократичних цінностей, норм гуманітарного права та концепції колективної відповідальності за підтримання міжнародної безпеки. Саме це дозволило Україні стати не периферійним об'єктом допомоги, а центром формування широкої ціннісної коаліції демократичних держав, що протистоять ревізіоністській та неоімперській політиці Російської Федерації.

У цьому контексті дипломатичний фронт набув для України не допоміжного, а стратегічного значення. Дипломатія стала одним із ключових інструментів асиметричної відповіді держави, яка протистоїть військово та ресурсно потужнішому агресорові. Саме завдяки активній, публічній і водночас інституційно вбудованій дипломатичній діяльності Україні вдалося досягти безпрецедентного рівня міжнародної підтримки. Це проявилося у формуванні масштабного санкційного режиму проти Росії, ухваленні довгострокових програм військово-технічної допомоги, політичній ізоляції агресора на міжнародних майданчиках, а також у рішучих і нетипових для попередніх криз рішеннях Європейського Союзу та Північноатлантичного Альянсу.

Емпіричним підтвердженням ефективності української політико-дипломатичної стратегії є не лише кількісні параметри допомоги, а й якісна зміна дискурсу міжнародних відносин. Росія поступово була репрезентована не як «проблемний партнер» чи «регіональна держава з особливими інтересами», а як держава-агресор, що системно порушує Статут ООН, принципи непорушності кордонів і заборони застосування сили. Водночас Україна утвердилася в міжнародному сприйнятті як суб'єкт, що діє в межах правових і моральних рамок,

що суттєво підвищило її дипломатичний капітал і довіру з боку союзників.

Ключовий політико-дипломатичний урок війни полягає в тому, що легітимність, правова аргументація та відповідність міжнародним нормам у XXI столітті стають не абстрактними моральними категоріями, а реальними інструментами посилення держави у війні. В умовах глобалізованого інформаційного простору та взаємопов'язаних міжнародних інституцій саме здатність держави вибудувати переконливий політико-дипломатичний наратив значною мірою визначає масштаби зовнішньої підтримки.

Водночас війна продемонструвала, що сучасна дипломатія виходить далеко за межі класичних міжурядових переговорів. Вона включає парламентську, публічну, санкційну, правову та навіть символічну складові. Звернення до міжнародних судів, участь у глобальних форумах, робота з громадською думкою демократичних країн, координація з урядами та наднаціональними інституціями — все це стало елементами єдиного дипломатичного фронту України. Таким чином, війна підтвердила, що у XXI столітті перемога визначається не лише результатами на полі бою, а й здатністю держави діяти ефективно в політичних кабінетах, парламентах і міжнародних організаціях.

У ширшому теоретичному вимірі політико-дипломатичний урок російсько-української війни засвідчує трансформацію природи міжнародної коаліційності. Вона дедалі менше ґрунтується на тимчасовій кон'юнктурі та дедалі більше — на спільності цінностей, норм і стратегічного бачення світового порядку. Саме в цьому полягає одна з ключових відмінностей сучасної війни від конфліктів XX століття і водночас один із фундаментальних чинників стійкості міжнародної підтримки України.

6. *Військово-технічний вимір*

Шостий урок демонструє військово-технічну трансформацію війни як такої. Повномасштабна фаза російсько-української війни 2022–2026 рр. переконливо засвідчила, що епоха великих міждержавних

воєн не завершилася у XX столітті. Подібно до німецько-радянської війни 1941–1945 рр., сучасний конфлікт набув характеру екзистенційного протистояння, у якому вирішується не лише доля окремої держави, а й архітектура міжнародного порядку. Водночас військово-технічний зміст і логіка ведення війни зазнали докорінної трансформації, що дозволяє говорити про якісно новий історичний досвід.

Німецько-радянська війна була класичним зразком індустріальної тотальної війни. Її основою стали масові мобілізаційні армії, перевага у важкій техніці, танкових з'єднаннях, артилерійських системах, а також колосальні людські й матеріальні ресурси. Військовий успіх визначався здатністю держави концентрувати індустріальний потенціал, відновлювати втрати та утримувати суцільну лінію фронту. Радянська перемога була досягнута ціною безпрецедентних людських жертв і повного підпорядкування економіки потребам фронту.

Російська Федерація, розпочинаючи повномасштабне вторгнення в Україну у лютому 2022 р., намагалася відтворити цю логіку, спираючись на кількісну перевагу в артилерії, бронетехніці, бойовій авіації та живій силі. Проте спроба механічно перенести радянський досвід Другої світової війни у реалії XXI століття зазнала стратегічного провалу. Україна не лише уникла капітуляції, але й зруйнувала саму основу російської військової концепції, що спиралася на інерційну масу та примус.

У військово-технічному вимірі війна 2022–2026 рр. стала принципово іншою. Якщо у 1941–1945 рр. вирішальним був вал вогню і чисельність дивізій, то в сучасному конфлікті ключову роль відіграли технології, адаптивність і швидкість навчання. Безпілотні літальні апарати різних класів, високоточні засоби ураження, супутникова та радіоелектронна розвідка, цифрові системи управління і логістики радикально змінили характер бойових дій. Війна набула мережево-центричного характеру, у якому інформація стала таким самим критичним ресурсом, як і боєприпаси.

Український досвід продемонстрував, що технологічна асиметрія здатна компенсувати чисельну нерівність сторін. Використання

БПЛА для розвідки, коригування вогню та ударних операцій, удари по тиловій логістиці противника, знищення ключових військово-морських об'єктів і складів озброєнь підірвали здатність Росії реалізувати стратегію виснаження. Символічним прикладом стала ліквідація флагмана Чорноморського флоту крейсера «Москва», що засвідчила вразливість навіть великих платформ індустріальної епохи перед асиметричними технологіями.

На відміну від німецько-радянської війни, де інформація була жорстко контрольованою державою, війна 2022–2026 рр. стала першою великою війною, повністю відкритою для глобальної аудиторії в режимі реального часу. Соціальні мережі, супутникові знімки та незалежні журналістські розслідування зробили неможливим приховування воєнних злочинів і масштабів руйнувань. Це безпосередньо вплинуло на формування міжнародної громадської думки та стало чинником безпрецедентної військово-технічної підтримки України з боку демократичних держав.

Кількісні втрати Російської Федерації у живій силі та техніці впродовж 2022–2026 рр., за узагальненими оцінками, перевищили втрати початкового угруповання вторгнення у декілька разів і призвели до системної деградації боєздатності російських сухопутних військ. У цьому сенсі російська армія опинилася у ситуації, схожій за наслідками, але не за масштабами, з кризами Вермахту після Сталінграда чи Курської битви, коли індустріальна модель війни почала вичерпувати свій потенціал.

Принциповим уроком є також трансформація ролі людини у війні. Якщо у 1941–1945 рр. солдат розглядався передусім як елемент маси, то у сучасній війні вирішальне значення мають підготовка, ініціативність, горизонтальні зв'язки та здатність діяти автономно. Українські Сили оборони продемонстрували, що гнучка структура, децентралізоване управління та швидке впровадження інновацій є ефективнішими за жорстку вертикаль імперського типу.

Таким чином, порівняльний аналіз німецько-радянської війни 1941–1945 рр. і російсько-української війни 2022–2026 рр. дозволяє

зробити висновок про завершення домінування суто індустріальної логіки війни. Перемогу у XXI столітті визначають не лише ресурси, а здатність суспільства до мобілізації знань, технологій і смислів. Військово-технічний урок цієї війни полягає в тому, що імперська ставка на масу і примус поступається місцем війні інновацій, адаптивності та моральної легітимності, яка виявилася ключовою перевагою України у протистоянні з державою-агресором.

Український досвід засвідчив, що технологічна асиметрія може компенсувати чисельну нерівність, а технічна інноваційність і швидке навчання компенсують чисельну перевагу противника.

7. *Інтеграційний вимір*

Повномасштабна фаза російсько-української війни стала переломним моментом для осмислення ролі інтеграційних процесів у виживанні та розвитку держав у XXI столітті. У порівняльному вимірі з німецько-радянською війною 1941–1945 рр. ця війна засвідчила принципово різні моделі існування держав у воєнних умовах: автономну наддержавну модель індустріальної епохи та інтеграційну модель поствестфальського світу.

СРСР у роки Другої світової війни діяв як самодостатній центр сили, спираючись на власний військово-економічний потенціал, жорстку централізацію та ідеологічну мобілізацію. Навіть союзницька допомога за ленд-лізом не трансформувала радянську модель у справді інтеграційну: СРСР залишався автономною імперією, що розглядала союзників радше як тимчасовий інструмент, а не як спільноту безпеки і цінностей.

Український досвід 2022–2026 рр. засвідчив протилежну логіку. Україна змушена була воювати в умовах структурної асиметрії ресурсів і, відповідно, інтеграція у європейський та євроатлантичний простір стала не зовнішньополітичним вибором, а екзистенційною необхідністю. Війна прискорила перехід від формального співробітництва з Європейським Союзом і НАТО до фактичної інтеграції де-факто, що проявилося у безпрецедентній військовій, фінансовій, гуманітарній та інституційній підтримці.

Отримання Україною статусу держави-кандидата в члени ЄС у червні 2022 р. стало символічним і практичним зламом попередньої інтеграційної парадигми, яка десятиліттями ґрунтувалася на невизначеності та відкладених перспективах. Подання заявки на вступ до НАТО за пришвидшеною процедурою у вересні 2022 р. засвідчило радикальну зміну стратегічного мислення як української еліти, так і значної частини західних партнерів. Громадська думка в Україні продемонструвала безпрецедентний рівень підтримки євроінтеграційного і євроатлантичного курсу, що стало додатковим чинником легітимації інтеграційних рішень.

Війна також оголила внутрішні суперечності Європейського Союзу і НАТО. Наявність держав, які намагалися зберегти російськоцентричний погляд на безпеку Східної Європи, засвідчила обмеженість консенсусної моделі ухвалення рішень у кризових умовах. Водночас саме війна стимулювала формування нових форматів інтеграційної взаємодії, зокрема широкої коаліції держав-партнерів на підтримку України, відомої як формат «Рамштайн», який де-факто став інструментом колективного стримування агресора.

Порівняльний аналіз показує, що інтеграційний урок війни 2022–2026 рр. полягає у подоланні ілюзії стратегічної автономії середніх і малих держав. Якщо у XX столітті виживання могло забезпечуватися шляхом мобілізації внутрішніх ресурсів, то у XXI столітті ізольованість перетворюється на фатальну слабкість. Україна продемонструвала, що ефективна інтеграція до ціннісних і безпекових спільнот дозволяє компенсувати дефіцит ресурсів і змінює баланс сил навіть у війні з ядерною державою.

Отже, інтеграційний урок повномасштабної російсько-української війни полягає в утвердженні нової моделі виживання держави, заснованої на включеності до наднаціональних структур, спільній відповідальності та солідарності. У цьому сенсі український досвід радикально відрізняється від радянського і визначає контури майбутньої європейської та євроатлантичної архітектури.

8. *Геополітичний вимір*

Російсько-українська війна повномасштабної фази стала не лише збройним конфліктом між двома державами, а й подією геополітичного масштабу, що оголила кризу наявного світового порядку. У цьому сенсі вона виконує роль історичного маркера, співмірного з німецько-радянською війною 1941–1945 рр., яка стала одним із ключових елементів глобального зламу міжнародної системи середини XX століття. Водночас характер і наслідки сучасної війни вказують на принципово іншу логіку трансформації міжнародних відносин у XXI столітті.

Німецько-радянська війна була складовою зіткнення імперських проєктів у межах Другої світової війни та визначила конфігурацію повоєнного біполярного світу. Вона завершилася формуванням двох жорстко окреслених блоків, стабільність яких ґрунтувалася на балансі сили, ідеологічному протистоянні та системі стримування. Російсько-українська війна, навпаки, розгортається в умовах постбіполярної невизначеності, де старі механізми стабільності втратили ефективність, а нові ще не набули інституційної завершеності.

Геополітичний урок сучасної війни полягає в тому, що ілюзії «кінця історії» та універсальності ліберального порядку виявилися хибними. Агресія Російської Федерації проти України продемонструвала, що ревізіоністські авторитарні держави готові використовувати воєнну силу для перегляду кордонів, сфер впливу та норм міжнародного права. Війна стала проявом глибшого глобального розлому між демократичними й авторитарними моделями розвитку, де Україна опинилася на лінії фронтиру цього протистояння.

Особливо показовим є крах концепції нейтралітету як універсальної гарантії безпеки. Історичний досвід XX століття, зокрема міжвоєнний період, уже демонстрував обмеженість нейтралітету в умовах експансіоністських режимів. Війна 2022–2026 рр. остаточно підтвердила, що в сучасному світі нейтральний статус не лише не стримує агресора, а часто сприймається ним як запрошення до тиску й насильства. Український приклад засвідчив, що безпека можлива

лише в межах чітко артикульованих союзницьких і ціннісних зв'язків.

Російсько-українська війна радикально змінила геополітичне сприйняття Східної Європи. Регіон, який тривалий час розглядався як периферія між «справжнім Заходом» і Росією, перетворився на центральний простір боротьби за майбутню конфігурацію Європи. Україна з об'єкта геополітичних компромісів стала суб'єктом, здатним впливати на стратегічні рішення ЄС, НАТО та ширшої трансатлантичної спільноти. Сам факт, що велика європейська війна XXI століття відбувається на українській території, докорінно змінив ієрархію загроз і пріоритетів у міжнародній політиці.

Геополітичний вимір війни проявився також у глобалізації її наслідків. Порушення ланцюгів постачання, продовольча й енергетична кризи, трансформація світових ринків озброєнь і прискорення мілітаризації міжнародних відносин свідчать, що агресія проти однієї держави неминуче дестабілізує глобальну систему. Подібно до того, як німецько-радянська війна визначила повоєнний устрій Європи, російсько-українська війна стала тригером для переосмислення принципів світового порядку загалом.

Важливим геополітичним уроком є й те, що постбіполярний світ виявився значно менш стабільним, ніж очікувалося. Міжнародні інституції, створені для запобігання війнам, продемонстрували обмежену ефективність перед обличчям відкритої агресії ядерної держави. Це актуалізувало дискусію про необхідність реформування глобального управління, переосмислення ролі сили та відповідальності великих держав. У цьому контексті війна в Україні стала каталізатором процесів, які можуть призвести до формування нового, ще не усталеного світового порядку.

Зі стратегічної перспективи геополітичний урок війни полягає в тому, що стабільність більше не може ґрунтуватися на компромісах із агресором або політиці умиротворення. Досвід XX століття і події 2022–2026 рр. переконливо демонструють, що поступки ревізіоністським режимам лише відкладають і масштабують конфлікт. Відтак поразка агресора стає не лише питанням справедливості щодо жертви

війни, а й ключовою умовою відновлення передбачуваності та безпеки на регіональному й глобальному рівнях.

У підсумку російсько-українська війна засвідчила, що геополітика XXI століття повернулася до жорстких форм, у яких сила, цінності та ідентичність знову відіграють вирішальну роль. Восьмий урок війни полягає в усвідомленні того, що сучасний світ вступив у фазу глибокої трансформації, де результат українського спротиву матиме визначальний вплив на майбутню архітектуру міжнародних відносин. Саме тому український кейс виходить далеко за межі регіонального конфлікту й стає ключем до розуміння логіки нового світового порядку, що формується на наших очах.

9. *Безпековий вимір*

Повномасштабна російсько-українська війна стала каталізатором глибокого переосмислення безпеки на національному, регіональному та глобальному рівнях. У порівняльному вимірі з німецько-радянською війною 1941–1945 рр. ця війна виявила не лише повторюваність стратегічних помилок, пов'язаних з недооцінкою агресора, а й структурну кризу існуючої системи міжнародної безпеки.

Досвід 1941 р. засвідчив фатальні наслідки ілюзій щодо можливості умиротворення агресивної держави. Незважаючи на очевидні сигнали підготовки до війни, радянське керівництво до останнього намагалося уникнути прямого зіткнення, що призвело до катастрофічних поразок початкового етапу війни. Подібні ілюзії, хоча й у зміненій формі, зберігалися і щодо Російської Федерації після 1991 р., коли ставка робилася на стримування через економічну взаємозалежність і політичний діалог.

Війна 2022–2026 рр. остаточно зруйнувала цю парадигму. Вона довела, що безпека не може ґрунтуватися на довірі до авторитарного агресора або на припущенні про його раціональність у межах міжнародних норм. Російська агресія проти України показала, що економічні зв'язки, енергетична залежність і участь у міжнародних організаціях не лише не стримують агресію, а можуть бути використані як інструменти шантажу.

Особливо небезпечним виміром війни став ядерний фактор. Це перший збройний конфлікт, у ході якого ядерна держава здійснила окупацію і військовий контроль над атомними електростанціями іншої держави, поєднуючи це з прямими погрозами застосування ядерної зброї. Події навколо Запорізької АЕС засвідчили неспроможність існуючих міжнародних механізмів гарантувати ядерну безпеку в умовах війни, а також кризу інститутів глобального управління, зокрема ООН і МАГАТЕ.

Порівняльний аналіз із 1941–1945 рр. показує, що якщо тоді головною загрозою була масова конвенційна війна, то у XXI столітті безпекові ризики набули комплексного характеру. Вони поєднують військову агресію, ядерний шантаж, енергетичну і продовольчу безпеку, кібератаки та інформаційні операції. У цьому контексті збереження інституцій, які дозволяють агресору блокувати колективні рішення, виглядає стратегічно неприйнятним.

Безпековий урок війни полягає також у необхідності переосмислення принципів стримування. Війна довела, що ефективне стримування можливе лише за умови готовності до превентивних дій, швидкого нарощування оборонних спроможностей і чіткої політичної волі до протистояння. Дозована і запізніла реакція міжнародної спільноти лише заохочує агресора до ескалації.

Отже, безпековий урок повномасштабної російсько-української війни полягає в усвідомленні того, що стабільна безпека у XXI столітті не може бути результатом компромісів з агресором. Вона потребує сили, солідарності та інституційної рішучості. У цьому сенсі війна 2022–2026 рр. стала не лише трагедією для України, а й жорстким, але необхідним уроком для всієї системи міжнародної безпеки.

10. *Ліберально-демократичний вимір*

Для перемоги над російським мілітаризмом необхідна консолідація дій у багатьох вимірах: військовому, інформаційному, санкційному, культурному, дипломатичному, правовому та конфесійному. Цей комплексний підхід є ключовим не лише для України, але й для всього

міжнародного співтовариства, яке прагне ефективної протидії агресору. Історичний досвід свідчить, що координація різних форм впливу завжди була критичною умовою успіху у війнах на виживання та захист державності. Під час німецько-радянської війни перемога над нацизмом забезпечувалася військовою потугою СРСР та союзників, ленд-лізом, дипломатичною взаємодією і пропагандистською підтримкою. Сьогоднішня українська війна демонструє, що лише скоординовані зусилля на всіх фронтах, включно з міжнародною дипломатією, інформаційним протистоянням та економічним тиском на агресора, здатні змінити баланс сил і забезпечити перемогу над потужним і безжальним противником.

Особливу увагу слід приділити глобальній підтримці України. Поряд із державами-членами ЄС і НАТО активними партнерами стали країни та народи з усіх континентів, об'єднані ідеєю захисту міжнародного права, суверенітету та демократичних цінностей. Такий підхід сформував своєрідний «колективний Рамштайн», який став ключовим чинником майбутньої перемоги України та повної деокупації її територій. Йдеться не лише про військову допомогу, а й про формування умов для покарання винних у злочинах агресора та створення нової міжнародної безпекової конфігурації, яка б запобігала подібним актам агресії в майбутньому. Український досвід демонструє, що демократія і права людини можуть бути ефективними стратегічними інструментами, якщо їх підкріплює глобальна коаліційна взаємодія.

Важливим є органічне поєднання європейської ідеї та практик демократії з українською державністю. Малі й середні держави, як свідчить досвід історії, існують, щоб у світі були простори, де громадяни могли б реалізовувати права і свободи, які компенсують відсутність геополітичної потуги. Україна у цьому контексті стає взірцем, відмовляючись від неоколоніальних практик та прагнучи власного шляху до Європейської демократії. Захист незалежності та суверенітету України стає не локальною задачею, а визначальною для формування нового стандарту демократичного розвитку в регіональному та глобальному вимірах.

Історичний аспект демонструє, що демократичний урок війни набуває особливої ваги саме в порівнянні з минулими конфліктами. Під час німецько-радянської війни демократичні принципи опинилися під тиском тоталітарних систем, а перемога забезпечувалася здебільшого військовою потугою та союзницькою координацією, тоді як внутрішньополітична легітимність і свобода громадян були значною мірою обмеженими. У XXI столітті уроки минулого набирають нових форм і змісту: демократичні цінності стають не лише моральним імперативом, а й стратегічним ресурсом держави. Українська війна показала, що демократія і права людини здатні бути каталізаторами мобілізації, консолідації та міжнародної підтримки, що визначає успіх у війні на виживання.

Перемога України на полі бою має стратегічне значення не лише для захисту національної території, а й для побудови основи миротворчих процесів у регіональному та глобальному контексті. Вона зупиняє військову агресію, руйнування інфраструктури та вбивства цивільного населення, формуючи умови для конструктивних переговорів на всіх рівнях. Йдеться про можливість укладення всеосяжних мирних та безпекових угод, які забезпечують не лише регіональну стабільність, а й фундаментальні гарантії для глобальної системи міжнародних відносин. Перемога над агресором стає запорукою не лише територіальної цілісності України, а й поширення принципів правового міжнародного порядку та демократичного миру на весь світ.

Не менш важливим є аспект стримування потенційних агресорів у майбутньому. Досягнення стійкого миру можливе або через знищення противника як дієздатної сили, або через його включення у систему владного порядку, що позбавляє його здатності до самостійних агресивних дій. Україна разом із міжнародною спільнотою забезпечує не просто військову перемогу, а створює фундамент для нового глобального порядку, який унеможливлює повторення аналогічної агресії будь-якою іншою державою.

Ліберально-демократичний урок війни полягає в тому, що перемога України стає каталізатором поширення демократичного простору

миру, зміцнення регіональної та глобальної безпеки і утвердження міжнародного права як головного регулятора відносин між державами. Демократія в XXI столітті виступає не лише внутрішньополітичним надбанням, а й стратегічним ресурсом держави, здатним ефективно протидіяти імперському агресору. Українська війна демонструє, що лише поєднання військової відсічі, дипломатичного тиску, глобальної коаліції та утвердження демократичних принципів здатне створити міцний фундамент для безпечного і цивілізованого світу.

У цьому сенсі українська війна має універсальний урок для всього світу: успіх у боротьбі за демократію та свободу визначає не лише майбутнє України, а й долю Європи та глобальної системи міжнародних відносин. Перемога України формує передумови для посилення демократичних інституцій, розвитку прав людини та міжнародного права, встановлення нового стандарту для всіх держав, що прагнуть миру і безпеки. Історичне порівняння з німецько-радянською війною дозволяє простежити сталі принципи демократії як захисного механізму проти імперського насильства, водночас демонструючи, що сучасна глобальна коаліційна взаємодія на основі цінностей і прав людини є безпрецедентним і надзвичайно ефективним ресурсом для перемоги над агресором.

Українська боротьба за свободу, демократію та права людини стає наочним свідченням того, що демократія може бути не лише ідеологічним орієнтиром, а й реальною силою, здатною формувати безпечну міжнародну архітектуру. Перемога України на полі бою та в дипломатичному, інформаційному і культурному вимірах створює міцну основу для утвердження демократичних принципів, поширення демократичного миру та зміцнення системи глобальної безпеки. Урок сучасної війни полягає в тому, що демократія, права людини та міжнародне право стають невід'ємними складовими ефективної стратегії захисту від імперського насильства, а їхнє утвердження в Україні є сигналом для всього світу, що боротьба за свободу і верховенство права є універсальною цінністю, що здатна визначати майбутнє цивілізаційного порядку.

11. *Історико-ретроспективний вимір*

Історико-ретроспективний урок російсько-української війни повномасштабної фази полягає у необхідності радикального переосмислення історичних наративів, міфів і спадщини XX століття, які тривалий час визначали уявлення про війну, імперію та роль України в європейській історії. Подібно до того, як німецько-радянська війна 1941–1945 рр. стала переломним моментом для формування повоєнної історичної пам'яті, сучасна війна актуалізувала питання історичної відповідальності, спадкоємності насильства та маніпуляцій минулим як інструменту сучасної політики.

Німецько-радянська війна була інкорпорована радянською владою в канон «Великої вітчизняної війни», який з часом перетворився на сакралізований міф. Цей міф виконував не лише меморіальну, а й ідеологічну функцію, легітимізуючи радянську владу, репресії, експансію та право Москви говорити від імені «переможців». Україна в цьому наративі постала як простір героїчних битв і жертв, але не як самостійний історичний суб'єкт. Її людські втрати, досвід подвійної окупації, внутрішні трагедії та амбівалентність воєнних виборів були витіснені або маргіналізовані.

Сучасна російсько-українська війна демонструє, що цей міф не є нейтральною історичною пам'яттю, а залишається дієвим політичним інструментом. Росія використовує міфологізований образ «Великої вітчизняної війни» для легітимації нової агресії, відтворюючи бінарну схему «визволителі — фашисти». Таким чином, історія XX століття редукується до спрощеного морального сценарію, в якому сучасна Україна штучно вписується в роль ворога. Порівняльний аналіз дозволяє деконструювати цю логіку, показуючи, що радянська перемога у війні не анулювала імперського характеру радянської держави й не запобігла відтворенню насильства у нових формах.

Історико-ретроспективний вимір сучасної війни полягає також у виявленні довготривалої спадкоємності імперської політики щодо України. Війна 2022–2026 рр. не є історичною аномалією, а радше кульмінацією тривалого процесу, що включає ліквідацію української

державності у XVIII столітті, репресії XIX століття, Голодомор, масові депортації, знищення інтелігенції та політику русифікації. У цьому контексті німецько-радянська війна постає не як винятковий момент єдності, а як черговий етап, у якому українське суспільство зазнало колосальних втрат без отримання політичної суб'єктності.

Український досвід повномасштабної війни демонструє необхідність критичного переосмислення минулого як умови захисту майбутнього. Відмова від радянських історичних кліше, деколонізація пам'яті та повернення голосу українському досвіду Другої світової війни стали не лише академічним завданням, а елементом національної безпеки. Історія перестала бути сферою абстрактних інтерпретацій і набула екзистенційного значення, оскільки саме через історичні міфи Росія намагається виправдати знищення української державності.

Важливим уроком є також усвідомлення того, що історична пам'ять не є фіксованою, а трансформується під впливом нових подій. Подібно до того, як після 1945 року сформувався новий канон пам'яті про війну, події 2022–2026 рр. започаткували глибоку трансформацію української історичної свідомості. Війна змусила суспільство по-новому поглянути на події XX століття, співвіднести їх із сучасним досвідом і побачити структурну подібність між минулими й нинішніми формами насильства.

Історико-ретроспективний урок війни полягає і в переосмисленні ролі України в європейській історії. Україна перестає бути «прикордонням» чи «буферною зоною» між імперіями й постає як самостійний історичний актор, чия боротьба має континентальне значення. Як німецько-радянська війна визначила архітектуру Європи другої половини XX століття, так сучасна війна формує нову історичну перспективу, у якій Україна виступає одним із ключових чинників трансформації європейського простору.

Зі стратегічної точки зору історико-ретроспективний вимір війни засвідчує небезпеку історичного ревізіонізму, що ґрунтується на вибірковій пам'яті та сакралізації минулого. Досвід XX століття переконливо показує, що некритичне ставлення до історії створює

передумови для повторення катастроф. Саме тому український досвід деконструкції імперських міфів має універсальне значення для всієї Європи, яка знову стикається з викликом авторитарного реваншизму.

У підсумку історико-ретроспективний урок російсько-української війни полягає в тому, що боротьба за майбутнє неможлива без чесної розмови про минуле. Україна, захищаючи свою державність у XXI столітті, водночас повертає історії її складність, багатоголосся і правду. Саме в цьому полягає глибинний сенс сучасної війни як історичної події, що виходить далеко за межі свого часу і визначає траєкторію розвитку не лише українського, а й європейського історичного простору.

12. *Екзистенційно-цивілізаційний вимір*

Екзистенційно-цивілізаційний урок російсько-української війни є узагальнюючим і водночас найглибшим у концептуальному сенсі. Він виходить за межі класичних військово-політичних інтерпретацій і торкається фундаментальних питань буття, ідентичності, історичної суб'єктності та цивілізаційного вибору. Для України війна 2022–2026 рр. є не лише збройним конфліктом між державами, а боротьбою за саме право на існування — державне, культурне, мовне й цивілізаційне. У цьому сенсі вона ближча не до традиційних міждержавних воєн, а до воєн на знищення, у яких ставка робиться на заперечення самого факту буття іншого.

У компаративному вимірі така логіка не є унікальною для українського досвіду. XX століття знає низку екзистенційних воєн — від нацистських кампаній на Сході Європи до геноцидальних конфліктів другої половини століття, де війна ставала інструментом тотального заперечення «іншого» як історичного й культурного суб'єкта. Німецько-радянська війна 1941–1945 рр. у цьому контексті також мала виразний екзистенційний вимір, однак він був прихований за універсалістським наративом «визволення» і перемоги. Сучасна російсько-українська війна, навпаки, оголює цю логіку, демонструючи її імперську та деструктивну сутність без ідеологічних прикрас.

Екзистенційний характер війни проявляється передусім у запереченні Росією легітимності української ідентичності. Декларації про «штучність» України, заперечення української мови, культури й історії, а також практики фізичного знищення цивільного населення, депортацій і культурного стирання вказують на війну як на форму онтологічного насильства. Йдеться не про контроль над територією, а про знищення можливості іншого бути собою. Саме тому війна набуває екзистенційного виміру, у якому на кону стоїть саме буття політичної та культурної спільноти.

Цивілізаційний вимір війни тісно пов'язаний з цим екзистенційним викликом. Російсько-українська війна є зіткненням не лише держав, а й двох несумісних моделей цивілізаційного розвитку. З одного боку — авторитарно-імперська модель, заснована на сакралізації державної сили, ієрархії, історичного ревізіонізму та зневазі до індивідуальних прав. З іншого — європейська модель, що ґрунтується на принципах правової держави, політичного плюралізму, свободи вибору та поваги до людської гідності. Україна в цій війні постає як простір цивілізаційного вибору, де абстрактні цінності набувають конкретного екзистенційного виміру.

У компаративному зрізі цей конфлікт можна співвіднести з іншими цивілізаційними зламами, які визначали хід світової історії: протистоянням ліберальних і тоталітарних режимів у середині XX століття, холодною війною між демократіями й комуністичним блоком, а також сучасними конфліктами між відкритими й закритими суспільствами. Водночас російсько-українська війна має принципову відмінність: вона відбувається в постбіполярному світі, який тривалий час вважав цивілізаційні війни пережитком минулого. Саме тому її екзистенційний характер став несподіваним і шокуючим для значної частини міжнародної спільноти.

Для України екзистенційно-цивілізаційний урок війни полягає в усвідомленні того, що державність і свобода не є історично гарантованими. Вони потребують постійного підтвердження — політичного, культурного й, у крайніх випадках, військового. Війна трансформувала українську ідентичність, перевівши її з площини дискурсивного

самовизначення у площину практичного буття. Бути українцем у цій війні означає не лише належати до певної культурної традиції, а робити екзистенційний вибір на користь свободи, відповідальності та солідарності.

Для Європи й світу цей урок має універсальне значення. Російсько-українська війна стала тестом на здатність міжнародної системи захистити не силу, а право, не факт агресії, а принцип суверенності й людської гідності. Вона поставила під сумнів уявлення про автоматичність цивілізаційного прогресу й показала, що регрес до імперських і антиутопічних моделей залишається реальною загрозою. У цьому сенсі війна в Україні є не периферійним конфліктом, а центральною подією сучасної цивілізаційної динаміки.

Порівняльний аналіз дозволяє також побачити, що екзистенційні війни завжди мають довготривалі наслідки. Вони змінюють не лише кордони, а й уявлення про допустиме, можливе й неможливе. Подібно до того, як Друга світова війна заклала основи сучасного міжнародного права й концепції злочинів проти людяності, російсько-українська війна актуалізує питання відповідальності за агресію, геноцидальні практики та культурне знищення. Вона змушує переосмислити саму природу війни в умовах формальної глобалізації та нормативної міжнародної системи.

У підсумку екзистенційно-цивілізаційний урок російсько-української війни полягає в тому, що свобода й право на існування не є абстрактними цінностями, а категоріями реального історичного буття. Для України ця війна є боротьбою за життя в повному сенсі цього слова — за можливість бути собою в історії. Для світу — це випробування на здатність захистити цивілізаційні засади, на яких ґрунтується сучасний міжнародний порядок. Саме в цьому полягає її глибинне значення як події, що виходить далеко за межі національного конфлікту й визначає траєкторію розвитку глобальної цивілізації у XXI столітті.

Висновки

Підводячи підсумки, необхідно констатувати, що на даному етапі осмислення уроків широкомасштабної фази російсько-української

війни 2022–2026 рр., зокрема і на порівняльному зрізі з німецько-радянською війною 1941–1945 рр. об'єктивно не можна претендувати на завершеність і повноту. Насамперед це пояснюється незавершеністю української боротьби проти російської агресії у зв'язку з тим, що війна триває. Відповідно, практика консолідованої боротьби України за відновлення своєї територіальної цілісності та суверенітету в міжнародно визнаних кордонах 1991 р., за свободу, гідність, загальноєвропейські цінності і повернення до життя міжнародно-правових норм і принципів Статуту ООН й інших чинних міжнародних актів продукуватиме нові підходи до бачення й узагальнення підсумків, досвіду і уроків як широкомасштабної фази, так і сучасної російсько-української війни загалом.

Подальші результати подібних досліджень опиратимуться на ширшу емпіричну і теоретичну базу, але, безумовно, враховуватимуть і вже набутий досвід історичних напрацювань в царині вивчення і осмислення ключових уроків широкомасштабної стадії російської агресії проти України. Водночас уже сьогодні можна виокремити системні уроки, які охоплюють державницький, суспільний, ідентичнісний, інформаційно-смисловий, політико-дипломатичний, військово-технічний, інтеграційний, геополітичний, безпековий, ліберально-демократичний, історико-ретроспективний та екзистенційно-цивілізаційний виміри чи діапазони війни.

Державницький урок російсько-української повномасштабної війни полягає в усвідомленні неминучості боротьби за незалежність, важливості єдності нації, стійкості перед агресором, сили армії, ролі міжнародної підтримки та розумінні, що війна триває вже понад 12 років, від 2014-го, і є продовженням багатовікової боротьби України за державність. Цей урок підкреслює необхідність сильної армії, національної ідентичності та усвідомлення історичного контексту протистояння з Росією.

Суспільний урок демонструє, що сучасне суспільство може бути джерелом мобілізації та стратегією виживання держави. Горизонтальна самоорганізація, волонтерський рух, соціальна відповідальність та довіра до збройних сил стали ключовими чинниками, які пе-

решкодили реалізації сценарію швидкого колапсу української державності. Високий рівень громадянської солідарності і соціальної згуртованості виступає стратегічним ресурсом нарівні з чисельністю армії та обсягами військового виробництва.

Ідентичнісний урок повномасштабної російсько-української війни, полягає в остаточному самоусвідомленні українців як окремої, політично зрілої та незламної нації. Війна перетворила українську ідентичність із «декларативної» (за паспортом) на «ціннісну» (за переконаннями). Це ідентичність вільної людини, яка обирає гідність навіть ціною надвисоких випробувань.

Станом на січень 2026 р. російсько-українська війна стала глобальним «інформаційно-смисловим уроком», що докорінно змінив уявлення про безпеку, технології та стійкість демократій. Протидія ворожим інформаційним кампаніям та інфомаційно-психологічним операціям, рашистській дезінформації та міфотворчості виступає змістовним стержнем ефективності та національно-суспільної значимості цього уроку. Інформаційно-смисловий урок підкреслює важливість боротьби за правду, історичні факти та цінності. Російська дезінформаційна машина, діяльність «русского мира» і міфотворчість слугують прикладом глобальної інформаційної війни, де маніпуляція смислами стає одним із вирішальних засобів агресії. Український досвід, що включав прозору комунікацію, щоденні брифінги, документування злочинів, показав, що інформаційна стійкість є невід'ємною складовою військової та дипломатичної ефективності.

Політико-дипломатичний урок підкреслює, що легітимність і відповідність міжнародному праву значно підвищують ефективність держави у війні. Україна стала центром ціннісної коаліції демократичних держав, а дипломатичний фронт забезпечив санкційний тиск, військову підтримку та політичну ізоляцію агресора. Дипломатія виступила не допоміжним, а стратегічним інструментом сучасного ведення війни.

Головним військово-технічним уроком повномасштабної війни стало остаточне завершення епохи домінування великих, дорогих і

складних платформ на користь масових, дешевих та високоточних автономних систем. Сучасна війна — це змагання технологічних ітерацій, де перевагу отримує той, хто швидше масштабує виробництво дешевих технологій та адаптує програмне забезпечення під нові загрози.

Інтеграційний урок війни демонструє, що сучасна державність не може існувати ізольовано. Виживання і розвиток середніх та малих держав XXI століття залежать від їхньої здатності інтегруватися у ширші політичні, безпекові та ціннісні спільноти, насамперед у євроатлантичний простір. Досвід України показав, що здатність швидко налагодити взаємодію з НАТО та ЄС стала стратегічним ресурсом у протидії агресії та підвищила колективну обороноздатність.

Геополітичний урок демонструє, що нейтралітет не гарантує безпеки, а агресія однієї держави здатна дестабілізувати регіональні й глобальні системи. Війна України стала маркером кризи постбіполярного світу, тестом здатності міжнародного співтовариства забезпечити баланс між силою і правом, свободою і авторитарною домінацією.

Безпековий урок підкреслює, що довіра до агресора не може бути основою політики безпеки. Війна 2022–2026 рр. підтвердила необхідність превентивних дій, готовності до тривалого протистояння та концентрації реальної сили на національному, регіональному і глобальному рівнях. Надійність безпекових гарантій та здатність захищати територіальну цілісність держави визначаються не деклараціями, а ефективністю стратегічних і тактичних рішень.

Український досвід довів, що демократичні цінності можуть бути джерелом національної стійкості, а не слабкістю. Відданість українців демократії лише зміцнилася через протиставлення власної системи російському авторитаризму. Майбутнє ліберального світу залежить від здатності демократій підтримувати єдність у довгостроковій перспективі. Урок полягає в тому, що перемога України є визначальною для долі світової демократії загалом. Якщо ліберальні держави не зможуть забезпечити поразку агресора, світовий

порядок може остаточно трансформуватися у світ «реальної політики» відкритих і прихованих держав-агресорів, які прагнуть поділити світ на сфери впливу.

Історико-ретроспективний урок вказує на необхідність критичного переосмислення минулого. Російська монополізація пам'яті про Другу світову війну демонструє, що історія може використовуватися як інструмент легітимації агресії. Український досвід деконструює ці міфи, повертаючи історичній пам'яті складність і багатовимірність, а також забезпечуючи зв'язок історичного досвіду з сучасними викликами безпеки та державності.

Екзистенційно-цивілізаційний урок війни став узагальнюючим. Війна 2022–2026 рр. — це боротьба за право на існування, державне та культурне, за цінності свободи і демократії. Вона демонструє, що сучасні конфлікти стають війнами за буття, де політичні та цивілізаційні вибори визначають долю не лише окремої держави, а й всього міжнародного співтовариства.

Загалом, попередній досвід і аналіз широкомасштабної фази війни вказують на мультифакторність сучасних конфліктів. Вони поєднують військову, політичну, інформаційну, соціальну та цивілізаційну складові. Водночас уроки цієї війни підтверджують, що успішна протидія агресії потребує комплексного підходу, інтеграції національних ресурсів із міжнародною підтримкою, активного залучення суспільства та постійного переосмислення історичного та цивілізаційного досвіду. Подальші наукові дослідження будуть збагачуватися новими емпіричними даними, але вже зараз можна стверджувати, що уроки широкомасштабної російської агресії проти України формують універсальну рамку розуміння ведення війни, державного виживання і цивілізаційного вибору в XXI ст.

Список джерел і літератури

1. Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики / П. П. Гай-Нижник (керівник проекту, упоряд. і наук. ред.); авт. кол.: П. П. Гай-Нижник, Л. Л. Залізняк, І. Й. Краснодемська, Ю. С. Фігурний, О. А. Чирков, Л. В. Чупрій. Київ : «МП Леся», 2016. 586 с.

2. Віднянський С., Мартинов А. Війна Росії проти України та міжнародне співтовариство. Київ : Парлам. вид-во, 2023. 336 с.
3. Гай-Нижник П. П. Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення. Київ: «МП Леся», 2017.
4. Горбулін В. П. Крим. Війна: передумови російської агресії (2016). URL: https://www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/2399.html
5. Дорошко М., Балюк В. Гібридна війна Росії проти України після Революції гідності. Київ : Ніка-Центр, 2018.
6. Киридон А. М. (Ред.) Україна. 30 років незалежності. Стислий довідник. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2021. 536 с.
7. Киридон А., Троян С. Деконструкція стабільності: вплив російсько-української війни на формування нової системи міжнародних відносин // Міжнародні зв›язки України: наукові пошуки і знахідки: міжвід. зб. наук. пр. Київ, 2024. Вип. 33. С. 10–24.
8. Киридон А. М., Троян С. С. Російсько-грузинський конфлікт серпня 2008 року: історико-політологічний аналіз. Київ-Рівне : РІС КСУ, 2009.
9. Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл. Київ : НІСД, 2019.
10. Перепелиця Г. М. Україна — Росія: війна в умовах співіснування. Київ : Видавничий дім «Стилос», 2015.
11. Плохій С. Російсько-українська війна: повернення історії / Пер. з англ. М. Ларченка. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2023. 400 с.
12. Почепцов Г. Смисли і війни: Україна і Росія в інформаційній і смисловій війнах. Київ: Києво-Могилянська Академія, 2016.
13. Смолій В. А. Історик і війна. (2022). URL: http://resource.history.org.ua/item/0016388
14. Киридон А. М., Троян С. С. Метапростори російсько-української війни в причинно-наслідковій парадигмі // Російсько-українська війна. Енциклопедичний глосарій / Упорядники: д.і.н., проф. А. Киридон, к.і.н., доц. А. Іваненко; за заг. ред. д.і.н., проф. А. Киридон. Київ: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2024. Вип. 1. С. 65–90.
15. Киридон А. М., Троян С. С. Передумови, причини, характер війни // Російсько-українська війна. Енциклопедичний глосарій / Упорядники: д.і.н.,

проф. А. Киридон, к.і.н., доц. А. Іваненко; за заг. ред. д.і.н., проф. А. Киридон. Київ: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2024. Вип. 1. С. 14–27.

16. Киридон А. М., Троян С. С. Українська пастка для російського Левіафана: Монографія. Київ : Ніка-Центр, 2023. 400 с.
17. Acharya A., Buzan B. The Making of Global International Relations. Origins and Evolution of IR at its Centenary. Cambridge and New York : Cambridge University Press, 2019.
18. Bieleń S. Turbulence in the Post-Cold War Era.Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2021.
19. Bucharest Summit Declaration. Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Bucharest on 3 April 2008. URL: http://www.summitbucharest.gov.ro/en/doc_201.html
20. Felshtinsky Y., Stanczew M. Blowing Up Ukraine: The Return of Russian Terror and the Threat of World War III. London : Gibson Square, 2022.
21. Green V. Russia — Ukraine, Putin — Zelenskyy: Your Essential Uncensored Guide to the Russia Ukraine History and War. London : Independent Publishing Network, 2022.
22. Herpen M. H. Van Putin's Wars: The Rise of Russia's New Imperialism. Second Edition. Lanham : Rowman & Littlefield Publishers, 2015.
23. Kuzio T. Putin's War Against Ukraine: Revolution, Nationalism, and Crime. London : Publishing Platform, 2017.
24. Kuzio T. Crisis in Russian Studies? Nationalism (Imperialism), Racism and War. Bristol : E-International Relations Publishing, 2020.
25. Motyl A.J. Imperial Ends: The Decline, Collapse, and Revival of Empires. New York : Columbia University Press, 2001.
26. Plokhy S. Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin. London : Penguin Books UK, 2017.
27. Putin V. Speech and the Following Discussion at the Munich Conference on Security Policy. (2007). URL: http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/copy/24034.
28. Szostek J. Popular Geopolitics in Russia and Post-Soviet Eastern Europe // Europe-Asia Studies. 2017. Vol. 69. Is. 2: Special section: Popular Geopolitics in Russia and Post-Soviet Eastern Europe. Pp. 195–201. doi.org/10.1080/09668136.201.1288861

29. Troyan S., Kyrydon A. Conceptual Fundamentals of Post-Wesrphalian International Relations // Roczniki Nauk Społecznych. 2020. Vol. 12 (48). No 4. Pp. 69–85. doi.org/10.18290/rns20484-5
30. Troyan S., Kyrydon A. InternatIonal relations as a system and a discipline: From the westphalian to the post-westphalian world order // Studia i Analizy Nauk Polityce. 2021. No 1. Pp. 107–121. doi.org/10.31743/sanp.12325
31. Troyan S., Kyrydon A. The Russian-Ukrainian war (2014-2022): Basic preconditions and causes // Balkan Social Science Review. 2022. Vol. 20. Pp. 157–179.
32. Troyan S., Kyrydon A., Kosiak S., Nechaieva-Yuriichuk N. Neo-post-bipolar international relations: turbulence in the context of the Russian-Ukrainian war: Monograph. Kyiv : Publishing House «Interservice», 2025. 196 p.
33. Troyan S., Nechaieva-Yuriichuk N. Evolution of the Westphalian Order under the Influence of the World Wars: Historical and International Relations Aspects // Codrul Cosminului. 2020. Vol. 26. No. 1. July. Pp. 187–206. doi.org/10.4316/CC.2020.01.011

Алла Киридон, Сергій Троян

1.8. ДЕЛІБЕРАЛІЗАЦІЯ СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН У КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Однією з найвиразніших і водночас найбільш небезпечних тенденцій еволюції (нео)постбіполярних міжнародних відносин у першій чверті XXI ст. є системна ерозія ліберального міжнародного порядку, що формувався після Другої світової війни й досяг свого апогею у 1990-х — на початку 2000-х років. Принципи лібералізму — верховенство права, повага до прав людини, демократизація, вільна торгівля, непорушність кордонів, міжнародний суверенітет і колективна безпека — дедалі частіше підмінюються логікою сили, стратегічним ізоляціонізмом, фрагментацією норм і регіональною «цивілізаційною винятковістю». На це вказували як прихильники ліберального інтернаціоналізму (від Дж. Айкенберрі до Е. Моррісона), так і критики глобалізму, серед яких С. Гантінґтон, Ф. Фукуяма, Ф. Закарія. Ще у 2010-х роках вони застерігали від того, що глобальна ліберальна модель, неспроможна адаптуватися до нових викликів і нерівностей, сама може спричинити власну деградацію. Делібералізація стала ключовою тенденцією останніх років, що пояснює зростання популізму, торговельних війн і посилення конфліктів, змінюючи саму природу міжнародних відносин, які раніше рухались у бік посилення інтеграції та співпраці.

Російська агресія проти України, що розпочалася 2014 р. і переросла у повномасштабну війну в лютому 2022 р., стала не просто

одним із чинників цієї глобальної трансформації — вона стала каталізатором, що оголив фундаментальні слабкості ліберального порядку та пришвидшив формування «постліберальної епохи». Жоден інший конфлікт після 1945 р. не здійснив настільки глибокого, системного й тривалого впливу на архітектуру міжнародної безпеки, механізми ухвалення рішень на глобальному рівні, функціонування міжнародних інститутів і політико-ціннісну орієнтацію великих регіонів світу. Україна стала тією точкою, в якій зіткнулися дві ідеології — ліберально-демократична і неоімперсько-авторитарна. Це зіткнення визначає не лише регіональний баланс сил, а й стратегічні контури світового розвитку.

Делібералізація сучасного міжнародного порядку як відхід від ідеалів відкритого світу, ринкових торговельних відносин і універсальних цінностей до більш «жорсткої» політики на основі домінування національних інтересів і безпеки, стала можливою завдяки накопиченню тривалих системних викликів. Фінансова криза 2008 р. оголила структурні дисфункції неоліберальної економічної моделі. Зростання нерівності, ерозія середнього класу, масове невдоволення глобалізацією стимулювали популістичні рухи й антиінституційні настрої. Політичні події на Заході — Брекзит, перемога Дональда Трампа, посилення праворадикальних партій у Європі — засвідчили внутрішнє виснаження ліберальних демократій. Дедалі більше держав почали ставити національні інтереси вище універсальних норм, а міжнародні інституції, зокрема і насамперед ООН і ОБСЄ, виявилися неспроможними стримувати агресію авторитарних режимів.

Саме в цю фазу кризи увірвалася російська агресія проти України, створивши глибокий цивілізаційно-світоглядний розлом. Порушення Росією базових норм міжнародного права у 2014 р. — анексія Криму, війна на Донбасі, застосування гібридних операцій — стало першим масштабним кроком на шляху ревізії існуючого постбіполярного світопорядку. Але міжнародна спільнота, обмежившись «санкціями малої та середньої інтенсивності», фактично дала Кремлю сигнал про можливість подальшої ескалації. Події 2022 р., насамперед повномасштабне російське вторгнення в Україну, стали тестом, який либе-

ральний міжнародний порядок не витримав. Будапештський меморандум, що мав гарантувати Україні безпеку та територіальну цілісність в обмін на відмову від ядерної зброї, виявився політично недієвим. Рада Безпеки ООН продемонструвала параліч через право вето агресора. ОБСЄ, яка мала запобігати конфліктам у Європі, фактично втратила значення. Усе це підірвало довіру до універсальних інституцій, спричинивши їхню деградацію та делегітимізацію в очах держав Глобального Півдня і навіть частини західної спільноти.

Російсько-українська війна стала не лише прикладом брутального порушення норм — вона перетворилася в механізм їхнього прискореного переписування. Авторитарні держави почали активно використовувати прецеденти, створені Москвою, для обґрунтування власної зовнішньої експансії або внутрішнього репресивного порядку. Китай дедалі впевненіше говорить про «історичні права» на Тайвань, Іран поглиблює регіональну експансію через проксі-угруповання на Близькому Сході, Туреччина застосовує силову політику в Сирії, Азербайджан здійснив військове розв'язання конфлікту в Нагірному Карабасі, посилаючись на «ефективність» політики фактичної сили. Авторитарний ревізіонізм перестав бути винятком і на практиці перетворився в норму сучасної світової політики.

У цьому контексті війна Росії проти України стала точкою неповернення: саме з неї розпочався масштабний геополітичний і геоідеологічний відхід світу від ліберальної моделі. За оцінками Freedom House та Economist Intelligence Unit, упродовж 2014–2025 рр. глобальна свобода знижувалася щорічно, і саме з 2014 р. чітко почав формуватися міжнародний тренд до зростання впливу авторитаризму. Багато дослідників — від Т. Снайдера до А. Аппадурая — стверджують, що російська політика стала «експортною фабрикою» неліберальних практик: дезінформації, втручань у вибори, підриву демократичних інституцій і легітимації політики сили.

Делібералізація проявляється й у трансформації глобального сприйняття війни та безпекових механізмів. Якщо після Другої світової війни саме принципи невтручання, нерозповсюдження та колективної безпеки стали основою глобального порядку, то російська

агресія проти України доводить, що у XXI ст. ефективність міжнародного права залежить не від універсалізму норм, а від готовності демократичних держав забезпечити їх силову підтримку. Прецедент України продемонстрував, що навіть очевидний акт агресії не викликає глобальної солідарності. Значна частина країн Глобального Півдня зайняла позицію нейтралітету або «стратегічної багатовекторності», вбачаючи у російсько-українській війні не боротьбу за міжнародне право, а конфлікт Заходу з Росією. Це свідчить про відмову від ліберального універсалізму на користь нової нормативної поліцентричності, де кожен регіон формує власні правила гри.

Війна 2014–2025 рр. також стимулювала появу альтернативних безпекових і політичних коаліцій поза інституціями ліберального порядку. Посилення співпраці Росії з Іраном, Китаєм, Північною Кореєю, військово-технічні союзи «несумісних авторитаризмів» свідчать про формування паралельної системи глобальної взаємодії, в якій інтереси переважають правила. Це підтверджує тезу про «авторитарний інтернаціонал», який виступає ідеологічним конкурентом ліберальної системи. З іншого боку, створення багатосторонньої коаліції підтримки України — G7+, «Рамштайн», двосторонні пакети безпекових угод — є реакцією Заходу на делібералізацію, але вже поза межами універсальних структур. Ліберальний порядок більше не забезпечує безпеку, її забезпечують ситуативні, сформовані за інтересами блоки, що функціонують швидше як політичні синдикати, ніж як інституційно стабільні альянси.

На цьому тлі трансформується також розуміння суверенітету. Росія, виправдовуючи агресію наративом «історичних земель», «захисту російськомовних» або «антифашистської місії», створила небезпечний прецедент «суверенітету за етнокультурним принципом», який суперечить універсалістському принципу кордонів за діючим міжнародним правом. Поширення такого підходу загрожує перетворенням світової системи на сукупність конфліктних «зон впливу». Саме такий концепт активно пропагують і підтримують Росія та Китай. Ця реальність дедалі більше витісняє ліберальну модель суверенітету як універсальну й рівну для всіх держав.

Одним із найпомітніших наслідків російської агресії стала глобальна нормалізація політики сили. Те, що ще у 1990-х роках здавалося анахронізмом — анексія території, повномасштабне вторгнення в суверенну державу, цілеспрямований геноцид цивільного населення — у 2020-х роках, на жаль, стало частиною нового «реалістичного» ландшафту світової політики. Вплив цього прецеденту відчутний у поведінці держав у всьому світі: посилення гонки озброєнь, мілітаризація, зростання кіберзагроз, нові форми воєнно-технологічної конкуренції у сфері штучного інтелекту, безпілотників і космічної інфраструктури тощо.

Російсько-українська війна стала також ключовим чинником глобальної турбулентності. Вона поєднує волатильність, невизначеність, складність і неоднозначність із такими параметрами, як крихкість, тривожність, нелінійність і незбагненність.

По-перше, війна продемонструвала, наскільки крихкими є сучасні ланцюги постачання: енергетична криза, що накрила Європу, стала прямим наслідком російської агресії.

По-друге, вона оголила нові рівні конфліктогенності — від продовольчої нестачі в Африці до розламу трансатлантичного консенсусу щодо масштабів і темпів підтримки України.

По-третє, війна засвідчила, що навіть обмежені зміни в інтенсивності санкційного тиску або характері військової допомоги здатні суттєво змінювати стратегічну картину в Європі та поза її межами.

Водночас війна порушила питання глобальної легітимності Заходу. Частина держав Глобального Півдня сприймає реакцію на агресію Росії як «селективну»: підтримку України як пріоритет, але одночасно ігнорування конфліктів у Сахелі, Ємені, Ефіопії. Це підсилює антизахідні наративи, які використовують Росія та Китай для створення альтернативного порядку, де норми не універсальні, а відносні до інтересів «цивілізаційних блоків». Саме тому війна проти України стала каталізатором конструювання світової політики багатошарового та фрагментованого характеру — не множинності центрів сили, а множинності норм, легітимностей і моделей міжнародного співіснування.

Характерно, що делібералізація не призвела до автоматичного посилення Росії як глобального актора. Навпаки, війна оголила її економічну та технологічну слабкість. Але, що парадоксально, вона зміцнила авторитарний тренд у глобальному вимірі. Це відбувається не через силу Росії, а через слабкість міжнародних інститутів, нездатних забезпечити покарання агресора, й небажання багатьох держав підтримувати універсальне міжнародне право. Тому російська агресія проти України стала чинником, який не стимулює повернення до ліберального порядку, а поглиблює багатополярний хаос, у якому актори керуються ситуативною вигодою та внутрішньою політичною кон'юнктурою.

Сучасне міжнародне середовище дедалі чіткіше структурується навколо системного протистояння між ліберально-демократичною й авторитарною моделями політичного та суспільного розвитку. Це протистояння виходить за межі класичної геополітичної конкуренції та набуває характеру нормативно-ціннісного конфлікту. У ньому предметом змагання є не лише сфери впливу чи безпекові баланси, а й легітимність базових принципів організації влади, прав людини та міжнародного порядку. Ліберальна демократія, попри внутрішні кризи інституційної ефективності й суспільної довіри, продовжує апелювати до універсалістських норм і правил, тоді як авторитарні режими заперечують універсальність ліберальних цінностей і просувають альтернативні уявлення про суверенітет, порядок і стабільність.

У цьому контексті авторитаризм XXI ст. постає не як рудимент минулих епох, а як адаптивна й гібридна модель, здатна поєднувати політичний контроль із вибірковим використанням ринкових механізмів, цифрових технологій і елементів символічної легітимації. На міжнародній арені це проявляється у формуванні мереж взаємної підтримки між авторитарними режимами, використанні економічних впливів, енергетичних ресурсів і «м'яких» інструментів тиску для підриву ліберально-демократичних інституцій зсередини. Таким чином, конфлікт між демократією і авторитаризмом дедалі частіше набуває асиметричного характеру, коли військова сила поєднується з інформаційними, кібернетичними та смисловими вимірами протиборства.

Протистояння ліберальної демократії й авторитаризму має також виразний цивілізаційно-історичний вимір. Він вписується в ширші цикли розвитку міжнародної системи, пов'язані з кризою ліберального світопорядку та процесами делібералізації глобальної політики. Послаблення багатосторонніх інститутів, ерозія міжнародного права й зростання ролі сили як інструменту зовнішньої політики створюють сприятливе середовище для ревізіоністських і авторитарних акторів. Водночас здатність ліберальних демократій до саморефлексії, інституційного оновлення та мобілізації довкола ідеї захисту власних ціннісних засад залишається ключовою умовою збереження й трансформації демократичного проекту в умовах глобальної системної турбулентності.

Отже, делібералізація сучасних міжнародних відносин — це не тимчасове відхилення від ліберальної моделі, а глибока цивілізаційна трансформація. Вона охоплює політику, економіку, військову сферу, ціннісні орієнтації та механізми глобального управління. Йдеться не просто про кризу лібералізму, а становлення нового міжнародного середовища, яке може функціонувати без універсальних правил, із множинними центрами сили та конкуренцією між різними нормативними системами.

У цьому середовищі Україна посідає унікальне місце. З одного боку, вона стала жертвою ревізіоністської агресії, з іншого — каталізатором оновлення європейської безпеки, формування нових коаліцій, зміцнення трансатлантичної єдності, розвитком механізмів колективної оборони демократичного світу. Для України ця реальність означає необхідність не лише боротьби за перемогу, а й визначення своєї ролі в новій архітектурі світової політики. Для міжнародної спільноти — це нагадування про те, що без реформування глобальних інституцій і без створення нових механізмів стримування авторитарних режимів будь-які залишки ліберального порядку залишатимуться вразливими. У світі, що дедалі більше тяжіє до постліберальної багатополярності, саме український досвід 2014–2025 рр. визначає межі можливого та неможливого, окреслюючи, з усією трагічністю та силою спротиву, новий контур міжнародного порядку.

Україна виступає не лише об'єктом геополітичного тиску, а й активним суб'єктом нормативно-ціннісного конфлікту. Російсько-українська війна набула значення концентрованого прояву глобального зіткнення між двома моделями світового порядку, в якому український вибір на користь демократичного розвитку, політичного плюралізму та європейської інтеграції став прямим викликом авторитарно-ревізіоністській моделі. У цьому сенсі Україна перетворилася на своєрідний «пограничний простір» світової політики, де відбувається практична перевірка життєздатності ліберальних цінностей в умовах воєнного тиску й екзистенційної загрози державності.

Водночас український досвід засвідчує, що ліберальна демократія в умовах війни є не лише інституційною формою, а радше динамічним соціально-політичним процесом, заснованим на мобілізації суспільства, горизонтальних практиках солідарності та високому рівні громадянської суб'єктності. Спротив зовнішній агресії супроводжується внутрішнім переосмисленням відносин між державою і суспільством, посиленням ролі громадянського контролю та оновленням політичної ідентичності. Таким чином, Україна демонструє альтернативу авторитарній парадигмі «стабільності через примус», підтверджуючи, що навіть в умовах потужних загроз безпеці демократичні практики можуть виступати джерелом стійкості, а не слабкості.

На міжнародному рівні Україна дедалі більше функціонує як нормативний і символічний маркер межі між ліберально-демократичним і авторитарним світами. Її боротьба актуалізує питання відповідальності демократичних держав за захист міжнародного права, суверенітету й принципу невикористання сили, водночас увиразнюючи обмеження чинного ліберального порядку в стримуванні агресії. У перспективі повоєнної трансформації Україна має потенціал стати важливим елементом оновленої архітектури європейської та глобальної безпеки, де її досвід протистояння авторитаризму може бути інтегрований у ширшу стратегію захисту й ревіталізації ліберально-демократичного проекту в умовах тривалої системної турбулентності.

Загалом, констатуємо, що делібералізація сучасних міжнародних відносин є складним багатовимірним процесом, що охоплює тран-

сформацію політичних режимів, зміну нормативних підходів і девальвацію колективної безпеки. Це не просто «криза лібералізму», а формування нового глобального ландшафту, де міжнародне право, права людини та глобальні інституції більше не є беззаперечними домінантами. Цей процес не є одномоментним, а радше відображає глибоку структурну трансформацію світової системи під впливом нових центрів сили, внутрішніх криз ліберальних демократій і глобальних викликів (пандемії, війни, екологічна криза). У цьому контексті перед міжнародною спільнотою стоїть дилема: зберігати залишки ліберального порядку через реформи чи готуватись до нової епохи світової політики без універсальних норм? У цій новій реальності Україна, як і інші держави, що опинились на символічному й геополітичному прикордонні, має шукати нові стратегії безпеки, партнерства і політичного самозбереження.

Російська агресія проти України та російсько-українська війна 2014–2026 рр. постають не лише як регіональний воєнно-політичний конфлікт, а як системний чинник глобальної трансформації сучасного міжнародного порядку, що суттєво прискорив процеси делібералізації та посилення авторитарних тенденцій у світі. Її ключовий вплив полягає у радикальному підриві нормативних, інституційних і ціннісних засад ліберальної демократії, які після завершення холодної війни тривалий час виконували функцію універсального регулятора міжнародних відносин.

По-перше, війна продемонструвала обмежену дієздатність ліберальних інститутів глобального управління. Параліч Ради Безпеки ООН, девальвація ОБСЄ, фактична неспроможність механізмів колективної безпеки гарантувати недоторканність суверенітету України зруйнували уявлення про універсальність і обов'язковість міжнародного права. Це підірвало довіру до ліберального інституціоналізму та створило сприятливі умови для поширення альтернативних, насамперед авторитарних, моделей політичної організації та міжнародної поведінки.

По-друге, російська агресія легітимізувала політику сили як прийнятний інструмент досягнення стратегічних цілей. Прецедент

безкарного порушення кордонів, виправданого історичними, етнокультурними або «цивілізаційними» аргументами, сприяв нормалізації ревізіонізму та експансіонізму. У глобальному вимірі це посилило позиції авторитарних режимів, які дедалі частіше апелюють не до норм і правил, а до фактичного балансу сил, підмінюючи ліберальний універсалізм логікою геополітичної доцільності.

По-третє, війна проти України прискорила фрагментацію світового порядку й утвердження нормативного плюралізму. Реакція значної частини держав Глобального Півдня, що обрали стратегію нейтралітету або ситуативної багатовекторності, засвідчила ерозію ідеї єдиної ліберальної легітимності. Унаслідок цього формується багатошарове міжнародне середовище, в якому співіснують і конкурують різні моделі суверенітету, безпеки та політичної організації, а демократичні цінності втрачають статус безумовного орієнтира.

По-четверте, російсько-українська війна сприяла інституційному й ідеологічному оформленню глобального авторитарного тренду. Через експорт дезінформаційних практик, втручання у виборчі процеси та легітимацію репресивних механізмів Росія стала одним із ключових драйверів нелібералної конвергенції, навіть попри власну економічну й технологічну слабкість. Парадоксально, але саме слабкість міжнародних демократичних інститутів, а не сила авторитарних держав, стала головним каталізатором цього процесу.

Отже, вплив російської агресії проти України на сучасні міжнародні відносини полягає у прискоренні переходу від ліберального порядку до постліберальної, фрагментованої та конфліктогенної системи, де правила дедалі частіше поступаються інтересам, а демократія стала заручницею авторитарної ефективності. Український досвід 2014–2026 рр. у цьому контексті є водночас як трагічним свідченням кризи ліберальної моделі, так і ключовим тестом на її можливе оновлення. Саме від здатності міжнародної спільноти винести з цього досвіду інституційні й нормативні уроки залежить, чи стане делібералізація незворотною тенденцією, чи лише етапом глибокої, але потенційно подоланної трансформації світового порядку.

Список джерел і літератури

1. Бжезінський З. Вибір: світове панування чи світове лідерство. Київ : Видавничий дім «КиєвоМогилянська академія», 2006. 203 с.
2. Добросердов А. Р. Теоретико-правові засади реалізації ідей лібералізму у правовій системі України. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» у галузі знань 08 «Право». Донецький національний університет імені Василя Стуса Міністерства освіти і науки України, Вінниця, 2025. 216 с.
3. Застава І. Вплив глобальної демократизації на сучасні міжнародні відносини // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2020. № 2 (406). С. 7–14. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/22719/1/%D0%9D%D0%92_%D0%9C%D0%92_ 2020_2-7-14.pdf
4. Коппель О. А. Глобальні тренди світової політики // Регіональні студії. 2020. № 20. URL: http://regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/20/20.pdf
5. Матвійчук Н. Тенденції глобального розвитку та їх вплив на сучасні міжнародні відносини // Історико-політичні проблеми сучасного світу. 2023. № 47. С. 134–141. URL: https://doi.org/10.31861/mhpi2023.47.134-141
6. Пшеворський А. Переходи до демократії: лібералізація і демократизація. Демократія: антологія. Київ : Смолоскип, 2005. С. 605–648.
7. Фукуяма Ф. Всесвітня ліберальна революція. Лібералізм: антологія. Київ : Смолоскип, 2002. С. 1033–1043.
8. Acharya A., Buzan B. The Making of Global International Relations. Cambridge : Cambridge University Press, 2019. 384 p.
9. Fukuyama F. Identity: The Demand for Dignity and the Politics of Resentment. N.Y. : Farrar, Straus and Giroux. 2018. 187 p.
10. Haass R. A World in Disarray: American Foreign Policy and the Crisis of the Old Order. New York : Penguin Press, 2018. 368 p.
11. Ikenberry G.J. Liberal Leviathan: The Origins, Crisis, and Transformation of the American World Order. N.Y. : Princeton University Press, 2011. 392 p.
12. Ikenberry G.J. The End of Liberal International Order? // International Affairs. 2018. Vol. 94(Is. 1). Pp. 7–23.
13. Ikenberry G.J., Myers J.J. Liberal Leviathan: The Origins, Crisis, and Transformation of the American World Order. URL: https://cdn.carnegiecouncil.org/media/

cceia/import/studio/The_Origins_Crisis_and_Transformation_of_the_American_World_Order.pdf?v=1670907776

14. Kissinger H. World Order. Reflections on the Character of Nations and the Course of History. URL: https://www.academia.edu/10945701/World_Order_by_Henry_Kissinger
15. Kuźniar R. Zmierzch liberalnego porządku międzynarodowego 2011–2021. Warszawa : Wyd. Naukowe SCHOLAR, 2022. 326 s.
16. Kyrydon A., Troyan S. Conceptual Fundamentals of Post-Westphalian International Relations // Roczniki nauk społecznych. 2020. Tom 12 (48). Nr. 4. Pp. 69–85.
17. Mearsheimer J. J. Bound to Fail: The Rise and Fall of the Liberal International Order // International Security. 2019. Vol. 43 (Is. 4). P. 7–50.
18. Sjursen H. Rethinking liberal order: the EU and the quest for global justice // International Affairs. 2023. Vol. 99. Is. 6. P. 2203–2220.
19. Troyan S., Kyrydon A., Kosiak S., Nechaieva-Yuriichuk N. Neo-post-bipolar international relations: turbulence in the context of the Russian-Ukrainian war. Monograph. Kyiv : Interservice, 2025. 196 p.
20. Wallerstein I. After Liberalism. New York : The New Press, 1995. 288 p.
21. Zakaria F. The Rise of Illiberal Democracy. Foreign Affairs. 1997. Vol. 76 (6). P. 22–43.

Алла Киридон, Сергій Троян

Частина 2

ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИЙ ГЛОСАРІЙ

АВАНГАРД

Авангáрд — назва військового підрозділу, який під час пересування сухопутних військ походом (маршем) іде попереду головних сил з метою їх охорони.

Завдання авангарду полягає в убезпеченні від ворожої розвідки та несподіваного нападу, вивченні особливостей місцевості й здобуванні відомостей про дії противника, а також в усуненні перешкод, що можуть виникнути на шляху просування військ. За необхідності авангард приймає на себе перший удар військ противника і стримує його до моменту розгортання та вступу в бій основних сил; віддаленість авангарду від головних сил має забезпечити необхідний для цього час і простір.

За доби вітрильного та парового флотів авангард — передова (основна) частина флоту чи ескадри надводних кораблів, яка рухалася попереду або на чолі загального строю.

Література

Історія війн і збройних конфліктів в Україні: Енциклопедичний довідник / Ред. кол.: О. І. Гуржій (відп. ред.), А. В. Атрохов, О. М. Доценко та ін. Київ : Видавництво гуманітарної літератури, 2004. 520 с.

А. О. Іваненко

АВАНПОСТ

Аванпо́ст (французькою avant-poste, буквально — передовий пост, сторожова охорона) — багатозначний термін:

1) Передовий сторожовий пост (загін) чи загін охорони, варта. Аванпост виставляють війська у напрямі противника під час відпочинку або оборони з метою запобігання раптовому нападу ворога на основні сили.

2) Місцезнаходження такого посту (загону). В українській військовій термінології частіше вживаним є синонім аванпосту блокпост.

3) У шахах — клітина, для якої в процесі гри вже не існує загрози удару пішака суперника.

4) У переносному значенні — передова позиція, місце чого-небудь.

Література

Зедделер Л. И. Военный энциклопедический лексикон. 2-е изд. Москва, 2011. Т. 1.

А. О. Іваненко

АВІАЦІЙНА ПІДГОТОВКА

Авіаці́йна підготовка — бойові дії авіації перед початком атаки сухопутних військ з метою нанесення ураження противнику на напрямку головного удару, є складовою частиною вогневої підготовки наступу.

Як правило, авіаційна підготовка проводиться одночасно і у поєднанні з артилерійською підготовкою. Тривалість залежить від стану оборони противника, характеру об'єктів і складу сил авіації, які залучаються. Закінчується з початком атаки військ. Планується централізовано, одночасно з плануванням артилерійської підготовки. Об'єкти ураження, час і порядок нанесення авіаційних ударів визначаються із врахуванням вогню артилерії і ударів ракет.

Авіаційна підготовка здійснюється шляхом нанесення одночасних або послідовних ударів частинами та з'єднаннями авіації по об'єктах, розташованих в тактичній і найближчій оперативній глибині: об'єкти, що не уражаються ракетами та артилерією; об'єкти, для ураження яких потрібні потужні авіаційні боєприпаси. У ході авіаційної підготовки, авіацією, насамперед, придушуються: зброя масового ураження, авіація на найближчих аеродромах, пункти управління.

Короткочасна авіаційна підготовка може проводитися й у ході операції: на ділянці, де противник стримує наступ, перед форсуванням військами водних перешкод або проривом проміжних рубежів оборони, при введенні у бій других ешелонів або резервів, а в оборонній операції — перед нанесенням контрудару. Також може проводитися у ході висадки морського десанту чи повітрянодесантних операцій перед початком десантування.

Література

1. Кожевников М.Н. Совершенствование авиационного наступления // Военно-исторический журнал. 1971. № 5.
2. Історія війн і збройних конфліктів в Україні: Енциклопедичний довідник / Ред. кол.: О. І. Гуржій (відп. ред.), А. В. Атрохов, О. М. Доценко та ін. Київ : Видавництво гуманітарної літератури, 2004. 520 с.

С. Ю. Гогонянц

АВІАЦІЙНА ПІДТРИМКА

Авіаці́йна підтри́мка — бойові дії військової авіації, що проводять під час операції в інтересах об'єднань (з'єднань) сухопутних військ та висадженого морського (повітряного) десанту; складова частина вогневої підтримки атаки. Авіаційна підтримка синхронізується з переходом власних військ у наступ, після закінчення авіаційної підготовки: в оборонній операції — з початком оборонних дій, при десантуванні — з початком висадки десанту. Завершується після ви-

конання військами бойових завдань. Здійснюється переважно силами і засобами винищувально-бомбардувальної (штурмової) та авіації сухопутних військ. Змістом авіаційної підтримки є знищення (придушення) найважливіших об'єктів противника: зброї масового ураження, найближчих незахищених резервів, пунктів управління, вузлів опору і опорних пунктів, вогневих засобів та інших важливих об'єктів у тактичній і найближчій оперативній глибині. Здійснюється за планом військової операції (бою) підтримуваних військ визначеними для цього силами авіації, що переважно залишаються у прямому підпорядкуванні старшого авіаційного начальника. Загальновійськовий командир використовує виділений авіаційний ресурс для вирішення завдань на користь своїх військ, для чого створюють передові авіаційні пункти управління.

Під час авіаційної підтримки авіаційні удари завдають переважно по цілях, безпосередньо близьких до переднього краю, що зумовлює необхідність чіткого узгодження дій авіації з наземними військами. Для цього створюють групи передових авіаційних навідників — як в бойових порядках своїх військ, так і в повітрі.

Література

Зінченко І. О. та ін. Процедура управління екіпажами та підрозділами армійської авіації у ході авіаційної підтримки бойових дій сухопутних військ // Збірник наукових праць Харківського національного університету Повітряних Сил. 2016. № 2 (47).

В. В. Тюрін

АВІАЦІЙНЕ КРИЛО

Авіаці́йне крило́ — основна тактична частина військової авіації низки держав, здатна самостійно вирішувати бойові завдання. Включає, здебільшого, кілька однорідних ескадрилей, а також штаб, служби і всі необхідні підрозділи матеріального і аеродромно-технічного забезпечення.

Історична довідка

Термін «крило» як адміністративне поняття (але ще не тактичне) з'явилось в авіації 1912, коли у Великій Британії утворили Королівський льотний корпус, що складався з двох крил — сухопутного і морського. Як тактична одиниця крило набуло поширення в часи Другої світової війни у військовій авіації Сполучених Штатів Америки (США), Великої Британії та деяких інших країн. У військовій організації СРСР та країн радянського блоку його приблизним відповідником крила був полк авіаційний. Принципова відмінність полку від крила — значно слабший склад підрозділів забезпечення, і як наслідок — менша тактична самостійність.

Після Другої світової війни авіаційне крило було прийняте як основна тактична одиниця військової авіації в багатьох державах-членах НАТО (США, Велика Британія, Данія, Норвегія, Бельгія, Канада, Іспанія, Греція, Польща) та деяких інших країнах. Його типова організація у Повітряних силах США передбачає наявність оперативної групи (як правило, 3–4 авіаційні ескадрильї), а також групи забезпечення, групи підтримки місій і медичної групи, які об'єднують ескадрильї наземного забезпечення.

Авіаційні крила в Україні

01.12.2000 дислокований у Василькові 8-й винищувальний авіаційний полк Військ протиповітряної оборони України був реорганізований у 40-ве винищувальне авіаційне крило. Після повернення частині 30.10.2002 регалій колишнього 92-го винищувального авіаполку (1992–1996) повна назва змінилась на 40-ве винищувальне авіаційне ордена Червоного Прапора крило. 25.06.2004 40-ве крило було реорганізоване в 40-ву авіаційну ордена Червоного Прапора винищувальну бригаду.

03.08.2025 Президент України вручив Бойовий Прапор військової частини 107-му окремому авіаційному крилу Повітряних сил Збройних сил України. Ця частина експлуатує іноземні винищувачі F-16 і бере найактивнішу участь у відбитті російської агресії.

Джерела

Володимир Зеленський привітав воїнів Повітряних сил ЗСУ та відзначив їх державними нагородами // Офіційне інтернет-представництво Президента України. 2025. URL: https://www.president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-privitav-voyiniv-povitryanih-sil-zsu-ta-99293

Література

Харук А. Летунство в одностроях. Військова і воєнізована авіація України (1991–2021). Київ : Віхола, 2025. 224 с.

А. І. Харук

АВІАЦІЙНЕ ПРИКРИТТЯ

Авіаці́йне прикриття́ — одне з основних завдань винищувальної авіації, яке виконується з метою запобігання завданню ударів засобами повітряного нападу противника по військах, силах флоту, авіації та об'єктах тилу, а також унеможливлення ведення ним повітряної розвідки.

Авіаційне прикриття відбувається у взаємодії з угрупованнями зенітних наземних і корабельних засобів протиповітряної оборони. Спільні зусилля розподіляються за зонами, а в зонах — за висотами, напрямками, за повітряними цілями і часом. Авіаційне прикриття забезпечується знищенням повітряних цілей противника (пілотованих і безпілотних літальних апаратів) ще до їх виходу на рубіж застосування засобів ураження (скидання бомб, пуску ракет) зазвичай на значних відстанях до військ, кораблів, об'єктів тилу, що прикриваються. Авіаційне прикриття літаків інших родів авіації (бомбардувальників, транспортних літаків) виконується літаками-винищувачами шляхом знищення винищувачів противника або зриву їхніх атак.

Залежно від обстановки авіаційне прикриття здійснюється різними способами — перехопленням цілей з положення «чергування на аеродромі» (кораблі) і «чергування в повітрі», а також шляхом самостійного пошуку і знищення повітряних цілей («полювання») у

призначених районах. Використання наземних (корабельних) і літакових бортових радіолокаційних станцій та автоматизованих систем управління під час авіаційного прикриття дає змогу забезпечити зональне прикриття цілих районів.

Література

Історія війн і збройних конфліктів в Україні: Енциклопедичний довідник / Ред. кол.: О. І. Гуржій (відп. ред.), А. В. Атрохов, О. М. Доценко та ін. Київ : Видавництво гуманітарної літератури, 2004. 520 с.

А. Г. Салій

АВІАЦІЙНИЙ СУПРОВІД

Авіаці́йний су́провід — бойові дії авіаційних частин (підрозділів), що проводяться під час наступальних операцій, у глибині оборони противника шляхом нанесення ударів по його резервах, танках, ракетних установках, артилерії і опорних пунктах.

Авіаційний супровід здійснюється вильотами підрозділів штурмової авіації за графіком або за викликом з командного пункту, а також шляхом безперервного перебування у повітрі авіаційних підрозділів, що беруть участь у авіаційному супроводі протягом певного періоду часу з їх послідовною заміною. Проводиться у взаємодії з артилерійським супроводом та є заключною частиною авіаційної підтримки.

Планування дій та управління авіаційними частинами, що беруть участь у авіаційному супроводі, здійснюється централізовано командуванням авіаційного об'єднання (з'єднання). Авіаційні з'єднання (частини, підрозділи), що здійснюють авіаційний супровід, закріплюються за загальновійськовими об'єднаннями (з'єднаннями) або передаються в оперативне підпорядкування командувачу цього об'єднання (з'єднання). Іноді авіаційний супровід ототожнюють з поняттями «авіаційна підтримка» та «авіаційне прикриття».

Література

Зимин Г. В. Тактика в боевых примерах: истребительная авиационная дивизия. Москва, 1982.

С. Ю. Гогонянц, В. С. Мельниченко

АВІАЦІЙНИЙ УДАР

Авіаці́йний уда́р — організоване застосування авіації з метою знищення (придушення) наземних (морських) об'єктів та угруповань військ (сил) противника з використанням звичайних і спеціальних авіаційних засобів ураження.

Залежно від складу залучених сил авіаційний удар може бути зосередженим, поодиноким, груповим і масованим. Зосереджений авіаційний удар завдається авіаційним угрупованням різних родів авіації для ураження декількох об'єктів у певному операційному районі. Поодинокий авіаційний удар завдається одним або парою літаків (гелікоптерів, безпілотних літальних апаратів), які діють самостійно по одному об'єкту (цілі). Груповий удар виконує створене авіаційне угруповання для ураження одного або декількох об'єктів противника в обмеженому районі за короткий термін. Масований авіаційний удар організовується командуванням авіаційного об'єднання і здійснюється головними силами кількох авіаційних з'єднань (об'єднань) протягом 2–2,5 годин по значній кількості об'єктів (цілей) або по одному важливому об'єкту на стратегічному напрямку. При груповому і масованому авіаційному ударі, окрім ударної групи, призначеної для ураження об'єкта, можуть діяти й інші групи забезпечення удару. Серед їхніх завдань — повітряна розвідка, знищення (придушення) наземних і корабельних засобів протиповітряної оборони і винищувачів на аеродромах і в повітрі, встановлення радіоперешкод, демонстративні дії.

За способами бойових дій розрізняють одночасні й послідовні авіаційні удари. Одночасний удар завдається в короткий проміжок часу силами кількох авіаційних частин (підрозділів) по декількох

об'єктах, які розташовані в обмеженому районі. Послідовними називають кілька авіаційних ударів по об'єкту (об'єктах) через певні проміжки часу. Кожна з частин (підрозділів), що беруть участь в авіаційному ударі, може наводитися на ціль одним або кількома маршрутами і здійснювати удар з різних напрямків і висот.

Література

Онищенко С. І. та ін. Прогнозування втрат військ і об'єктів від авіаційних ударів противника. Системи озброєння і військова техніка. 2011. № 2 (26).

С. Ю. Гогонянц

АВТОМАТИЗОВАНА СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ВІЙСЬКАМИ

Автоматизо́вана систе́ма управлі́ння війська́ми — взаємопов'язана сукупність засобів обробки інформації, передачі даних та зв'язку, яка забезпечує автоматизацію процесів збору, аналізу й оцінки обстановки, прийняття рішень, планування, доведення цих рішень до військ (сил) та контроль за ходом їх виконання. Одна з важливих складових автоматизованої системи управління військами — математичне забезпечення оперативних (тактичних) задач та моделей операцій (бойових дій). За характером автоматизованих процесів розрізняють автоматизовану систему управління військами видів збройних сил, родів військ, видів забезпечення. Може включати автоматизовані системи зв'язку, управління бойовими засобами, вогнем та ін.

Література

Вернер І. Є. та ін. Автоматизовані інформаційні системи органів управління військами. Київ, 2014.

Д. Г. Шевченко

АВТОМАТИЗОВАНІ РАДІОНАВІГАЦІЙНІ СИСТЕМИ

Автоматизо́вані радіонавігаці́йні систе́ми — сукупність взаємодіючих бортових та наземних радіотехнічних засобів для отримання інформації щодо місця розташування рухомих об'єктів (кораблів, літальних апаратів) та вирішення завдань навігації.

Характеристики автоматизованих радіонавігаційних систем значною мірою визначаються методом навігації (кутомірним, далекомірним, різницево-далекомірним, кутомірно-далекомірним або комбінованим), способом функціонування, параметрами радіотехнічних засобів, радіосигналів, умовами руху та геометричними факторами розташування об'єкта, місцезнаходження якого визначається.

Література

Гофманн-Велленгоф Б., Легат К., Візер М. Навігація. Основи визначення місцеположення та скеровування / Пер. з англ. за ред. Я. С. Яцківа. Львів, 2006.

М. Ю. Ракушев

АВТОРОТАЦІЯ

Авторота́ція (від авто… і лат. rotatio — обертання) — режим обертання повітряного гвинта літального апарату або турбіни двигуна, за якого енергія, необхідна для обертання, береться від потоку, що набігає на гвинт. Також авторотацією називають здатність крила до самообертання навколо поздовжньої осі літака під час переходу в процесі нахилу його на кути атаки більш ніж критичні. Терміном «авторотація» також позначають самообертання окремих частин літальних апаратів завдяки енергії потоку, що набігає (повітряного гвинта вертольоту, несного гвинта під час зниження вертольоту, ротора вимкненого газотурбінного двигуна).

На літаках, що використовують як рушій повітряні гвинти без змінюваного кроку, авторотація гвинта виникає в разі відмови або

вимикання двигуна в польоті. Унаслідок цього виникає сильний опір потоку, й за відмови одного двигуна на консолі крила сильний розгортаючий момент істотно ускладнює керування літальним апаратом і може призвести до його падіння. Для уникнення цього явища турбогвинтові двигуни оснащують системами автоматичного і ручного флюгування, які в разі зупинення двигуна встановлюють (повертають) лопаті повітряного гвинта «за потоком».

За таких умов гвинт має мінімальний лобовий опір і не обертається. Для того, щоб запустити турбогвинтовий двигун в польоті, гвинт виводиться з флюгерного положення й починає розкручувати двигун. Після досягання певної частоти обертання вмикається система запалення й подавання палива — «запуск на авторотації».

На вертольотах найчастіша причина використання авторотації — несправність двигуна, однак її також можна використовувати й у разі повної відмови рульового гвинта, оскільки за авторотації немає реактивного моменту, що створюється несучим гвинтом. Авторотацію можна використовувати для виходу з вихрового кільця, якщо висота дає змогу робити це.

Література

Aerodynamics for naval aviators / by H. H. Hurt. Jr. University of Southern California, 1965. P. 407.

В. В. Тюрін

АВТОСУПРОВІД ЦІЛІ

Автосупро́від ці́лі — режим роботи зенітних, авіаційних та інших систем і комплексів, під контролем та із виключенням безпосередньої участі людини-оператора.

Принцип роботи: забезпечується зміна орієнтації осі або напряму руху деяких елементів комплексу слідом за змінами траєкторії і швидкості руху цілі, при цьому обчислюються поточні координати і кути упередження. Елементи бойових комплексів, що працюють в ре-

жимі автосупроводу цілі: антени наземних і бортових локаторів; пускові установки артилерійського знаряддя; керовані снаряди; ракети; торпеди та ін. Автосупровід цілі ґрунтується на принципах (радіолокації, фотооптичному, інфрачервоному, квантооптичному, акустичному, магнітному) випромінювання і прийому сигналів, що обробляються електронно-обчислювальним пристроєм за заданою програмою. Автосупроводу цілі передують «виявлення» і «захоплення» цілі. Кінцеве завдання автосупроводу цілі — надійне ураження цілі за рахунок підвищення ймовірності влучання в ціль (при застосуванні снарядів ударної дії) або ймовірності накриття цілі зоною ураження (при застосуванні снарядів дистанційної дії). Природні або штучні перешкоди можуть викликати необхідність переходу з режиму автосупроводу цілі (дозволяє контролювати положення обраної цілі) на ручний супровід, що призводить до зниження стійкості супроводу і надійності ураження цілі.

Література

Вагущенко Л. Л., Кошовий А. А. Автоматизовані комплекси судноводіння. Підручник для морських академій. Київ : Видавництво «КВІЦ», 2000.

С. Ю. Гогонянц

АДМІНІСТРАЦІЯ ВІЙСЬКОВА

Адміністра́ція військо́ва — багатозначний термін:

1) Система військово-адміністративних органів держави, державний апарат військового управління.

2) Військове управління територією, яка зайнята (окупована) в ході воєнних дій. Призначена для забезпечення реалізації нормативно-правових актів (законів), правопорядку, безпеки і нормалізації життєдіяльності населення, а також для запобігання гуманітарній катастрофі в районі відповідальності.

3) Галузь воєнних знань, що вивчає питання військового будівництва та правового врегулювання стосунків, пов'язаних з організацією, складом, комплектуванням, управлінням і мобілізацією збройних

сил, а також питання проходження військової служби та побуту військ. Виникнення військової адміністрації пов'язано з появою постійних масових армій.

Література

Кривенко О. В., Качан І. І. Військова адміністрація (право військової сфери у визначеннях та схемах): навч. посібник. Київ, 2008. 182 с.

П. М. Грицай, В. П. Грищенко

АЕРОДРОМНО-ТЕХНІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Аеродро́мно-техні́чне забезпе́чення — вид тилового забезпечення авіації, комплекс заходів, що організовує і здійснює авіаційно-технічна частина з метою безпосереднього забезпечення на аеродромах (посадкових майданчиках) польотів авіаційних частин (підрозділів) та окремих літаків (вертольотів).

Включає:

• підготовку аеродромів (посадкових майданчиків), аеродромних споруд і наземної техніки до польотів та утримання їх у постійній експлуатаційній готовності;

• забезпечення авіаційної техніки пальним, авіаційними засобами ураження, стиснутими та зрідженими газами, електричною та іншими видами енергії, спеціальними автомобілями аеродромно-технічного забезпечення та іншими матеріальними засобами;

• обладнання та утримання приміщень для зберігання висотного спорядження та переодягання льотних екіпажів, а також для прийому їжі та обігріву особового складу;

• організацію харчування та побутового обслуговування льотного та інженерно-технічного складу на аеродромах; протипожежне забезпечення польотів;

• медичне забезпечення польотів;

• дотримання безпеки при зльоті, посадці та рулінні літальних апаратів;

• надання технічної допомоги літакам, що зазнали аварії або здійснили вимушену посадку.

Джерела

Про затвердження Правил аеродромно-технічного забезпечення польотів повітряних суден державної авіації України. Наказ Міністерства оборони України 24.12.2015 № 761.

Література

Краснокутський В. М. Оцінювання динамічних характеристик модульних енергетично-технологічних засобів аеродромно-технічного забезпечення польотів // Системи озброєння і військова техніка. 2005. № 2.

В. І. Мірненко

АЕРОКРАТІЯ

Аерокра́тія (від аеро… і κράτος — влада) — силовий компонент стратегії, яка ґрунтується на освоєнні та використанні повітряного простору для досягнення стратегічної переваги.

Термін запропонував німецький юрист і філософ К. Шмітт, на думку якого аерократія нівелює протистояння Суші та Моря, певною мірою зрівнюючи їх, оскільки повітряні види озброєнь є максимально руйнівними.

Італійський військовий теоретик, автор концепції тотальної повітряної війни Дж. Дуе доводив, що той, хто панує у повітрі та має відповідні наступальні сили, з одного боку, охороняє всю свою територію від ворожих повітряних нападів, а з іншого — може вчиняти проти ворога наступальні дії руйнівного масштабу, яким противник не в змозі протидіяти.

З революцією у галузі транспорту й комунікацій почалося суперництво між наддержавами в авіакосмічній сфері. Авіація стала ефективним засобом подолання природних географічних перешкод, але водночас саме з повітряною зброєю пов'язані найжахливіші жертви

та руйнування (Герніка, 1937; Дрезден, Хіросіма та Нагасакі, усі — 1945; В'єтнам, 1972; Ірак, 1991; Сирія, 2015 та ін.).

Література

1. Шмитт К. Планетарная напряженность между Востоком и Западом и противостояние Земли и Моря // Элементы. 2000. № 8.
2. Степаненко А. Основні закони геополітики в умовах глобалізації світового простору // Часопис соціально-економічної географії. 2015. № 18.

Н. М. Хома

АЕРОМОБІЛЬНІСТЬ

Аеромобі́льність (від аеро… і мобільність) — здатність підрозділів, частин і з'єднань сухопутних військ до перекидання повітрям на вертольотах та літаках і використання повітряного простору для виконання завдань в бою і під час операції. Аеромобільність надає сухопутним військам певні переваги: підвищує швидкість їх перекидання, рухомість і маневреність, дозволяє діяти на будь-якій місцевості, значно підвищує їх боєздатність і сприяє завдаванню раптових ударів противнику. На початку 1970-их у більшості армій визначилися такі шляхи розвитку аеромобільності сухопутних військ: створення і впровадження більш досконалих авіаційних транспортних засобів, здатних здійснювати перекидання повітрям частин і з'єднань зі зброєю і військовою технікою (зокрема важкою) на великі відстані з використанням ґрунтових аеродромів; озброєння частин і з'єднань авіатранспортабельними зразками зброї, військової техніки і предметами постачання; розвиток військової (армійської) авіації, що має у своєму складі підрозділи (частини), озброєні вертольотами різноманітного призначення (розвідки, вогневої підтримки, управління, транспортування військ і вантажів, інженерного забезпечення тощо); формування і підготовка спеціальних штатних аеромобільних підрозділів, частин і з'єднань; підготовка особового складу до перекидання повітрям на великі відстані та виконання завдань у функції повітряного десан-

ту. Аеромобільність доповнює і значно підвищує рухомість військ завдяки моторизації та механізації. Подальшого підвищення маневреної і бойової здатності сухопутних військ можна досягти лише за умови правильного сполучення зазначених напрямків.

Література

Белов М. И., Авилин В. Ф. Аэромобильные операции армии США. Москва : Воениздат, 1977. 142 с.

І. А. Данилюк, В. І. Наумов

АЕРОФОТОАПАРАТ

Аерофотоапара́т (від аеро…, фото… і апарат) — спеціалізований прилад (оптико-механічний, цифровий) з елементами автоматики і радіоелектроніки, призначений для фотографування земної поверхні з літального апарата.

Аерофотоапарат є складною фотографічною системою, що відфокусована на нескінченність і працює автоматично у складних умовах вібрацій, поштовхів і перевантажень за значного віддалення об'єктів зйомки.

Призначення:

ведення фоторозвідки, контроль бойових дій, картографування місцевості, фотобомбометання та інші види фотодокументації. Аерофотоапарат встановлюють на борту літаків-розвідників, бомбардувальників і спеціалізованих літальних апаратів, зокрема безпілотних. Фотографування невеликих ділянок місцевості також виконують з міні-літаків, підвісних аеростатів, радіокерованих авіамоделей.

Технічні характеристики:

- повна автоматизація роботи;
- наявність амортизуючої опорної рами;
- значний формат знімка та швидкість зміни кадрів;

• забезпечення високих вимірювальних і дешифрувальних характеристик аерофотознімків.

Склад системи аерофотоапарату:
фотографічна камера; установка для її кріплення; командний прилад для автоматичного керування зйомкою.

Класифікація:
• за цільовим призначенням (топографічні й розвідувальні);
• за принципом дії та розмірами аерофотознімка.

Література

Лагузов О. І., Дмитріев М. О., Татаринцев І. О. Шляхи удосконалення технічних засобів повітряної розвідки на літаках бомбардувальної авіації // Наука і техніка Повітряних Сил Збройних сил України. 2016. № 2.

В. В. Ткачов

АЕРОФОТОРОЗВІДКА

Аерофоторо́звідка (від аеро…, фото… і розвідка) — один із основних способів повітряної військової розвідки, що передбачає добування відомостей про противника, місцевості (акваторії) за допомогою технічних засобів і здійснюється шляхом фотографування з повітря об'єктів з використанням спеціальних технічних засобів (аерофотоапаратів), встановлених на пілотованих чи безпілотних літальних апаратах. Забезпечує отримання достовірної та повної інформації про сфотографовані об'єкти з великою деталізацією зображення, високими вимірювальними якостями, документальністю й наочністю, високу точність визначення розмірів цілей та їх координат. Успішність виконання аерофоторозвідки залежить від метеорологічних умов, часу й радіаційної обстановки. Можливості аерофоторозвідки визначаються масштабом фотографування (аерофотознімання). За завданнями та деталізацією визначення

об'єктів аерофоторозвідка має такі різновиди: детальна розвідка аеродромів, військово-морських баз, шосейних і залізничних доріг; розвідка для визначення типів незамаскованої бойової й транспортної техніки сухопутних військ, польових оборонних споруд і загороджень, населених і командних пунктів, радіотехнічних засобів, кораблів військово-морського флоту; розвідка для отримання загальної характеристики стаціонарних військових і воєнно-промислових об'єктів.

Література

Лагузов О. І., Дмитріев М. О., Татаринцев І. О. Шляхи удосконалення технічних засобів повітряної розвідки на літаках бомбардувальної авіації // Наука і техніка Повітряних Сил Збройних сил України. 2016. № 2.

О. Б. Титаренко

АКТИВНИЙ ЗАХИСТ

Акти́вний за́хист — комплекс заходів, спрямованих на виключення або максимальне ослаблення дії засобів розвідки, ураження (ракета, снаряд, міна) на війська (сили) та військові і тилові об'єкти. Активний захист передбачає наявність елементів розвідки й аналізу та засобів вражаючої дії (випромінювання електромагнітних чи акустичних хвиль тощо).

Історична довідка

Поняття активного захисту виникло у 1970-ті, коли почала інтенсивно розвиватися високоточна зброя (з високою (метри чи десятки сантиметрів) точністю попадання у ціль), а традиційні (пасивні) методи захисту (маскування, фортифікаційний захист та інші) стали неефективними. Одним із ранніх зразків активного захисту був спеціальний гранатомет, який, вистрілюючи димові гранати, створював димову завісу, і, тим самим ускладнював противнику можливість спостерігати, визначати місце розташування та наводити зброю на ціль.

Характеристика

Сутність активного захисту полягає у застосуванні захисних боєприпасів, які знищують засоби ураження, джерел надпотужних випромінювань, що виводять із ладу приймачі наведення (самонаведення), відволікаючих чи маскувальних сигналів джерел активних радіоелектронних перешкод, які відводять, здійснюють передчасний підрив або збільшують похибку наведення (самонаведення) елементу ураження.

Основні заходи активного захисту: знищення засобів ураження на траєкторії руху (комплекси активного захисту встановлюються на військовій техніці у складі системи розвідки, обробки інформації та захисних боєприпасів і створюють направлені потоки елементів ураження (кругові поля високошвидкісних осколків) або потужні вибухові хвилі); знищення радіоелектронних компонентів приймачів наведення (самонаведення) засобів ураження (засоби надпотужного випромінювання електромагнітних або акустичних хвиль (засоби функціонального ураження) значно погіршують можливості приймачів (суттєво знижують точність прийому та чутливість) аж до виходу їх із ладу, внаслідок чого високоточна зброя стає звичайною); відведення керованої або самонавідної зброї від об'єктів ураження (станції активних радіоелектронних перешкод імітують сигнали з характеристиками, близькими до характеристик реальних об'єктів, з метою створення хибних цілей для зміни траєкторії руху, передчасного підриву засобів ураження або для зменшення ймовірності попадання їх у ціль); утруднення (виключення) можливості виявляти, розрізняти, захоплювати, супроводжувати і знищувати об'єкти, що прикриваються, керованою або самонавідною зброєю (станції активних радіоелектронних перешкод маскують необхідні сигнали у шумах).

Література

Paolo Valpolini. Active Armor Protection // Armada International. 2010. June / July. No 3.

П. О. Міроненко

АМБАРКАЦІЯ

Амбаркáція (французькою *embarquement*, від *embarquer* — здійснювати посадку, вантажити, *en* — у, в і *barque* — човен) — посадка військ та завантаження бойової техніки на кораблі для перевезення та вивантаження їх у районі нової дислокації (бойових дій). Район висадки військ називається амбаркаційним. Завантаження на десантні кораблі може здійснюватися з берега або з води (з плаву).

Вивантаження (висадка) десанту проводиться одним із трьох способів:

«берег — берег» (десантно-висадочний засіб завантажує сили десанту безпосередньо з берега і висаджує його на берег);

«корабель — берег» (сили десанту висаджуються з берега на воду);

«комбінований» (частина сил десанту висаджується на воду, а частина — безпосередньо на берег).

Література

Ляшкевич А. І., Бабишена М. І. Тлумачний словник морської термінології. Херсон : Херсонська державна морська академія, 2018. 147 с.

В. І. Семенцов, В. Ф. Даневич

АМУНІЦІЯ

Амуні́ція (польською *amunicja*, пізньолатинською ammunitio — спорядження, від латинських am… — при, біля та munitio — укріплення) — сукупність речей (крім одягу та зброї), що становлять спорядження військовослужбовця та полегшують йому носіння зброї, боєприпасів, особистих речей та продовольства.

Сучасна амуніція включає: поясний та плечові ремні; речовий мішок (ранець); кобуру; сумку для карти та документів (планшет); сумку для гранат і магазинів для патронів до зброї стрілецької; піхви для ножа; чохли для фляги, саперної лопати та засобів індивідуального

захисту. Як амуніцію використовують також розвантажувальний жилет, призначений для комфортного носіння великої кількості різних предметів. Амуніція військовослужбовців різних видів Збройних Сил і родів військ залежить від військових спеціальностей та відрізняється здебільшого предметами для носіння боєприпасів відповідних видів особистої зброї.

Література

1. Гопка Б. М., Хоменко М. П., Павленко П. М. Конярство. Київ : Вища освіта, 2004. 319 с.
2. Military History: The Definitive Visual Guide to the Objects of Warfare. New York : DK Publishing, 2015. 448 p.

Л. М. Стаценко

АМФІБІЙНІ СИЛИ

Амфібій**ні си́ли** (від грецького *ἀμφίβιος* — такий, що веде двоякий спосіб життя, з *ἀμφί* — скрізь, двояко та *βιόω* —жити) — багатозначний термін.

1) Рід сил військово-морських флотів деяких іноземних держав, призначений для проведення морських десантних операцій.

Значний розвиток отримали у ході Другої світової війни. У післявоєнний період особливо швидко розвивались у Військово-морських силах США.

Амфібійні сили об'єднані в амфібійні групи, ескадри, дивізіони та загони.

2) Узагальнена назва десантних кораблів і суден, призначених для доправки десанту морем (океаном) і висадки його на узбережжі. Окрім десантних кораблів та суден (десантні вертольотоносці, десантно-вертольотні кораблі-доки, танкодесантні кораблі, десантні транспорти — військові, вантажні, транспорти-доки) включають також десантно-висадочні засоби (танко-десантні та десантні кораблі або катери, саморушні платформи) та кораблі бойового забезпечення й

управління (штабні кораблі, кораблі вогневої підтримки — мінно-тральні, артилерійські, ракетно-артилерійські).

Література

1. Шоу Э. Вторая мировая война день за днем: величайшее военное противостояние, 1939–1945 / Пер. с англ. В. Д. Кайдалова. Москва : Центрполиграф, 2011. 236 с.
2. Сутюшев Т. А., Павіцький Т. О., Авілов А. І. Обґрунтування тактико-технічних вимог до амфібійного транспортного засобу розвідувально-пошукових груп // Системи озброєння і військова техніка. 2014. № 2. С. 28–32.
3. Дакі О. А. Тематична класифікація назв суден в українській морській термінології // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія: Філологічні науки. 2015. Вип. 5. С. 119–127.

В. І. Семенцов, В. Ф. Даневич

АМФІБІЯ

Амфі́бія (від грец. ἀμφί — скрізь, двояко та грец. βιός — життя) — бойова або транспортна одиниця, здатна пересуватися суходолом, водою чи під водою. Плавучість амфібії забезпечується за рахунок необхідної водотоннажності її герметизованого корпусу та водохідного рушія (гребного гвинта, гусеничного ланцюга, водомета). Приклади амфібій: автомобіль-амфібія, плаваючий танк, бойова машина піхоти, бронетранспортер.

Перші зразки танків-амфібій були виготовлені у Франції та США (1920). У СРСР перші плаваючі танки Т-34 з'явилися 1932. Під час Другої світової війни збройні сили США використовували амфібії в низці десантних операцій на Тихому океані та в Європі.

Гідролітак (за типом літаючого човна), що має колісне шасі та пристосований до зльоту й посадки на аеродром або на воду. У військовій справі літаки-амфібії використовують як протичовнові, а також для несення радіолокаційного дозору над морями й океанами.

Література

1. Rasstrygin A. A. Methodological Fundamentals for the Increase of Efficiency Designing both Safety of Operation Seaplanes and Amphibians // Proceedings of the National Aviation University. 2005. № 4 (26). С. 86–89.
2. Сутюшев Т. А., Павіцький В. О., Авілов А. І. Обґрунтування тактико-технічних вимог до амфібійного транспортного засобу розвідувально-пошукових груп // Системи озброєння і військова техніка. 2014. № 2. С. 28–32.
3. Федік Л. Ю., Балинський А. О. Особливості конструкції і керування автомобілями амфібіями // Комп'ютерно-інтегровані технології: освіта, наука, виробництво. 2015. № 21. С. 106–113.

О. А. Коршець

АПАРЕЛЬ

Апаре́ль (фр. *appareil* — апарат, пристрій, від лат. *apparare* — готувати, влаштовувати) — багатозначний термін:

1) У військово-інженерній справі — складник фортифікаційних споруд — пологий спуск у крутих окопах та укриттях, призначений для в'їзду (виїзду) військової техніки.

2) Пологий насип або похила платформа для навантажування (розвантажування) військової техніки на залізничний транспорт чи переправні засоби.

3) Пристрій у носовій (кормовій) частині десантного корабля (катера), призначений для сходження (заходження) особового складу та військової техніки безпосередньо на берег (з берега на корабель, на воду).

4) Пологий підйом для проходу або проїзду до підвищених частин споруди.

Література

1. Яцківський Л. Ю., Зеркалов Д. Б. Загальний курс транспорту. Київ : Арістей, 2007. 504 с.
2. Степура В. С., Бєлятинський А. О., Кужель Н. В. Основи експлуатації автомобільних доріг і аеродромів. Київ : НАУ, 2013. 204 с.

3. Логістичні концепції розвитку аеропортів / За наук. ред. М. Ю. Григорак, Л. В. Савченко. Київ : Сік Груп Україна, 2017. 384 с.

В. І. Коцюруба

АР’ЄРГАРД

Ар’єрга́рд (фр. *arrière-garde*, букв. — тилова охорона, від arrière — позаду і garde — охорона) — сили прикриття (орган похідної охорони), виокремлені із загальновійськових з’єднань (частин) сухопутних військ для забезпечення відходу головних сил.

У деяких випадках ар’єргард формують під час маршу від фронту в тил. Склад ар’єргарду та його відстань від головних сил визначає командир з’єднання (частини) залежно від завдання, складу військ, які необхідно охороняти, положення та характеру дій противника, умов місцевості.

Бойовий склад ар’єргарду повинен забезпечити самостійне виконання завдання без підтримки головних сил. У разі відходу мета ар’єргарду — затримати противника, що наступає, виграти час, потрібний для відриву головних сил, забезпечити їх організований відхід та зайняття визначеного рубежу.

Ар’єргард безперервно веде розвідку з метою виявлення складу, угруповання та напряму руху військ противника. Для забезпечення відходу головних сил ар’єргард утримує завчасно зайнятий рубіж упродовж визначеного часу, допоки головні сили згортаються у похідні колони та починають відхід. Коли вони відірвуться від противника, ар’єргард із дозволу старшого начальника відходить з боями від рубежу до рубежу, веде маневрену оборону, широко застосовує засідки, загородження та руйнування. При цьому на кожен наступний рубіж спочатку відходить частина сил ар’єргарду та займає на ньому позиції на широкому фронті, забезпечує відхід сил, що залишилися. Дії ар’єргарду повинні бути рішучі, активні та добре узгоджені з головними силами.

Література

1. Жомини Г. Стратегия и тактика в военном искусстве / Пер. с фр. Москва : Центрполиграф, 2009. 414 с.
2. The Dictionary of Military Terms. New York : Skyhorse Publishing, 2015. 472.

С. В. Сидоров

АРМІЙСЬКИЙ РУБІЖ ОБОРОНИ

Арм́ійський руб́іж обор́они — багатозначний термін:

1) Складник системи оборонних рубежів — інженерно обладнана смуга місцевості, розташована в глибині оборони армії та призначена для зупинки подальшого наступу противника, що прорвав тактичну зону оборони, а також для забезпечення розгортання військ, що готуються до контрнаступу;

2) Кінцевий рубіж оборони в першій оборонній операції армії першого ешелону. Характер обладнання армійського рубежу оборони визначають з огляду на наявні сили та засоби, час і умови місцевості.

У сучасній українській військовій термінології для визначення елементів системи оборонних рубежів використовують термін «корпусний рубіж оборони», оскільки 1994 під час реформування організаційної структури Збройних сил України загальновійськові армії були реорганізовані в армійські корпуси.

Література

1. Трофименко П. Є., Пушкарьов Ю. І., Латін С. П. та ін. Тактична підготовка артилерійських підрозділів. Суми : Сумський державний університет, 2012. 776 с.
2. Голованов А. В., Скородід С. П. Залежність успіху в бою (операції) від початкового співвідношення сил і засобів сторін та ступеня фортифікаційного обладнання смуги оборони // Social Development & Securite. 2018. Вип. 3 (5). С. 14–25.

Ю. П. Остах, О. І. Посмітюх

АРМІЯ

А́рмія (фр. *armee*, від лат. *armare* — озброювати) — сукупність збройних сил та інших збройних формувань, спеціально створених державою для реалізації її воєнної політики.

Армія є основним елементом воєнної організації держави (сектора безпеки та оборони). Термін «армія» вживають також як узагальнене поняття частини збройних сил держави (без ВМФ); тільки сухопутні війська (без ін. видів збройних сил); оперативне об'єднання; збройна організація народів, націй, класів та ін. великих соціальних груп суспільства, створена для захисту своїх життєво важливих інтересів.

Історична довідка

Армія виникла в період розпаду первіснообщинного устрою, коли «самодіяльну» воєнну організацію змінили постійні збройні загони (дружини), які утримувала заможна племінна верхівка, використовуючи її для підтримання свого законного та політичного панування. Для усіх племен відбулося поєднання народного ополчення з загонами родової аристократії. Уже на той час з'явилися майже усі форми армії — постійні, найманські, міліційні та ін.

Армії держав Стародавнього світу складалися з піхоти та кінноти. У деяких країнах створювали флоти.

Армії раннього Середньовіччя через послаблення центральної влади переважно були зброєю політики великих землевласників усередині країни та за її межами. В умовах феодальної роздробленості народне ополчення поступово втратило своє значення і армію комплектували з лицарів-феодалів, які отримували земельні наділи від своїх сеньйорів. Основним родом військ була лицарська кіннота, якій підпорядковувалася піхота. На Русі народне ополчення при загінній організації війська на той час зберігало своє значення.

На етапі пізнього Середньовіччя в розбудові армії зросла роль міст у державі. Міста мали значні грошові ресурси та людські контингенти, які були вільними від кріпацької залежності. Вони стали

центрами виробництва вогнепальної зброї, що надавало міським формуванням перевагу над лицарським військом. Від середини 15 ст. у країнах Західної Європи створюють постійні найманські армії. На Русі в другій половині 15 ст. формують помісне військо, потім стрілецьке військо, на території сучасної України — козацьке військо, а з кін. 17 — поч. 18 ст. почалося створення регулярної армії.

Революції буржуазні в Нідерландах, Англії, Франції призвели до появи армій Нового часу. Виникли передумови для існування масових армій на основі загальної військової повинності. Великі зміни відбулися в озброєнні (вогнепальна зброя стає вирішальним засобом збройної боротьби) та організації військ (створено дивізійно-корпусну систему, постійні органи тилу, штаби та ін.). Піхота стає головним родом військ.

У 20 ст. могутній поштовх розвитку армії, її озброєнню, організаційним формам дали Перша світова війна і Друга світова війна. Поява літаків, танків, нових систем артилерії, підводних човнів, ракетно-ядерної зброї, зброї масового знищення спричинило створення нових видів збройних сил, родів військ, спеціальних військ.

Характеристика

Призначення

Армії країн різних історичних епох та народів відрізняються за своїм призначенням, соціальним складом, системою комплектування, структурною організацією, рівнем та якістю озброєння, специфікою використання у збройній боротьбі, однак мають спільні суттєві ознаки, що відрізняють їх від інших збройних організацій.

Армія — це орган держави, який вона створює та утримує. Її розбудову та функціонування визначає політична та економічна система суспільства, тип держави, що регламентують державно-правові акти (Конституція, закони, військові статути, накази), а також міжнародно-правові норми (договори, конвенції тощо). Натомість армія покликана забезпечити збройними засобами безпеку суспільства та держави.

Армія є головним і вирішальним засобом ведення війни та має для цього необхідну бойову могутність. Функціонування армії пов'я-

зане зі специфічною сферою соціальної діяльності, а саме — з військовою діяльністю спеціально організованих та озброєних людей, підготовлених для ведення бойових дій.

Армія має тісний зв'язок із основними сферами життя суспільства. Можливості її утримувати та забезпечувати озброєнням і військовою технікою визначає рівень матеріального виробництва. Вплив на розвиток армії відбувається через зростання наукового потенціалу країни, що тягне зміни в засобах і способах збройної боротьби. Вплив політичної сфери відображений у воєнній політиці держави, яка визначає основні цілі та спрямованість будівництва, підготовки та застосування збройних сил, що визначені у воєнній доктрині. Стан соціальної сфери суспільства впливає на характер взаємин між військовослужбовцями, на єдність армії та народу. Ознакою духовного потенціалу суспільства є морально-психологічний стан воїнів.

Класифікація

Армії класифікують за кількома ознаками. За соціально-історичним критерієм їх поділяють на армії Стародавнього світу, Середніх віків, Нового та новітнього часу. За соціально-політичними ознаками, залежно від соціального складу та політичного призначення, виокремлюють лицарську, селянську, народну, а також колоніальну, революційну, народно-визвольну, повстанську та ін. види армій. За воєнними характеристиками армії бувають: за системою організації — постійні (регулярні, кадрові, масові), міліційні та змішані; за способом комплектування — створені на основі загальної військової повинності, добровольчі (за наймом) та зі змішаною системою комплектування. Армія як оперативне об'єднання виникла на початку 19 ст., складалася з декількох з'єднань та окремих з'єднань і частин різних родів військ, спеціальних військ та тилу, призначених для вирішення оперативних завдань. Залежно від виду збройних сил, бойового складу та призначення армії бувають: загальновійськові (польові), танкові, ракетні, повітряні ВПС та протиповітряної оборони (ППО) та ін. В історії військового будівництва відомі армії: ударні, кінні, механізовані, повітрянодесантні, ППО, саперні, запасні, а

також резервні, трудові, продармії. Кожна армія мала свій номер, або найменування. Крім цього, за призначенням армії поділяють на: діючу, вторгнення, прикриття, експедиційну, облогову, окупаційну, спостережну (обсерваційну).

Сучасний стан

На межі 20–21 ст. у більшості держав світу продовжується вдосконалення засобів збройної боротьби (застосування космічних та нанотехнологій), організаційно-штатних структур (перехід на батальйонно-бригадну систему), органів і засобів управління військами, форм і способів застосування збройних сил. Нові економічні та геополітичні реалії, численні локальні війни та збройні конфлікти в різних регіонах світу, претензії окремих держав на світове або регіональне лідерство доводять, що армії залишаються одним із найважливіших інститутів суспільства та держави.

Література

1. Требін М. П. Армія та суспільство: соціально-філософський аналіз взаємодії в умовах трансформації. Харків : Видавничий Дім «ІНЖЕК», 2004. 404 с.
2. Берестнєв С. І., Желтобородов О. М., Заборовський В. В. та ін. Історія війн та військового мистецтва. Харків : Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, 2007. 260 с.
3. Пугач В. В., Таран І. А., Качан М. В. та ін. Історія війн та військового мистецтва : в 3 ч. Харків : Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, 2010–2012.
4. Болсуновський Л. І. Воєнна історія : в 2 ч. Одеса : МО України, Військова академія, 2012.
5. Варакута В. П. Історія війн та воєнного мистецтва. Харків : Академія ВВ МВС України, 2012. 554 с.
6. Jones G. Military History: The Definitive Visual Guide to the Objects of Warfare. New York : Dorling Kindersley Publishing, 2012. 448 p.
7. Галушко К. Поле битви — Україна. Від «володарів степу» до «кіборгів». Воєнна історія України від давнини до сьогодення. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2016. 352 с.

8. Чолій С. Державні ідеології комплектування збройних сил в (східно-) європейському регіоні // Ідеологія і політика. 2018. № 2. С. 25–60.
9. Clausewitz C. von. Vom Kriege. Köln : Anaconda Verlag, 2018. 384 p.

С. В. Сидоров

АРСЕНАЛ (ВІЙСЬКОВА СПРАВА)

Арсена́л (фр. *arsenal*, італ. *arsenale*, від араб. دار ال صناعة — майстерня) — багатозначний термін:

1) Склад зброї та військового спорядження. Близький за значенням термін — «зброярня».

2) Завод, на якому виготовляють зброю і військове спорядження. З'явилися в 16 ст., мали при собі склади зброї та предметів озброєння. Найдавнішим у світі вважається арсенал у м. Венеції (1104; Італія), 1987 оголошений пам'яткою всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Міський арсенал у м. Львові — найдавніший в Україні (уперше згаданий 1430). Будівля, що збереглася, — пам'ятка архітектури 1554–1556; перебудована в 1574–1575. У плані — витягнутий прямокутник із примкнутими до нього вежами міських укріплень 14 ст. Товсті стіни з нетесаного вапняку й цегли прорізано бійницями. Протягом 1973–1980 пам'ятку реставровано, з 1981 — філіал Львівського історичного музею — «Музей-Арсенал».

Інші відомі арсенали України:

- Сенявських арсенал у Львові (1630–1635);
- Королівський арсенал у Львові (1639–1646);
- арсенал Старої Києво-Печерської фортеці (1784–1801);
- арсенал Нової Києво-Печерської фортеці, тощо.

До 19 ст. більшість арсеналів усіх держав займалося масовим виробництвом багатьох видів озброєння й боєприпасів для сухопутних і морських сил. У 20 ст. мірою виділення виробництва озброєння в самостійну галузь промисловості виникла необхідність розділення пунктів виготовлення озброєння й боєприпасів та їхнього зберігання.

3) Військова установа для прийому, зберігання, обліку, видачі військам озброєння й боєприпасів, а також проведення робіт з їхнього складання, ремонту та виготовлення окремих деталей. Як бази і склади різного призначення виникли у зв'язку з втратою арсеналами-заводами свого колишнього значення.

Література

1. Ситкарьова О. Арсенал Києво-Печерської цитаделі // Пам'ятки України. 1998. № 3–4. С. 110–113.
2. Лаврський альманах. Вип. 21. Спецвипуск 8: Печерська фортеця та Київський Арсенал: нові дослідження. Київ : Академія, 2008. 192 с.
3. Качор І., Качор Л. Середньовічний Львів. Фортифікації. Львів : Апріорі, 2009. С. 52–53.
4. Петров С. С. Оборонні споруди Києва X–XIX ст. у контексті історії міста і загального розвитку військово-фортифікаційної справи. Київ : Експрес-Поліграф, 2012. 448 с.
5. Мальченко О. Київський артилерійський арсенал у другій половині XVII ст. Київ : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2017. 528 с.
6. Кузяк О. Г., Дацюк О. А., В'ялець А. В. та ін. Київська фортеця. Київ : Київська Фортеця, 2018. 89 с.
7. Мокроусова О. Старий Печерськ. Гармата і хрест. Київ : Либідь, 2018. 96 с.

Н. К. Багдасарян

АРТИЛЕРІЯ

Артиле́рія (фр. *artillerie*, від старофранц. atillier — споряджати) — багатозначний термін.

1) Рід сухопутних військ, озброєних гарматами, реактивними, ракетними установками тощо. Артилерійські частини й підрозділи організаційно входять до складу оперативних з'єднань, загальновійськових частин і підрозділів Збройних сил України.

Історична довідка

У Європі артилерія з'явилася наприкінці 13 — на початку 14 ст. Перша літописна згадка про застосування артилерії на теренах теперішньої України відноситься до 1382, а виникнення гарматно-ливарної справи датують кінцем 15 — початком 16 ст. У низці держав Європи у 16 ст. артилерія визначилася як самостійний рід військ. Вона була поділена на полкову, польову, облогову та фортечну, сформувалися артилерійські полки й бригади. Наприкінці 18 ст. з'явилася кінна артилерія, а на початку 19 ст. були розроблені бойові ракети — прообраз сучасної реактивної артилерії. У 1940-х з'явилася гірська артилерія. З середини 19 ст. почався перехід до нарізної артилерії, підвищилися скорострільність, дальність і точність стрільби. За часів російсько-японської війни 1904–1905 завдяки появі нових пристроїв до гармат (кутоміра та панорами) артилеристи вперше застосували стрільбу з закритих вогневих позицій. На полі бою з'явилися й почали використовуватися міномети. На початку Першої світової війни артилерію поділили на польову (легку, кінну, гірську), польову тяжку та тяжку (облогову). У ході війни з'явилася артилерія супроводження, зенітна артилерія, протитанкова артилерія тощо.

Друга світова війна викликала всебічний розвиток артилерії, особливо зенітної, протитанкової, реактивної та самохідної, розпочалось застосування артилерії великої потужності. Був розроблений метод вогневого ураження противника — артилерійський наступ, який передбачав безперервну підтримку піхоти й танків, що наступають, зосередженим чи масованим вогнем на всю глибину бойових завдань загальновійськових з'єднань і частин. Принцип рішучого масування артилерії на ділянці прориву був застосований у Київській наступальній операції 1943, коли на плацдармі в районі Лютежа було зосереджено 2700 одиниць гармат, мінометів та бойових машин реактивної артилерії (65% від усієї кількості залучених до операції). Це забезпечило створення загальної щільності на ділянці прориву до 450 одиниць артилерії та дозволило провести вперше в історії артилерійську підтримку атаки піхоти методом четверного вогневого валу.

Після закінчення Другої світової війни ракетно-артилерійське озброєння надалі розвивається. За призначенням артилерія поділяється на наземну та зенітну. Наземна за бойовими властивостями — на гарматну, гаубичну, реактивну, протитанкову, гірську та міномети; за способами пересування — на самохідну, причіпну (на механічній тязі), саморушну та стаціонарну. Артилерія ВМС стала включати корабельну та берегову. За особливостями конструкцій артилерійських систем стали виділяти ствольну нарізну, гладкоствольну, безвідкатну, реактивну, казематну та універсальну артилерію. Основним тактичним підрозділом артилерії став артилерійський дивізіон, який включає 2–4 батареї. Артилерійські дивізіони організаційно почали об'єднуватися в артилерійські полки або бригади, які могли входити до складу артилерійських дивізій.

Артилерія ЗСУ

Сучасна артилерія Сухопутних військ Збройних сил України поділяється на бригадну артилерію (артилерійські підрозділи, що входять до складу окремих механізованих, танкових та аеромобільних бригад) та артилерію оперативного командування (артилерійські частини, що підпорядковані командувачу оперативного командування). На озброєнні перебувають 85-мм гармати, 122, 152 і 203-мм гаубиці, 152-мм гармати-гаубиці, 82, 120-мм міномети; 100-мм протитанкові гармати; бойові машини реактивних систем залпового вогню (РСЗВ) для 122, 220, 300-мм реактивних снарядів, а також протитанкові керовані ракети (ПТРК) «Фагот», «Конкурс» та «Штурм». Дальність стрільби артилерійських систем становить: гаубиць — до 24 км, мінометів — до 10 км, РСЗВ — від 21 до 70 км. Для виконання вогневих завдань можуть застосовуватися різноманітні боєприпаси.

У бою (операції) артилерія виконує вогневі завдання в інтересах інших родів військ. Основними принципами її бойового застосування залишаються: зосередження на основних напрямках, раптовість і точність вогню, взаємодія з піхотою, танками, іншими родами військ та авіацією, безперервне управління вогнем і маневром.

2) Вид зброї (озброєння), артилерійські формування з різноманітними артилерійськими системами й засобами артилерійської розвідки; гармати, гаубиці, безвідкатні гармати, міномети, реактивні системи залпового вогню, бойові машини реактивної артилерії та пускові установки протитанкових керованих ракет, а також боєприпаси до них, прилади управління, засоби бойового забезпечення. Артилерія як вид озброєння включає гармати артилерійські з засобами їх пересування, боєприпаси до них, засоби бойового забезпечення (управління вогнем, артилерійської розвідки, топогеодезичного забезпечення, тощо) та допоміжні засоби.

3) Галузь воєнної науки, система наукових знань про улаштування, властивості та способи бойового застосування артилерійського озброєння. Вивчає питання будови, експлуатації, проєктування й виробництва артилерійського озброєння і боєприпасів, способи стрільби та бойового застосування.

Основи наукових знань щодо артилерії (в галузі виробництва гармат і тактики дій) зародилися в Європі у 16 ст.

Основні розділи наукових знань з артилерії: внутрішня й зовнішня балістика; вибухові речовини і порох; теорія стрільби та управління вогнем; бойове застосування артилерійських частин і підрозділів; історія артилерії.

Додатково

Ураховуючи важливу роль ракетних військ і артилерії у зміцненні обороноздатності держави, Президент України Указом №1215/97 від 31.10.1997 постановив установити державне свято України — День ракетних військ і артилерії, яке відзначають щорічно 3 листопада.

Література

1. Дерев'янчук А. Й., Шелест М. Б. Артилерійське озброєння і боєприпаси. Суми : Сумський державний університет, 2010. 414 с.
2. Бойко Г. О., Лапицький С. В. Деякі дані сучасного стану й перспектив розвитку артилерії 21 століття // Озброєння та військова техніка. 2014. № 3. С. 15–19.

3. Ткачук П. П. Виникнення і розвиток зенітної артилерії в роки Першої світової війни // Військово-науковий вісник. 2014. Вип. 21. С. 190–201.

М. П. Грицай, Є. А. Цвєтков

АСТРОНОМІЧНІ ЗАСОБИ НАВІГАЦІЇ

Астроно́мічні за́соби навігації — технічні пристрої і системи (комплекси бортового обладнання), призначені для автоматизованого визначення координат розташування літальних (ЛА) та космічних апаратів (КА), морських суден (кораблів), на основі використання радіо- або світлового випромінювання небесних світил.

Залежно від споживача навігаційної інформації, розрізняють такі астрономічні засоби навігації:

• літакові (горизонтальні, екваторіальні);

• космічних апаратів (визначають просторові координати космічних апаратів за трьома обраними параметрами) та корабельні.

Принцип роботи: необхідна навігаційна інформація отримується шляхом вимірювання кутового положення світил на небесній сфері в просторовій системі координат. Вимірювання проводяться візуально або за допомогою автоматичних пристроїв у радіо-, видимому або інфрачервоному діапазонах електромагнітних коливань.

Джерела випромінювання: Сонце, Місяць, планети з найбільшим блиском (Венера, Марс, Юпітер, Сатурн), зорі з блиском до другої зоряної величини включно.

До астрономічних засобів навігації відносять:

• астрономічні курсові прилади — астрономічні компаси та астрономічні коректори курсу (горизонтальні або екваторіальні (моделюючі);

• ручні та бортові авіаційні (космічні, морські) секстанти (оптичні прилади, призначені для вимірювання висот світил з метою визначення лінії імовірного положення ЛА (корабля);

• астрономічні орієнтатори (автоматичні пристрої, призначені для визначення координат місця і курсу літака, а також просторових координат КА).

Астрономічні засоби навігації дозволяють: виконувати рух в заданому напрямку; вимірювати курс ЛА (корабля); визначати лінію ймовірного положення, координати місця ЛА (корабля) та просторові координати КА.

Переваги астрономічних засобів навігації порівняно з іншими технічними засобами навігації:

- автономність (вся апаратура розміщується на ЛА, кораблі);
- незалежність точності вирішення навігаційних задач від тривалості руху і протяжності маршруту;
- можливість застосування у будь-якому районі земної кулі;
- важкість створення штучних завад їх роботі;
- висока точність вимірювання курсу.

Недоліки: неможливість застосування під час руху в хмарах і під ними за винятком пристроїв і систем, що працюють за радіовипромінюванням небесних світил; обмеження по застосуванню в денних умовах.

Враховуючи ці недоліки, астрономічні засоби навігації використовують, в основному, для періодичної корекції курсу та координат місця ЛА (корабля), що отримуються в комплексних навігаційних системах іншими методами. Раніше астрономічна навігація (АН) була основним способом визначення координат і курсу морських суден, з використанням показників таких приладів як секстант і хронометр. Сьогодні АН у повітряній і морській навігації практично повністю витіснена супутниковими навігаційними системами, але через високу міру автономності є резервною. У практичному сенсі, для визначення координат ЛА (корабля) необхідний такий набір інструментів і довідників: точний хронометр для виміру часу; секстант для виміру кутів на небесній сфері; альманах або довідник астрономічних ефемерид з координатами небесних тіл, обчисленими на майбутній час; рахункові редукційні таблиці для спрощення розрахунків висоти і азимуту світила; географічна карта. Таким набором засобів користувалися навігатори морських суден до розвитку радіонавігації та супутникової навігації (у досвідченого навігатора весь процес, включаючи астрономічні спостереження й розрахунки, займав кілька

хвилин). Сьогодні замість довідника астрономічних ефемерид можуть використовуватися комп'ютерні програми, а замість редукційних таблиць — комп'ютер або калькулятор.

Література

1. Багмет А. П., Кравчук О. В., Міхно О. Г. та ін. Навігаційне забезпечення військ. Київ : ЦУВТН ГУОЗ КСП ЗСУ, 2006. 416 с.
2. Berson D. Celestial Navigation: A Practical Guide to Knowing Where You Are. New York : Seahorse, 2018. 160 p.

О. А. Коршець, В. В. Тюрін

АТАКА (ВІЙСЬКОВА СПРАВА)

Ата́ка (військова справа) — пересування загальновійськових підрозділів першого ешелону в бойовому порядку від рубежу переходу в атаку до переднього краю оборони противника у поєднанні з навальним вогнем; вирішальний етап наступального бою для знищення (приголомшення, придушення) живої сили противника на передньому краї.

Закінчується атака одночасним метанням ручних гранат і бойовим закликом. Атаці передує вогнева підготовка атаки та перекриваючий вогневий наліт.

Види атаки: денна, нічна; з фронту, флангу і тилу; танкова, кінна, повітряна, повітряно-штурмова, морська тощо.

Крім загальновійськових формувань, атакувати можуть екіпажі літаків, вертольотів, кораблів та їх групи.

Література

1. Скугаревский А. П. Атака пехоты. 2-е изд. СПб. : Типография А. Бенке, 1893. 176 с.
2. Україна. Хроніка визволення: дослідження, документи, свідчення / Авт.-упоряд.: Л. Легасова, О. Лисенко, О. Білоус. Київ : Аеростат, 2014. 323 с.

М. Г. Гончарук, С. М. Починок

АТОМНА БОМБА

А́томна бо́мба — авіаційна бомба з ядерним зарядом.

Історична довідка

Створення атомної бомби розпочалось під час Другої світової війни: спочатку у фашистській Німеччині («Урановий проєкт»), пізніше — у Великій Британії. В СРСР перше випробування атомної бомби відбулося 29.08.1949.

У США створення атомної бомби («Мангеттенський проєкт») розпочалося 1942. Керівником проєкту був призначений бригадний генерал інженерних військ Л. Р. Гровс (1896–1970; США), який не мав жодного стосунку до ядерної фізики. Створення атомної бомби очолив Р. Ю. Оппенгеймер, який ще з 1939 займався ураном у Німеччині. Уранова бомба гарматного типу була названа «Малятко» («Little Boy»). Плутонієва бомба імплозивного типу отримала збільшену оболонку снаряда, тому бомба одержала назву «Товстун» («Fat Man»).

16.07.1945 відбулося перше випробування нової зброї у районі Аламогордо на полігоні «Трініті», штат Нью-Мексико. Потужність вибуху виявилася за масою 20 тис. тонн тринітротолуолу.

Перше застосування атомної бомби відбулося 6.08.1945 із бомбардувальника Б-29 «Енола Гей» екіпажем, на чолі якого був полковник П. Тіббетс (1915–2007; США). Бомба, скинута на м. Хіросіму, по силі вибуху відповідала заряду в 20 тис. т тринітротолуолу. Цього дня загинуло і постраждало 170 тис. мирних жителів (у момент бомбардування населення міста становило близько 340 тис. осіб).

09.08.1945 з о. Тініан стартував американський бомбардувальник Б-29 «Бокскар», керований майором Ч. Суїні (1919–2004; США). На борту літака була плутонієва бомба «Fat Man». Після її застосування загинуло близько 73 тис. мешканців, а 35 тис. померли після тривалих мук.

Згодом термін «Атомна бомба» був змінений на «Ядерна авіаційна бомба».

Характеристика

Боєприпас, уражальна дія якого заснована на використанні енергії ядерного вибуху. Більша частка ядерної енергії виділяється у вигляді кінетичної енергії продуктів ядерної реакції, нейтронного потоку, світлового і гамма-випромінювання.

Основні елементи боєприпасу: ядерний заряд, система автоматики та корпус. Для одержання вибуху речовина, що ділиться (уран-235, плутоній-239), переводиться в надкритичний стан шляхом сполучення його частин (заряди гарматного типу) або підвищення його щільності (заряди імплозивного типу) за допомогою вибуху звичайної вибухової речовини.

Література

1. Delgado J. Nuclear Dawn: The Atomic Bomb from the Manhattan Project to the Cold War. Oxford : Osprey, 2009. 216 p.
2. Venter A. Nuclear Terror: The Bomb and Other Weapons of Mass Destruction in the Wrong Hands. Barnsley : Pen & Sword Military, 2018. 312 p.
3. Kissinger H.Nuclear Weapons And Foreign Policy. London : Routledge, 2019. 476 p.

О. М. Блекот

БАЗА ВІЙСЬКОВА

Ба́за військо́ва — спеціально обладнана, вигідно розташована у стратегічному чи тактичному відношенні територія, на якій зосереджені військові формування, зброя, військова техніка, боєприпаси, продовольство, інші матеріальні засоби, необхідні для вирішення бойових завдань локального характеру або для забезпечення розгортання численніших контингентів військ.

Характеристика

Військові бази відповідно до свого призначення та видів розміщених там військ бувають сухопутними, військово-повітряними, вій-

ськово-морськими, а також змішаного типу. Вони можуть розташовуватись як на національній території, так і на території іноземної держави. Можливе також спільне використання однієї бази національними та іноземними збройними силами. Розміщення військових баз за межами національної території зумовлено спрямованістю зовнішньої політики держави, наявністю її національних інтересів у тому чи іншому регіоні та залежить від економічної спроможності утримання баз. Як правило, присутність військових баз на території інших суверенних держав слугує інтересам зміцнення колективної оборони, а правовий статус та умови перебування обумовлені міждержавними договорами.

Військові бази можуть бути розташовані на окупованій території іноземної держави з метою її утримання під контролем держави-окупанта.

Миротворчі сили утворюють бази на території, де необхідне сприяння у припиненні збройного конфлікту чи запобіганні йому.

За термінами свого функціонування військові бази бувають тимчасовими, періодичного та довгострокового використання.

Найбільшу кількість військових баз на території іноземних держав мають США. Це зумовлене як реалізацією політики захисту національних інтересів та інтересів держав-союзників, так і намаганням США відігравати роль глобального лідера та головного арбітра в сучасній системі міжнародних відносин. Зарубіжні військові бази мають також деякі країни Європи.

Військові бази в Україні

На 2021 Україна має такі власні військово-морські бази:

- Головна військово-морська база «Намив» (м. Очаків);
- Військово-морська база «Південь» (м. Одеса);
- Військово-морська база «Схід» (м. Бердянськ).

Згідно з Конституцією України (ст. 17) на території України не допускається розташування іноземних військових баз.

Пункт 14 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України встановлював, що використання існуючих військових баз на території

України для тимчасового перебування іноземних військових формувань можливе на умовах оренди в порядку, визначеному міжнародними договорами України, ратифікованими Верховною Радою України. Прийняття цієї норми було зумовлене тим, що на момент ухвалення Конституції України на її території існувала військова база Чорноморського флоту Російської Федерації (РФ), дислокована у м. Севастополі. РФ 2014 використала цю базу для здійснення окупації Криму.

У лютому 2019 Верховна Рада України ухвалила зміни до Конституції України — вилучено п. 14 Перехідних положень, що допускав розташування іноземних військових баз на території України.

Література

1. Городиський І. Міжнародно-правові засади створення іноземних військових баз // Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини. 2012. Вип. 31. С. 180–188.
2. Пелих А. О. Концепції застосування військової сили в системі державної політики національної безпеки США // Державне управління: теорія та практика. 2013. № 2. С. 62–68.
3. Вонсович О. С. Американська військова база на території України: міф чи реальність? // Гілея. 2017. Вип. 125. С. 361–364.

М. П. Губочкін

БАЛІСТИКА

Бал́істика (нім. Ballistik, від грец. ballw — кидаю) — воєнно-технічна наука, що вивчає закони руху снаряда (кулі, бомби, ракети тощо) у каналі ствола і повітрі.

Ґрунтуючись на вищій математиці, теоретичній механіці, газовій динаміці, термодинаміці та інших науках, балістика визначає залежність траєкторії польоту від швидкості згоряння пороху, сили тяжіння, опору повітря, тертя та інших чинників.

Балістику поділяють на внутрішню і зовнішню. Внутрішня балістика вивчає закономірності явищ і процесів, що проходять у каналі

ствола вогнепальної зброї при пострілі. Загальне завдання внутрішньої балістики — керування пострілом. Вона встановлює закономірності, які пов'язують різноманітні умови заряджання (розміри зарядної камери і каналу ствола; будова його нарізки; маса ствола, маса і будова снаряда; тиск форсування, залежний від будови ведучого пояска і нарізки ствола; маса заряду, марка пороху і термодинамічні характеристики порохових газів) із величинами, залежними від них, — балістичними елементами пострілу (шлях і швидкість снаряда у каналі ствола, тиск порохових газів, температура газів і їхня кількість на цей момент).

Закономірності горіння пороху в постійно замкненому об'ємі вивчає піростатика, рух снарядів і розширення порохових газів — піродинаміка. Зовнішня балістика вивчає рух снаряда у повітрі в умовах дії гравітаційного поля Землі та її обертання з моменту його вильоту з каналу ствола (пускового пристрою) до закінчення польоту (попадання в ціль, розриву снаряда тощо).

Зовнішню балістику спрямовано на

- одержання вихідних даних для проєктування артилерійських систем і ракетних комплексів, снарядів і ракет для них;
- забезпечення випробувань нових систем;
- оброблення результатів дослідних стрільб;
- визначення дальності, висоти, швидкості, часу польоту снарядів, точності, купчастості стрільби;
- визначення сил і моментів, які діють на снаряд у польоті;
- розрахунки траєкторії;
- оцінювання впливу різних чинників на політ снаряда;
- складання таблиць стрільби (пуску ракет).

Література

1. Шапорев Ю. Н. Внешняя баллистика. Киев : Киевское высшее военное авиационное инженерное училище, 1968. 522 с.
2. Тарасов В. М., Тимошенко Р. І., Сорока В. С. Основні положення зовнішньої балістики ракет і снарядів. Київ : Національний університет оборони України імені Івана Черняховського, 2002. 60 с.

3. Телелим В. М., Тарасов В. М., Сорока В. С. та ін. Теоретичні основи стрільби і управління вогнем артилерії. Київ : Національний університет оборони України імені Івана Черняховського, 2004. 306 с.
4. Carlucci D. E., Jacobson S. S. Ballistics: Theory and Design of Guns and Ammunition. 3rd ed. Boca Raton : CRC Press, 2018. 640 p.

В. П. Медвідь, А. В. Реме

БАТАЛЬЙОН

Батальйо́н (фр. *bataillon*, італ. *battaglióne*, від пізньолат. *battalia* — битва, з лат. *battuere* — бити) — багатозначний термін.

1) Основний загальновійськовий тактичний підрозділ, призначений для ведення бою або забезпечення бойових дій.

Історична довідка

Термін «батальйон» застосовували у середньовічних арміях Західної Європи для означення значної кількості піхоти або кавалерії, побудованої для бою зімкнутим квадратом. На початку 17 ст. баталії (шикування пікінерів квадратом 100 × 100, що утворює «ліс пік») поділили на чотири менші квадрати (батальйони). Це мало на меті зменшення втрат від артилерії противника. В епоху наполеонівських воєн французи створили полк — військове формування, що складалося з декількох батальйонів.

У таких українських національних військових формуваннях, як Легіон Українських Січових Стрільців, Дієва армія Української Народної Республіки, Українська Галицька Армія та Українська Повстанська Армія, тактичні підрозділи рівня батальйону традиційно називали куренями.

Характеристика

Батальйон є структурним підрозділом бригади (полку) або окремою військовою частиною у складі з'єднання. Батальйон може бути механізованим, мотопіхотним, танковим, парашутно-десантним,

морської піхоти, інженерно-саперним, зв'язку, автомобільним тощо. Батальйон складається з 3–4 рот і взводів (мінометних, протитанкових, зв'язку, розвідки та інших). Середня кількість особового складу батальйону залежить від його штату та специфіки виконання завдань і налічує від 300 до 800 осіб. Батальйон має своє командування та штаб. Командир батальйону — офіцер у званні підполковник або полковник.

Як тактичні військові підрозділи (або частини) батальйони входять до складу переважної більшості армій країн світу. Механізовані й танкові батальйони є основними загальновійськовими тактичними підрозділами, що призначені для виконання тактичних завдань як самостійно, так і у взаємодії з підрозділами інших військових формувань або можуть бути додані їм під час вирішення спеціальних завдань.

Механізовані (танкові) батальйони або батальйонну тактичну групу застосовують для виконання таких завдань:

• в обороні — для утримання важливих районів, рубежів і позицій, відбиття наступу противника і завдання поразки його військам;

• у наступі — для прориву оборони противника, розгрому (знищення) підрозділів, що обороняються, захоплення важливих районів, рубежів і об'єктів, форсування водних перешкод, переслідування противника, ведення зустрічних боїв, здійснення рейдових дій.

В Україні з 2014 у відповідь на збройну агресію Російської Федерації почали формувати добровольчі батальйони (добробати), частину з них склали батальйони територіальної оборони.

2) Батальйон дисциплінарний — особлива військова частина, призначена для відбування покарання військовослужбовцями за скоєні ними кримінальні злочини.

Література

Бойовий статут Сухопутних військ Збройних сил України : в 3-х ч. Київ : Командування Сухопутних військ Збройних Сил України, 2016. Ч. 2: Батальйон, рота. 255 с.

А. Д. Білюга

БАТАЛЬЙОН ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОБОРОНИ

Батальйо́н територіа́льної оборо́ни — основний тактичний підрозділ територіальної оборони України.

Характеристика

Організаційна структура і склад

Складається з управління; чотирьох стрілецьких рот; розвідувального, зв'язку та інженерно-саперного взводів; підрозділів медичного й матеріально-технічного забезпечення.

Призначення

Батальйон територіальної оборони призначений для виконання таких завдань:

• посилення охорони та захисту державного кордону;

• забезпечення умов для надійного функціонування органів державної влади, органів військового управління, стратегічного (оперативного) розгортання військ (сил);

• охорони та оборони важливих об'єктів і комунікацій;

• боротьби з диверсійно-розвідувальними групами, іншими озброєними формуваннями агресора та антидержавними незаконними збройними формуваннями;

• підтримання правового режиму воєнного стану.

Ці завдання батальйон територіальної оборони виконує поза зонами (районами) проведення операцій (бойових дій) в адміністративно-територіальних одиницях держави.

Особливості застосування

2012 до складу Сухопутних військ Збройних сил України введено окремі батальйони територіальної оборони. Вони мали формуватися з військовозобов'язаних у випадку військової мобілізації, їхніми командирами мали призначатися офіцери відділу територіальної оборони обласних комісаріатів військових. Порядок формування визначено з розрахунку один батальйон територіальної оборони на зону територіальної оборони (усього 27): область, Автономна Республіка Крим, міста Київ та Севастополь. Лише раз (2012) проведено навчан-

ня з відпрацювання формування батальйону з призовом військовозобов'язаних та проведенням бойового злагодження.

Уперше практичне формування батальйонів територіальної оборони розпочато у березні 2014 під час мобілізації. До 31.05.2014 сформовано 27 батальйонів територіальної оборони ЗСУ. Їх застосовували для недопущення поширення району збройного конфлікту, створення умов для нормального функціонування органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Безпосередньо під керівництвом Генерального штабу ЗСУ ізольовано кризовий район проведення Антитерористичної операції (АТО; периметр ізоляції становив понад 900 км) та виставлено 104 блокпости. У районі проведення АТО на території Донецької області та Луганської області батальйони територіальної оборони залучали до виконання завдань щодо:

- обладнання та несення служби на блокпостах і опорних пунктах;
- охорони та оборони базових таборів;
- охорони та супроводження колон і вантажів;
- охорони та оборони військових об'єктів;
- оборони визначених рубежів (об'єктів).

Для участі в АТО на території Донецької та Луганської областей сформовано 32 батальйони територіальної оборони, які виконували зазначені завдання, періодично змінюючи один одного після проведення заходів відновлення боєздатності. Вторгнення на територію України регулярних військ ЗС РФ улітку 2014 та брак необхідної кількості боєздатних регулярних частин Сухопутних військ української армії для відсічі збройної агресії змусили командування ЗСУ залучати батальйони територіальної оборони до участі у бойових діях. Вони воювали як із регулярними частинами ЗС РФ, так і з незаконними збройними формуваннями, основу яких складали фахівці диверсійно-розвідувальних сил РФ та їх найманці. Для підвищення бойових спроможностей батальйонів територіальної оборони керівництвом ЗСУ прийнято рішення провести відповідні зміни в їх організаційно-штатній структурі, зокрема посилити важким озброєнням, бронетехнікою, протитанковими, зенітно-артилерійськими та мінометними

підрозділами. Батальйони територіальної оборони переформовано в окремі мотопіхотні батальйони та введено до штатів механізованих, танкових, ракетних та артилерійських бригад. Також на їхній основі сформовано окремі мотопіхотні бригади.

Від кінця 2017 з метою нарощування спроможностей сил і засобів територіальної оборони почали створювати окремі бригади територіальної оборони (з розрахунку одна бригада на зону територіальної оборони). Усього сформовано 25 кадрованих бригад, які в мирний час утримувалися з мінімальною кількістю особового складу. Організаційно до складу окремої бригади територіальної оборони мало входити 6 батальйонів територіальної оборони, а також окремі підрозділи.

Озброєння і технічне оснащення

Батальйони територіальної оборони озброєно стрілецькою зброєю, протитанковими керованими ракетними засобами та засобами ближнього бою. Відповідно до організаційно-штатної структури, озброєння і військової техніки батальйон територіальної оборони спроможний виконувати завдання територіальної оборони та вести бойові (спеціальні) дії автономно.

2020 у структурі Командування Сухопутних військ ЗСУ створено Командування територіальної оборони.

01.01.2022 на підставі Закону України «Про основи національного спротиву» створено Сили територіальної оборони як окремий рід сил ЗСУ. Чисельність батальйонів територіальної оборони у бригадах узгоджено з адміністративно-територіальними змінами (з розрахунку батальйон на район, плюс батальйон в обласному центрі).

З початком широкомасштабного вторгнення ЗС РФ в Україну 24.02.2022 батальйони територіальної оборони включилися у боротьбу з агресором.

Джерела

1. Про оборону України: Закон України № 1932-XII від 06 грудня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. 1992. № 9. Ст. 106. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text

2. Про затвердження Указу Президента України «Про часткову мобілізацію: Закон України № 1126-VII від 17 березня 2014 р. // Відомості Верховної Ради. 2014. № 15. Ст. 28. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-18#Text
3. Про основи національного спротиву: Закон України № 1702-IX від 16 липня 2021 р. // Відомості Верховної Ради. 2021. № 41. Ст. 339. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text

Література

1. Біла книга — 2018. Збройні сили України. Київ : Міністерство оборони України, 2019. 172 с.
2. Жирохов М. 40-й батальон территориальной обороны в войне на Донбассе (июль–август 2014 года). Чернигов : Княжий Вал, 2020. 84 с.
3. Біла книга 2019–2020. Збройні сили України. Держспецтрансслужба. Київ : Міністерство оборони України, 2021. 196 с.

В. В. Свинаренко

БАТАРЕЯ АРТИЛЕРІЙСЬКА

Батаре́я артилері́йська (фр. *batterie*, від battre — бити) — основний вогневий (ударний) тактичний підрозділ у ракетних військах та артилерії, зенітно-ракетних військах, зенітно-ракетно-артилерійських, берегових ракетно-артилерійських військах, а також надводних кораблях військово-морських сил.

Історична довідка

Спочатку терміном «батарея» позначали тимчасове зосередження на одній позиції гармат артилерійських рот пішої артилерії. З 1830-х артилерійські роти почали називати батареєю артилерійською. На певних історичних етапах у військово-морському флоті терміном «батарея» могли позначати фортифікаційні укріплення й артилерійські судна.

Поняття «батарея» також застосовують до спеціальних підрозділів управління та бойового забезпечення.

Характеристика

Вогневі й тактичні завдання батарея може виконувати у складі дивізіону або самостійно.

За типом основного озброєння батарея артилерійська буває:

- гарматна;
- гаубична;
- мінометна;
- реактивна;
- ракетна;
- батарея самохідних установок.

Батарея буває також:

- стартова (у ракетних військах), протитанкова, протитанкових ракетних комплексів (ПТРК);
- управління (наприклад, батарея управління начальника артилерії);
- бойового забезпечення (артилерійської розвідки, топогеодезична, звукометрична, радіотехнічна, метеорологічна).

Залежно від типу і роду військ батарея може складатися зі взводів, відділень або взводів і відділень. У сучасних арміях батарея складається з управління батареї, взводу (відділення) управління, 2–3 вогневі взводи, відділення тяги (для гармат польової артилерії). У складі батареї — 2–6 гармат (мінометів) або 4–6 установок; у стартовій батареї — 1–2 ракетні комплекси.

У бою, як правило, батарею застосовують у повному складі. Однак батарею полкової, протитанкової, зенітної артилерії малого калібру можуть використовувати також повзводно та погарматно.

Література

1. Трофименко П. Є., Пушкарьов Ю. І., Латін С. П. та ін. Тактична підготовка артилерійських підрозділів. Суми : Сумський державний університет, 2012. 776 с.
2. Трофименко П. Є. Бойова робота артилерійських вогневих підрозділів. Суми : Сумський державний університет, 2016. 232 с.

В. П. Медвідь

БИТВА

Би́тва — багатозначний термін.

1) Рішуче зіткнення великих угруповань військ (сил) для досягнення цілей етапу або всієї війни; масштабна, тривала, запекла збройна боротьба великих угруповань військ (сил) сторін на головних напрямках чи театрах воєнних дій (ТВД) із метою захоплення (утримання) стратегічних рубежів, особливо важливих міст, політичних, промислово-економічних центрів (районів), розгрому військ (сил) противника.

Битва складається зі стратегічних і фронтових (груп армій) операцій сторін. Її результатом є досягнення вирішальних політичних і воєнно-стратегічних цілей на певному етапі (етапах) війни.

Історична довідка

До другої половини 19 ст. битва — зіткнення головних сил воюючих сторін на обмеженому просторі, сукупність запеклих і швидкоплинних рукопашних боїв із масовими втратами. Найважливіші з них, що визначали хід і результат війни, у 18 ст. отримали назву генеральних битв.

Пізніше битва означала низку боїв, бойовищ, ударів, об'єднаних єдиною метою. Зі зростанням масових армій зародилася нова форма воєнних дій — операція.

У світових війнах 20 ст. битва — сукупність одночасних і послідовних наступальних та оборонних операцій великих угруповань військ на найважливіших напрямках або ТВД.

2) Загальна назва для позначення будь-якого рішучого зіткнення військ противників (бій, сукупність боїв, ударів, бойових дій, операцій тощо) або збройної боротьби за певні країну, місто, територію (наприклад, Битва за Україну).

3) Уперта, наполеглива боротьба (політична, економічна, інформаційна тощо), безкомпромісне змагання, наполеглива праця.

Джерела

Great Britain Battles Nomenclature Committee. Official Names of the Battles and Other Engagements Fought by the Military Forces of the British Empire During

the Great War, 1914–1919, and the Third Afghan War, 1919. Dallington : The Naval & Military Press, 1993. 63 p.

Література

1. Гуркин В. В., Головин М. И. Операции в битвах // Военно-исторический журнал. 1988. № 9. С. 3–8.
2. Glantz D. M., Vuono C. E. Soviet Military Operational Art: In Pursuit of Deep Battle. London; Portland : F. Cass, 1991. 295 p.
3. Harari Y. N. Concept of Decisive Battles // Journal of World History. 2007. Vol. 18. № 3. P. 251–266.
4. Гуржій О. І., Реєнт О. П. Славетні битви на теренах України. Київ : Арій, 2012. 336 с.
5. Гуржій О. І., Реєнт О. П. Славетні битви. Від Донбасу до Карпат. Від Києва до Криму / Гол. ред. Р. Стасюк. Київ : Арій, 2015. 336 с.

Р. І. Пилявець

БІЙ

Бій — основна форма тактичних дій сил і засобів сил оборони; узгоджені за метою, місцем і часом удари, вогонь і маневр військових частин (підрозділів) для знищення (розгрому) противника, відбиття його ударів і виконання інших тактичних завдань в обмеженому районі упродовж короткого часу.

Характеристика

Класифікація

Може бути загальновійськовим, вогневим, повітряним, протиповітряним, морським.

Бій загальновійськовий — узгоджені за метою, завданнями, місцем, часом і способом ведення вогню та маневру військових частин і підрозділів родів сухопутних військ, частин підрозділів інших видів (родів) військ. Розгром противника досягається вогнем усіх видів зброї, потужними ударами, активними та рішучими діями військ (сил).

Бій вогневий — узгоджені за метою, місцем і часом удари та вогонь різних сил і засобів вогневого ураження з метою нанесення втрат, обмеження маневру військ (сил) та виведення з ладу об'єктів противника.

Бій повітряний — збройне протиборство в повітрі літаків, груп літаків (гелікоптерів) та підрозділів авіації, спрямоване на знищення засобів повітряного нападу противника, відбиття його атак, забезпечення відмови його від виконання поставленого завдання.

Бій протиповітряний — узгоджені за метою, завданнями, місцем, часом і способом ведення вогню та маневру військових частин і підрозділів зенітно-ракетних військ повітряних сил, частин (підрозділів) протиповітряної оборони інших видів (родів) військ, спрямоване на знищення засобів повітряного нападу противника, прикриття від його ударів визначених об'єктів та угруповань військ (сил).

Бій морський — організоване збройне протиборство частин (військових кораблів) морських сил воюючих держав на морі в обмеженому районі упродовж відносно стислого часу. Проводиться для знищення (розгрому) угруповання морських сил противника або нанесення йому значних втрат.

Способи ведення

Способи ведення бою змінювалися з розвитком засобів збройної боротьби. До появи вогнепальної зброї боєм називали рукопашні сутички окремих груп воїнів, озброєних холодною зброєю. З появою й удосконаленням вогнепальної зброї бій розпочинався з ураження противника вогнем і завершувався рукопашною сутичкою.

До початку 19 ст. бій відбувався на обмеженій території. Подальше збільшення скорострільності, дальності та влучності стрільби зброї зумовило розширення просторового розмаху бою.

Масове оснащення військ кулеметами, артилерією, застосування авіації і танків у Першій світовій війні зумовило те, що успіху в бою досягали лише узгодженими зусиллями усіх родів військ.

У роки Другої світової війни реалізовано концепцію глибокого бою, що полягала в одночасному ураженні противника на всю глиби-

ну його бойового порядку спільними зусиллями усіх наявних сил і засобів.

У 1950-х із прийняттям на озброєння низкою держав ядерної зброї і ракет, пізніше — високоточної зброї, розвідувально-вогневих (ударних) комплексів і систем, більш досконалих танків, літаків, гелікоптерів, безпілотних літальних апаратів, засобів протиповітряної оборони, управління і радіоелектронної боротьби характер бою істотно змінився.

Головні ознаки

Основними ознаками сучасного бою поряд із просторовим розмахом і динамічністю є швидкі й різкі зміни обстановки, нерівномірність його розвитку по фронту та углиб, різноманітність способів ведення, збільшена морально-психологічна та фізична напруга особового складу, зростання втрат у живій силі, озброєнні та техніці. Значно підвищилася роль взаємодії військ (сил) і засобів у бою, збільшилися можливості глибокої вогневої поразки противника і більш рішучого його розгрому. Повітряно-наземний характер бою створює передумови для застосування нових, раптових для противника тактичних прийомів.

Література

1. Военный энциклопедический словарь. Москва : Большая Российская Энциклопедия; Рипол-классик, 2002. 1664 с.
2. Словник основних термінів та скорочень, які використовуються в НАТО. Київ : МП «Леся», 2004. 568 с.
3. Дах Г. фон Техніка бою : в 2-х т. Львів : Астролябія, 2017–2018.

О. Я. Зубов, *Р. І. Пилявець*

БЛИЖНІЙ БІЙ

Бли́жній бій — безпосереднє зіткнення військ протиборчих сторін із використанням усіх видів зброї.

Історична довідка

Термін виник у 1640-х у Франції для характеристики неорганізованого рукопашного бою. Із початком війн ближній бій як контактний бій тривалий час був єдиним способом розгрому супротивника. По суті, це нетривалий рукопашний бій, що передбачав раціональне застосування грубої фізичної сили з використанням спеціальних прийомів боротьби, холодної зброї та ударної техніки. Зазвичай він розгортався на обмеженій ділянці місцевості та передбачав знаходження атакувальника у безпосередній близькості до противника. Із появою вогнепальної зброї (особливо автоматичної), збільшенням просторового розмаху бойових дій, підвищенням ролі маневреності військ ближній бій поступово набув переважно вогневого характеру, роль холодної зброї нівелювалася.

Характеристика

У наш час ближній бій найхарактерніший для дій підрозділів мотострілецьких (мотопіхотних) і десантно-штурмових військ, військ спеціального призначення, які діють у піших порядках переважно для знищення противника в оборонних спорудах, під час ведення бойових дій вночі, у лісі, населених пунктах тощо.

В авіації ближній бій проводять з використанням зброї ближньої дії (гармат, кулеметів, ракет авіаційних), в окремих випадках — у формі повітряного тарану.

На морі ближньому бою відповідав абордажний бій, який застосовувався переважно в епоху веслувального і парусного флотів. У сучасних умовах використовується рідко.

Література

1. Тарас А. Техника ближнего боя. Минск : Харвест, 2004. 368 с.
2. Вішняков В., Дробаха Г., Каленський А. та ін. Тактика. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 735 с.
3. Штурм: тактика ближнего боя в ограниченном пространстве // Боевые искусства. 2015. № 4. С. 13.

4. Ларсен К. Тактика легкої піхоти для малих підрозділів / Пер. з англ. Київ : Наш Формат, 2022. 328 с.

І. І. Фурман, Р. І. Пилявець

БЛІНДАЖ

Бліндаж (фр. blindage, від фр. blinder — зміцнювати стінки траншеї, тунелю, бронювати, з нім. Blinde — заслон, ніша) — заглиблена у землю фортифікаційна споруда, облаштована на бойових позиціях для захисту особового складу, озброєння і запасів від навісних та перекидних пострілів артилерії, а також вогню інших засобів ураження.

Бліндажі розрізняють за положенням верхнього покриття:

• горизонтальні (на бетонних, кам'яних, дерев'яних чи земляних опорах);

• похилі (примикають до стін або покатів).

Влаштовують з урахуванням найбільшої руйнівної дії ворожих снарядів. У довгочасних укріпленнях вони складаються з суцільного ряду колод, покритих фашинами і шаром землі, або ж із двох рядів рейок, покритих шаром бетону і землі. В облогових батареях товщину покриття зменшують для уникнення високих насипів, які можуть бути помітними для противника. Стіни будівель повинні бути абсолютно захищені від перекидних і прицільних пострілів.

Похилий бліндаж складається з суцільного ряду колод, притулених до стіни, із закладенням близько половини висоти та покриттям фашинами або ж накатником і шаром землі. У польових укріпленнях бліндажне покриття може складатися з бетонних плит, ряду накатин або фашин і шару землі; опорні ж стіни — із турів, стійок або ж земляні.

Уперше бліндажі почали застосовувати під час Кримської війни 1853–1856, зокрема при обороні м. Севастополя.

Застосування бліндажів набуло поширення в ході Першої та Другої світових війн.

Польові бліндажі використовують і в наш час. Сучасні бліндажі будь-якої необхідної конфігурації облаштовують переважно з виготовлених модулів, які є їхньою основною структурною одиницею.

Література

Дяков С. І., Колос О. Л., Верстівський А. А. та ін. Фортифікація та маскування. Фортифікаційне обладнання та маскування позицій і районів розташування військ (сил) в антитерористичній операції. Львів : НАСВ, 2016. 146 с.

О. Й. Мацько

БЛІЦКРИГ

Бліцкри́г (нім. *Blitzkrieǵ* — «блискавична війна») — концептуальна стратегія ведення швидкоплинної війни, спрямована на досягнення перемоги у війні в стислі терміни (від кількох діб до кількох місяців), до того, як противник зможе відмобілізувати та розгорнути свої основні військові сили та економіку.

Історична довідка

Термінологія

Слово «бліцкриг» уперше вжито 1935 у військовому часописі «Дойче вер» (нім. «Deutsche Wehr», укр. «Німецькі збройні сили») у статті «Харчова промисловість як воєнна проблема» («Die Ernährungswirtschaft als Wehrproblem»). На початку Другої світової війни у вересні 1939 поняття згадано в газеті «Таймс» (англ. «Times»). Термін не засвідчено в методичних матеріалах Вермахту, Люфтваффе чи Крігсмарине (військово-морський флот Третього Райху). На той час він не мав чіткого теоретичного наповнення, означав швидку й рішучу перемогу («блискавична війна»).

У повоєнний період термін набув теоретичного наповнення та поширення, його вводять до наукового обігу. Використовують насамперед для розкриття особливих рис воєнної стратегії Німеччини в

Першій і Другій світових війнах, а також її воєнного мистецтва в Другій світовій війні.

Теоретичне розпрацювання

Ідею та принципи швидкоплинної війни опрацьовував Г. К. Б. фон Мольтке під час підготовки воєн проти Данії, Австрії та Франції (1860–1870-ті).

Створена на початку 20 ст. в Німеччині концепція бліцкригу стала підґрунтям плану, який розробив 1904 А. фон Шліффен. Задум передбачав стратегічне розгортання німецької армії та ведення операцій на два фронти: проти Третьої французької республіки й Російської імперії. Під час Першої світової війни план «блискавичної війни» не реалізовано.

На межі 1920–1930-х ідеї бліцкригу відроджено. Це пов'язано з розвитком танкових військ і армійського автомобільного транспорту, які уможливили глибокі прориви в тил противника, що оборонявся. Бліцкриг засновано на ідеї тісної взаємодії піхотних і танкових з'єднань із застосуванням авіації. За стратегією бліцкригу танкові підрозділи за підтримки піхоти повинні прорватися в тил ворога, обходячи і оточуючи укріплені позиції. Оточені з'єднання противника, не здатні до тривалого опору, знищують або змушують здаватися в полон.

Питання бойового застосування танкових військ в умовах маневреної війни висвітлено в теоретичних працях військових істориків Дж. Ф. Ч. Фуллера (1878–1966; Велика Британія) і Б. Ліддел-Гарта (1895; Франція — 1970; Велика Британія), військового теоретика В. Тріандафіллова (1894; тепер Туреччина — 1931; тепер Російська Федерація), військових діячів С. Аммосова, К. Калиновського, Л. фон Айманнсбергера (1878–1945; тепер Австрія), Ш. де Голля та ін. Їхні ідеї вплинули на керівництво і вище військове командування нацистської Німеччини. Ідею бліцкригу розвинув військовий і політичний діяч Е. Людендорф (1865; тепер Польща — 1937; тепер Німеччина) у праці «Тотальна війна» (1935).

Практичне втілення

Планомірною теоретичною та практичною підготовкою бліцкригу з 1890-х займався німецький Великий генеральний штаб. Це зумов-

лено проблемою майбутньої війни Німеччини на два фронти та відсутністю воєнно-економічної бази й необхідних ресурсів для тривалої війни. Військово-політичне керівництво Німеччини шукало спосіб випередити противника у військовій мобілізації, розгортанні військ, створенні ударних угруповань і завданні вирішального удару на одному зі стратегічних напрямів із подальшим перенесенням основних зусиль на інший стратегічний напрям.

Під час Першої світової війни стратегічний план Вермахту передбачав наступ на Західному фронті широкою дугою з північного фасу німецько-французького кордону, завдання блискавичного нищівного стратегічного удару по Франції. Результатом завершення війни мала бути повна капітуляція Франції впродовж 1,5–2 місяців і наступне перенесення зусиль на Східний фронт. Однак опір французьких і бельгійських військ, а також активний (хоч і невдалий) наступ російської армії в Східній Пруссії зірвали план. Серед чинників цього насамперед відсутність необхідних наступальних засобів, зокрема танків, а також недосконаліть тодішньої авіації. Війська Антанти змогли підтягнути основні сили та виграти Марнську битву 1914, після чого війна набула затяжного характеру, перейшовши у позиційну війну (траншейну, окопну).

Військові стратеги Е. фон Манштейн, П. Л. Е. фон Кляйст (1881; тепер Німеччина — 1954; тепер Російська Федерація), Г. В. Гудеріан, К. Р. Г. фон Рундштедт (1875–1953; тепер Німеччина) та ін. вперше реалізували бліцкриг на початку Другої світової війни під час захоплення Польської Республіки. До кінця вересня Вермахт домігся вирішальної переваги. Кампанія тривала 36 діб (01.09.–05.10.1939). Під час Французької кампанії Вермахт застосував план Шліффена, хоч на момент підписання перемир'я (фактично капітуляції) Франція не вичерпала людські та економічні резерви. Кампанія тривала 44 дні (10.05.–22.06.1940).

На початку вторгнення до СРСР стратегія бліцкригу дала змогу нацистській Німеччині швидко розбити радянські війська в смузі 100–300 км на схід від кордону. Проте величезні території Радянського Союзу, значні мобілізаційні ресурси, заздалегідь підготовлена та

реалізована урядом СРСР передислокація промисловості надали Червоній армії можливість для маневру та відходу вглиб країни. У той самий час зношування озброєння та військової техніки, а також втрата німецькою армією часу на подолання опору оборонців, на створення великої кількості оточень оперативного та стратегічного масштабів і знищення оточених угруповань радянських військ («котлів») призвели до провалу бліцкригу на Східному фронті.

Ідеї та різні сценарії бліцкригу застосовували у воєнних конфліктах після Другої світової війни. Збройні сили Ізраїлю реалізували їх в арабо-ізраїльських війнах, зокрема у війні 1967; сили антиіракської коаліції — під час операції «Меч пустелі» у війні в Перській затоці та ін. Збройні сили СРСР використали ідеї бліцкригу під час придушення революцій в Угорщині (1956) та Чехословаччині (1968), а збройні сили Російської Федерації спробували реалізувати їх під час першої Чеченської війни 1994–1996.

З початком нової фази російсько-української війни бліцкриг був основою широкомасштабного вторгнення російських військ в Україну, яке розпочалося 24.02.2022. План передбачав захоплення столиці — м. Києва за 3–4 дні, а повне придушення спротиву української армії й населення на всій території країни за 2–3 тижні. Проте завдяки опору Сил оборони та народу України плани агресора зірвано.

Характеристика

Єдиного розуміння бліцкригу як стратегічної концепції, теорії швидкої перемоги у війні немає. Одні дослідники розглядають бліцкриг на оперативному та оперативно-тактичному рівні. Інші вважають, що бліцкриг не обов'язково передбачає досягнення цілей усієї війни, а може обмежуватися швидким та успішним здійсненням окремої кампанії чи операції.

Залежно від сил і засобів, задіяних у його здійсненні, бліцкриг може бути кавалерійським, танковим, авіаційним (повітряним), морським тощо.

Положення бліцкригу: випередження супротивника в зосередженні та розгортанні військ; досягнення переваги на вирішальних

напрямах; раптовість нападу; дезорганізація тилових комунікацій та управління військами ворога; знищення головних сил противника через розсічення й оточення великих угруповань; використання «п'ятої колони».

Сучасна стратегія бліцкригу полягає в швидких автономних діях великих ударних з'єднань (танкових і механізованих груп) за активної підтримки авіації, яка має забезпечити панування або істотну перевагу в повітрі та передбачає придушення повітряних сил (авіації та протиповітряної оборони) супротивника. Для досягнення швидкої перемоги танкові та механізовані з'єднання й частини мають прориватися в тил ворога на значну глибину. Вони не вступають у бій за сильно укріплені позиції, а оточують їх, перерізаючи зв'язок з іншими військами противника. Метою прориву є захоплення чи знищення центрів управління та руйнування військової логістики ворога. Укріплені райони, вузли оборони та основні сили противника, що опинилися без управління та постачання, швидко втрачають боєздатність. Важливою частиною бліцкригу є оточення великих об'єднань і з'єднань ворожих сил у «котли» та знищення їх частинами.

Література

1. Fall Barbarossa. Dokumente zur Vorbereitung der faschistischen Wehrmacht auf die Aggression gegen die Sowjetunion (1940/41). Berlin : Deutscher Militarverlag, 1970. 437 p.
2. Коваль В. С. «Барбаросса»: Истоки и история величайшего преступления империализма. Киев : Наукова думка, 1982. 511 с.
3. Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht (Wehrmachtführungsstab) : in 8 bd. München : Bernard & Graefe Verlag, 1982. Bd. 1. 376 p.
4. Fugate B. Operation Barbarossa. Strategy And Tactics On The Eastern Front, 1941. Novato : Presidio Press, 1984. 415 p.
5. Baxter I. Blitzkrieg: Hitler's Lightning War in Photographs. London : Amber Books, 2017. 224 p.
6. Dimbleby J. Operation Barbarossa: The History of a Cataclysm. New York : Oxford University Press, 2021. 595 p.

7. Hollasky S. Der Fall «Barbarossa»: Der deutsche überfall auf die Sowjetunion. Berlin : Manifest, 2021. 185 p.
8. Жирохов М. Невідбутий бліцкриг: оборона аеродромів Гостомеля та Василькова, лютий 2022 року. Київ : Княжий вал, 2022. 72 с.

Р. І. Пилявець

БЛОКАДА ВОЄННА

Блока́да воє́нна — особлива форма (спосіб) ведення воєнних дій, що полягає в ізоляції (порушенні зовнішніх комунікацій) держави, міста, порту, острова, великого угруповання військ, важливого оперативного чи тактичного району (об'єкта) для підриву воєнно-економічної могутності держави або виснаження військ противника, подальшого їх розгрому або примусу до капітуляції.

Сухопутну блокаду воєнну застосовували ще у війнах давнього світу, особливо часто у війнах 17–19 ст. — для оволодіння укріпленими фортецями.

Блокаду воєнну здійснюють спеціально виділеним угрупованням зі складу сухопутних військ, повітряних і військово-морських сил.

Може бути повною або частковою, сухопутною, морською, повітряною чи змішаною (комбінованою); залежно від масштабу, змісту завдань, що вирішуються, кількості залучених сил і засобів — стратегічною, оперативною або тактичною (блокаду воєнну тактичного масштабу називають блокуванням).

Морська блокада воєнна має на меті ізоляцію сил флоту противника у базах або утруднення їхнього бойового застосування.

Повітряна блокада воєнна передбачає ізоляцію з повітря оточеного угруповання противника з метою не допустити отримання ним підкріплення, матеріальних засобів тощо. На приморських напрямках поєднується з морською блокадою.

Блокаду воєнну регулює міжнародне право, зокрема Статут ООН (ст. 42), Паризька декларація про морські війни (1856), Гаазькі кон-

венції (1907), Лондонська декларація про право морської війни (1909) та низка інших угод.

Література

1. Parmelee M. Blockade and Sea Power: the Blockade, 1914–1919, and its Significance for a World State. New York : Thomas Y. Crowell Company, 1924. 449.
2. Guichard L. The Naval Blockade 1914–1918. New York : D. Appleton, 1930. 320 p.
3. Усиков А. Морская и воздушная блокада в локальных войнах // Военная мысль. 1989. № 2. С. 21–28.
4. Грабінський В. О. Ретроспективний аналіз використання морських блокад в міжнародних відносинах // Гілея. 2019. Вип. 149 (1). С. 45–50.

І. І. Фурман

БЛОКПОСТ

Блокпо́ст — обладнане в інженерному плані місце або ділянка місцевості, де виконує службово-бойові (бойові) завдання підрозділ, призначений для безперервного контролю за пересуванням людей та проїздом транспортних засобів на шляхах, в'їздах (виїздах) населених пунктів, станціях, портах та під час блокування (ізоляції) району надзвичайного стану, району проведення спеціальної операції (на окупованій або тимчасово зайнятій збройними формуваннями території), району бойових дій, блокування шляхів для припинення їхнього подальшого використання, а також здатний самостійно тримати кругову оборону.

З метою використання елементу несподіванки облаштовують на поворотах доріг, за схилами пагорбів, кутами будівель.

Блокпости бувають постійними або тимчасовими. Постійні блокпости розташовують на основних шляхах чи дорогах, як правило, на їхньому перетині, або ж на в'їзді до контрольованого району. Його обслуговують цілодобово, особовий склад перебуває там на постійній основі. Тимчасові блокпости можуть бути виставлені пішим або моторизованим патрулем на короткий проміжок часу. Їхня дислокація

на шляхах має тимчасовий та блукаючий характер. Місце розташування блокпоста визначається обставинами, що склалися в ході оперативної обстановки. Його вибирають так, щоб блокпост неможливо було об'їхати, наприклад, біля залізничного переїзду, поблизу ділянки дороги з високими схилами, глибокими кюветами та в інших місцях, де підозрілі транспортні засоби не зможуть розвернутися і направитися в іншу сторону. Місцевість навколо блокпоста повинна добре проглядатися та бути відкритою для кругового обстрілу.

Література

1. Варакута В. П., Чухлатий А. В., Пегахін І. А. Заходи щодо посилення блокпостів та опорних пунктів як елементів системи оборони в умовах ведення оборонного бою проти незаконних збройних формувань // Честь і закон. 2015. № 2. С. 15–22.
2. Марченко О. С., Вяткіна Л. П. Пересувні блокпости модульної конструкції // Сучасна спеціальна техніка. 2016. № 4. С. 81–89.

Я. О. Кізяк

БОЄПРИПАСИ КУМУЛЯТИВНІ

Боєприпа́си кумуляти́вні — бойові припаси (бомби авіаційні, снаряди артилерійські, протитанкові ракети та міни, гранатометні й ручні гранати), призначені для ураження стаціонарних і рухомих броньованих цілей за допомогою кумулятивного ефекту.

Історична довідка

Відкриття кумулятивного ефекту в кінці 19 ст. спонукало до пошуку варіантів використання концентрованої направленої енергії вибуху у військовій справі. Перший патент на застосування ефекту в бронебійному снаряді був отриманий лише 1914 (до Першої світової війни жодна держава ефективними кумулятивними боєприпасами не володіла). Активізація процесів вдосконалення кумулятивних вибухових зарядів відбулась напередодні Другої світової війни.

Вперше кумулятивні боєприпаси були використані німецькими військами у травні 1940 під час захоплення потужних фортифікаційних укріплень бельгійського форту Ебен-Емаель. Перебіг німецько-радянської війни 1941–1945 зумовив інтенсивний розвиток і застосування цих боєприпасів як військами фашистської Німеччини, так і збройними силами СРСР. Після Другої світової війни кумулятивні боєприпаси широко використовували у різних видах озброєнь, постійно підвищуючи їхню ефективність проти броньованих цілей. І тепер кумулятивні боєприпаси — важливий елемент сучасної зброї, незважаючи на вдосконалення засобів протидії цьому виду озброєння.

Характеристика

Ефекту пробивання броні кумулятивним боєприпасом досягають завдяки енергії кумулятивного струменя, що утворюється в момент підриву вибухової речовини на певній відстані від броні. Характер пошкодження залежить не лише від потужності та маси вибухової речовини, а й форми і положення розривного заряду відносно броні під час вибуху.

Чим далі від цілі виникає кумулятивний струмінь, тим нижча його ефективність, що призводить до зменшення бронебійної сили і є недоліком кумулятивних боєприпасів. Обертання кумулятивного боєприпасу спричиняє розсіювання кумулятивного струменя. Тому для підвищення його бронебійності застосовують гладкоствольну зброю (боєприпас стабілізують оперенням), або ж прагнуть зробити боєприпаси необертальними чи зменшують швидкість їхнього обертання.

Уламково-кумулятивні боєприпаси призначені як для пробивання броні за допомогою кумулятивного ефекту, так і для ураження цілей уламками. Їх використовують для знищення легкої та середньої бронетехніки, ураження живої сили противника, руйнування укріплень.

Література

1. Ткачук П. П., Чумакевич В. О., Дробан О. М. та ін. Боєприпаси. Львів : Академія сухопутних військ, 2012. 296 с.

2. Дерев'янчук А. Й., Шелест М. Б. Артилерійське озброєння і боєприпаси: навчальний посібник. Суми : Видавничий дім «Скіф», 2023. 414 с.

А. О. Іваненко

БОЙОВА ГОТОВНІСТЬ, БОЄГОТОВНІСТЬ

Бойова́ гото́вність, боєгото́вність — стан військ (сил), який дозволяє їм у встановлений термін розпочати бойові дії та успішно виконати бойові завдання.

Для забезпечення своєчасності початку бойових дій військами (силами) встановлюють ступені (рівні) бойової готовності. Нарощування бойової готовності військ (сил) здійснюють переведенням їх як послідовно від нижчого ступеня (рівня) бойової готовності до вищого, так і безпосередньо у вищий ступінь, минаючи проміжні. Рівень бойової готовності є головним критерієм оцінки бойової підготовки військ (сил).

Успішність виконання бойових завдань військами (силами) визначається їхньою боєздатністю — станом військ (сил), який дозволяє їм успішно вести бойові дії в будь-яких умовах обстановки й реалізувати свої бойові можливості.

Унаслідок масованого застосування противником засобів ураження бойова здатність може бути понижена частково (за втрат особового складу та бойової техніки приблизно до 50 % і збереження управління військами) або повністю (за втрат особового складу та бойової техніки більше ніж 50 % та порушення управління військами).

Література

1. Словник основних термінів та скорочень, які використовуються в НАТО. Київ : МП «Леся», 2004. 568 с.
2. Деменко М. П., Кулешов О. В., Петренко О. С. Пропозиції щодо визначення поняття бойової готовності військових частин (підрозділів) зенітних ракетних військ та військ протиповітряної оборони Сухопутних військ для оцін-

ки її впливу на ефективність бойових дій // Збірник наукових праць Харківського національного університету Повітряних Сил. 2018. № 2. С. 14–21.

О. Я. Зубов

БОЙОВА ЗДАТНІСТЬ, БОЄЗДАТНІСТЬ

Бойова́ зда́тність, боєзда́тність — стан військ (сил), який дозволяє їм вести бойові дії в будь-яких умовах та виконувати бойові завдання відповідно до призначення; ключовий елемент бойової готовності військ (сил); і одна з визначальних умов досягнення перемоги.

Залежить від укомплектованості військ особовим складом військовослужбовців, військовою технікою та матеріальними засобами; підготовленості, бойової майстерності й морально-психологічних якостей особового складу; злагодженості військ та наявності ефективного управління і зв'язку; характеру й напруженості бойових дій; бойових втрат і можливостей їх швидкого відновлення.

Унаслідок масованого застосування противником засобів ураження боєздатність може зменшитися частково (за втрат особового складу та бойової техніки приблизно до 50 % і збереження управління військами) або повністю (за втрат особового складу та бойової техніки більше ніж на 50 % та порушення управління військами). При повній боєздатності війська (сили) можуть проводити як наступ, так і оборону; при частковій — оборонятися та обмежено наступати, або ж не здатні наступати, однак спроможні обмежено оборонятися; при повній небоєздатності — не можуть ані наступати, ані оборонятися.

Окрім втрат, завданих ворогом, бойова здатність може зменшитися також унаслідок фізичного та нервового виснаження особового складу, голоду, холоду та інших несприятливих факторів. Для запобігання втрати боєздатності військ (сил) та забезпечення ефективності виконання завдань необхідно проводити як регулярні ротації особового складу у межах одного бойового підрозділу, так і заміну частин і

підрозділів, які тривалий час виконують завдання на лінії бойового зіткнення.

При повній втраті бойової здатності війська (сили) виводять із зони бойових дій для перегрупування, поповнення втрат та відновлення управління. Після цього їх можуть знову залучати до ведення активних бойових дій.

Література

1. Можаровський В. М. Аналіз підходів до обґрунтування бойового складу Сухопутних військ ЗС України // Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняховського. 2016. № 3. С. 12–17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpcvsd_2016_3_4
2. Словник професійної термінології для майбутніх фахівців Національної гвардії України (до курсу «Українська мова за професійним спрямуванням») / Уклад.: М. П. Вовк, Р. С. Троцький, В. С. Молдавчук та ін. Київ : Національна академія внутрішніх справ України, 2016. 156 с.
3. Романченко І. С., Шуєнкін В. О., Свида І. Ю. та ін. Розвиток теорії внесків військових формувань зі складу створеного угруповання військ у забезпечення їх боєздатності під час бойових дій. Київ : Редакційно-видавничий центр ЗС України, 2020. 288 с.
4. Малкова Т. Боєздатність учасника бойових дій та чинники її формування // Вчені записки Університету «КРОК». 2025. № 1 (77). С. 450–462. URL: https://snku.krok.edu.ua/index.php/vcheni-zapiski-universitetu-krok/article/view/956

А. О. Іваненко

БОЙОВА ОБСТАНОВКА

Бойова́ обстано́вка — багатозначний термін.

1) У військовій справі — сукупність чинників і умов, за яких здійснюють підготовку та ведення бою (операції) у певному районі й у визначений відрізок часу.

Найважливіші з них:

• стан сил противника (склад, боєздатність, угруповання, наміри і можливий характер дій);

• стан своїх військ, включаючи сусідів (склад, місце розташування, укомплектованість, забезпеченість, морально-бойовий дух, боєздатність і бойові можливості);

• характер місцевості (рельєф, наявність природних укриттів і перешкод, стан дорожньої мережі), кліматичні, гідрометеорологічні та топогеодезичні дані;

• пора року і доби;

• терміни підготовки до бойових дій та виконання поставленого бойового завдання тощо.

Елементами загальної бойової обстановки можуть бути ядерна, біологічна, радіаційна, інженерна, хімічна, медична обстановки тощо. Висновки з оцінки бойової обстановки є підставою для прийняття рішення на бій (операцію).

2) У теорії кримінального права — стан військових частин, підрозділів (кораблів, літаків) під час здійснення ними тактичних дій з виконання бойових завдань в обмеженому районі упродовж короткого часу.

Література

1. Хавронюк М. І., Дячук С. І., Мельник М. Ф. Військові злочини: коментар законодавства. Київ : А.С.К., 2003. 270 с.
2. Бодаєвський В. П. «Воєнний стан», «бойова обстановка» та «час перебування на військовій службі» як особливі обставини чинності кримінального закону щодо військових злочинів у часі // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. 2012. Т. 25(64). № 2. С. 180–186.
3. Ониськів А. Бойова обстановка як кваліфікуюча ознака військових злочинів // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2016. № 3. С. 185–195.

А. І. Шигида, А. В. Ремез

БОЙОВА ПІДГОТОВКА

Бойова́ підгото́вка — цілеспрямований та організований процес навчання і виховання військовослужбовців, а також бойового злагодження підрозділів, частин, з'єднань та органів управління з метою досягнення їхньої готовності до виконання завдань за призначенням як у мирний час, так і в особливий період.

У бойовій підготовці виділяють два аспекти: зміст (чому вчити) та методику (як учити) навчання. Кінцевий результат бойової підготовки — бойова виучка, що досягається послідовно шляхом індивідуальної підготовки військовослужбовців і бойового злагодження підрозділів, частин, з'єднань та їхніх органів управління під час проведення занять, тренувань, тактичних (командно-штабних) навчань, які проводять в обстановці, наближеній до реальних бойових умов.

Бойову підготовку організовують за основними принципами:

• професійна спрямованість;

• максимальне наближення умов підготовки до обстановки реальних бойових дій;

• систематичність;

• послідовний перехід від простих до більш складних і масштабних форм навчання;

• комплексність навчання;

• тісний зв'язок теорії з практикою;

• особисте керівництво підготовкою та проведенням заходів бойової підготовки з боку командирів (начальників);

• підготовка та проведення основних заходів бойової підготовки під керівництвом старших начальників;

• індивідуальний підхід до підготовки військовослужбовців;

• удосконалення методичної майстерності керівників і методик проведення заходів бойової підготовки;

• єдність навчання та виховання, де кожен начальник персонально відповідає за підготовку підлеглих та об'єктивність оцінювання рівня підготовленості;

• дієвий контроль за підготовкою та проведенням заходів бойової підготовки;

• узагальнення і впровадження досвіду бойової підготовки та її розвиток.

Література

1. Словник основних термінів та скорочень, які використовуються в НАТО. Київ : МП «Леся», 2004. 568 с.
2. Тимчасова настанова з оперативної підготовки у Збройних силах України: Наказ Генерального штабу Збройних сил України № 236 від 26 червня 2018 р.
3. Флорін О. П., Стародубцев С. О., Шаповал О. М. Обґрунтування структури та функцій системи бойової підготовки Національної гвардії України // Честь і закон. 2015. № 4. С. 44–53.

О. Я. Зубов

БОЙОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬК

Бойове́ забезпе́чення військ (англ. *Combat support*) — система організаційних і технічних завдань та заходів зі створення збройним силам сприятливих умов для збереження боєздатності й ефективного застосування військ, своєчасного й успішного ведення бою, недопущення раптового збройного нападу противника, зниження результативності ворожого вогню (ударів).

Виконання завдань і заходів бойового забезпечення військ в операціях називають оперативним забезпеченням. Разом із морально-психологічним, матеріально-технічним і медичним забезпеченнями входить до видів всебічного забезпечення.

Характеристика

Основні види бойового забезпечення військ (збройних сил):

• розвідка військова (своєчасне забезпечення розвідувальною інформацією);

• охорона [недопущення проникнення ворожої розвідки, раптового нападу ворога, повітряних десантів противника в райони дій (розташування) підрозділів];

• безпека дій (комплекс організаційних, технічних заходів і практичних дій штабів із метою забезпечення раптовості дій військ і підвищення живучості збройних сил);

• радіоелектронна боротьба (виявлення джерел радіоелектронних випромінювань та радіоелектронне подавлення завад противника, електронна підтримка своїх військ);

• інженерна підтримка [комплекс заходів з інженерної підготовки військ (сил), об'єктів і місцевості з метою своєчасного і прихованого розгортання військ, проведення ними маневру, успішного виконання поставлених завдань, підвищення рівня захисту сил та об'єктів від засобів ураження ворога, нанесення втрат та ускладнення дій противника];

• хімічний, біологічний, ядерний, радіологічний захист (запобігання або максимальне зменшення втрат особового складу від зброї масового ураження, руйнувань радіаційно і хімічно небезпечних об'єктів, сприяння підрозділам у виконанні поставлених завдань за умов радіаційного, хімічного, бактеріологічного зараження);

• геопросторова (топогеодезична і навігаційна) підтримка [забезпечення усіма видами геопросторових даних (геопросторової інформації)];

• гідрометеорологічна (метеорологічна) підтримка (забезпечення усіма видами гідрометеорологічних даних);

• тактичне маскування (організовується і здійснюється з метою зниження уразливості військ і фортифікаційних споруд, досягнення раптовості дій та збереження боєздатності сил).

Існують й інші види бойового забезпечення для деяких родів військ, наприклад: радіолокаційне, штурманське, пошуково-рятувальне, протимінне, протичовнове забезпечення, психологічна боротьба.

Перспективи

Усвідомлення цінності людського життя, а також досвід відсічі агресії військової, набутий в російсько-українській війні, спонукає до

перегляду способів ведення бойових дій, зокрема розширення спектру й обсягів завдань і заходів бойового забезпечення, виконання яких покладатиметься на війська. Ця тенденція зберігатиметься і в майбутньому.

Джерела

1. Бойовий статут механізованих і танкових військ Сухопутних військ Збройних Сил України. Частина III. Взвод, відділення, екіпаж. Київ : Алерта, 2022. 250 с.
2. Бойовий статут механізованих і танкових військ Сухопутних військ збройних сил України. Частина II. Батальйон, рота. Київ : Алерта, 2025. 246 с.

Література

1. Словник професійної термінології для майбутніх фахівців Національної гвардії України / За ред. А. О. Пожидаєва. Київ : Національна академія внутрішніх справ України, 2016. 156 с.
2. Дьяков С. І., Колос О. Л., Верстівський А. А. та ін. Фортифікація та маскування. Київ : Літера, 2023. 146 с.

М. М. Підгородецький

БОЙОВЕ ЗАВДАННЯ

Бойове́ завда́ння — наказ командира (командувача) військам (підрозділам, частинам, з'єднанням, об'єднанням, групі або окремому військовослужбовцю) для досягнення визначеної мети в бою (операції) у встановлений термін.

Зміст бойового завдання залежить від виду воєнних дій, замислу операції (бою), виду збройних сил і роду військ, призначення, чисельності, бойових спроможностей та бойових можливостей своїх військ і противника, характеру його дій та інших умов бойової обстановки.

Бойові завдання можуть бути:

- тактичними (здійснюють підрозділи, частини, з'єднання);
- оперативними (здійснюють угруповання військ у ході операції);

• стратегічними (виконують група фронтів чи група армій під час операції на театрі воєнних дій).

Література

1. Поліщук Л. І., Климович О. К., Богуцький С. М. Алгоритм роботи органів управління в Сухопутних військах збройних сил країн НАТО під час прийняття рішення на ведення бойових дій // Збірник наукових праць Військової академії (м. Одеса). Технічні науки. 2018. Вип. 2. С. 161–170.
2. Процес прийняття рішень під час бойових дій. Київ : Міжнародний Комітет Червоного Хреста, 2018. 68 с.

А. І. Шигида

БОЙОВЕ МАНЕВРУВАННЯ

Бойове́ маневрува́ння — багатозначний термін.

1) В авіації — зміна траєкторії та режиму польоту поодиноких літальних апаратів або їхніх груп у повітрі під час польоту за маршрутом, у ході бойових дій з метою зайняття положення, що забезпечує найбільш ефективне застосування зброї у повітряному бою або під час удару по наземній (морській) цілі.

Містить маневр літальних апаратів за швидкістю, напрямком і висотою. Застосовують під час побудови або зміни бойового порядку підрозділів (частин) у польоті за маршрутом, під час ухилення від вогню наземних засобів протиповітряної оборони, відбиття нападу винищувачів, у повітряному бою, під час нанесення удару по цілі, постановці радіоперешкод, ведення повітряної розвідки тощо.

2) У військово-морських силах (флоті) — переміщення поодиноких військових кораблів або їхніх груп відносно кораблів (об'єктів) противника в ході ведення морського бою, атаки, удару.

Містить:

• зближення з противником, зайняття та утримування вигідної позиції для застосування зброї та зниження бойової ефективності зброї противника;

• зміну позиції з метою перенесення вогню з одного об'єкта на інший.

Може бути:

• самостійне (коли кожен корабель атакує та наносить удар самостійно);

• сумісне [коли кораблі діють у складі з'єднання (групи)].

На характер бойового маневрування можуть впливати навігаційно-гідрографічні та метеорологічні умови у районі бойових дій, якщо ці умови обмежують вибір напрямку пересування як своїх кораблів, так і кораблів противника.

Література

1. Історія війн і збройних конфліктів в Україні: Енциклопедичний довідник / Ред. кол.: О. І. Гуржій (відп. ред.), А. В. Атрохов, О. М. Доценко та ін. Київ : Видавництво гуманітарної літератури, 2004. 520 с.
2. Вудворд С. Фолклендская война / Пер. с англ. Симферополь : Доля, 2005. 416 с.

Ю. І. Мельничук

БОЙОВИЙ ПРАПОР ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ

Бойови́й Пра́пор військо́вої части́ни — у Збройних силах України (ЗСУ) особливо почесний знак, її символ, який відзначає особливості бойового призначення, історії та заслуги військової частини, а також вказує на її належність до збройних сил. Бойовий Прапор військової частини є символом військової честі, доблесті, слави та нагадує кожному військовослужбовцю про героїчні традиції і священний обов'язок захисту Батьківщини.

Загальні відомості

Сучасний Бойовий Прапор військової частини багатокомпонентний. Головним його елементом є полотнище малинового кольору незалежно від виду збройних сил. На лицьовій стороні у центрі

зображено емблему ЗСУ, на променях між сторонами хреста містяться емблеми виду, до якого належить частина.

По периметру полотнище прикрашає лиштва з написом та орнаментом у вигляді листя і кетягів калини.

Лиштва з написами — данина традиціям українського військового прапорництва. Вона є характерною ознакою козацьких прапорів 17–18 ст.

Девіз «За Україну, за її волю!» — із військового маршу Українських січових стрільців.

На зворотньому боці — напис повної назви частини чи з'єднання; в кутах лиштви — емблеми роду військ, до якого належить частина.

Вільні сторони полотнища прикрашені золотими китицями.

Полотнище прикріплено до древка, яке увінчує стрілоподібна верхівка із зображенням емблеми збройних сил; на протилежний кінець древка надіто підток жовтого металу у вигляді зрізаного конуса.

Прапор прикрашено тасьмою з китицями; бойові прапори частин, які зберігають надалі присвоєні державні нагороди України, також орденськими стрічками.

За Статутом внутрішньої служби, Бойовий Прапор вручають бригадам, полкам, батальйонам, дивізіонам, авіаескадрильям, військово-навчальним закладам і навчальним (військовим) частинам.

Після формування військової частини Бойовий Прапор від імені Президента України вручає представник Міністерства оборони України, виду ЗСУ, оперативного командування або інший командир (начальник) за дорученням Міністра оборони України. Під час вручення Бойового Прапора військовій частині видають Грамоту Президента України.

Бойовий Прапор зберігає військова частина увесь час свого існування незалежно від зміни назви і номера.

Бойовий Прапор завжди знаходиться у військовій частині, на полі бою — у районі бойових дій частини.

Джерела

1. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України: Закон України № 548-XIV від 24 березня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України. 1999. № 22–23. Ст. 194. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text
2. Про внесення зміни до Указу Президента України від 20 червня 2006 року № 550: Указ Президента України № 209/2017 від 4 серпня 2017 р. // Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/209/2017#Text
3. Про опис і малюнок базового зразка Бойового Прапора військової частини (з'єднання) Збройних Сил України: Указ Президента України № 550/2006 від 20 червня 2006 р. // Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550/2006#Text

Література

1. Карпов В. Бойовий прапор сучасної Української армії // Військово-історичний альманах. 2001. Ч. 1(2). С. 110–121.
2. Панченко В. Козацьке прапорництво XVII–XVIII століть // Військово-історичний альманах. 2008. Ч. 2(17). С. 108–119.
3. Україна: герби та прапори / Авт., упоряд.: В. Г. Кисляк, О. А. Нескоромний. Київ : Парламентське видавництво, 2010. 456 с.
4. Українські військові традиції: історія та сучасність. Почесні імена України — еліта держави : в 5 т. Київ : Логос Україна, 2017. Т. 4. С. 50–115.

І. С. Печенюк, В. К. Філіпов

БОЙОВІ ДІЇ

Бойові́ дії́ — багатозначний термін.

1) Воєнні дії; організовані дії частин, з'єднань, об'єднань усіх видів збройних сил у ході виконання поставлених бойових завдань з метою знищення живої сили, бойової техніки, військових споруд і об'єктів противника, оволодіння територією, яку він займав, протидії наступу противника, відбиття його ударів і утримання займаної своїми військами території.

Основними видами бойових дій є оборона і наступ. Їх ведуть у формі боїв, бойовищ, операцій, ударів у будь-який час року та доби на суходолі, у повітрі (космосі) та на морі.

Бойові дії частин, з'єднань, об'єднань кожного виду збройних сил мають особливості.

Характерні риси сучасних бойових дій:

- рішучість цілей, великий просторовий розмах;
- участь у них великих військових контингентів;
- широке застосування усіх видів звичайної зброї та бойової техніки (без застосування зброї масового ураження);
- висока маневреність, динамічність та швидкоплинність;
- часті та різкі зміни бойової обстановки;
- велика витрата матеріальних засобів.

У деяких теоретичних працях терміни «бойові дії» вживають стосовно дій тактичного та оперативного масштабів, «воєнні дії» — щодо стратегічного.

2) Форма оперативного застосування об'єднань та з'єднань видів збройних сил у межах операції або між операціями для вирішення декількох оперативних, оперативно-тактичних і тактичних завдань, що виникають послідовно.

Література

1. Гончарук М. Форми воєнних дій // Труди академії. 1998. № 2. С. 26–30.
2. Воробйов Г. П. Розвиток форм і способів застосування Збройних сил України // Наука і оборона. 2014. № 1. С. 27–30.
3. Аналіз бойових дій на сході України в ході зимової кампанії 2014–2015 років // Ukrainian Military Pages. 2015. URL: https://www.ukrmilitary.com/2015/12/analiz-war-in-winter-2014-2015.html
4. Кучеренко Ю. Ф. Сучасні бойові дії та основні вимоги до формувань тактичного рівня, що приймають в них участь // Наука і техніка Повітряних Сил Збройних сил України. 2015. № 1. С. 20–22.
5. Процес прийняття рішень під час бойових дій. Київ : Міжнародний Комітет Червоного Хреста, 2018. 68 с.

С. В. Сидоров

БОЙОВІ ПОРЯДКИ

Бойові́ поря́дки — бойова побудова (розташування, шикування) військовослужбовців, підрозділів, частин, кораблів, з'єднань, об'єднань, угруповань військ (сил) із їхніми засобами посилення для ведення бою (операції). Інколи бойовим порядком називають побудову бойового строю.

Історична довідка

Розвиток бойових порядків пов'язаний зі створенням нових видів зброї (холодної зброї, вогнепальної зброї, зброї масового ураження, зокрема ядерної зброї, високоточної зброї, керованої тощо), прагненням до результативнішого її застосування під час воєнних дій, появою збройних сил видів і родів військ, їхніми якісними змінами, еволюцією форм і способів збройної боротьби.

У різних видах і родах військ збройних сил у різні історичні періоди створювалися специфічні, тільки їм властиві бойові порядки (ордери):

- у військах сухопутних — фаланга, клин, черепаха, терція, лінійний, каре, розсипний стрій, колона військова, стрілецький ланцюг та ін.;
- в авіації — пеленг, колона, клин, змійка та ін.;
- у військово-морських силах — фронт, колона кільватерна, круговий та ін.

Характеристика

Бойові порядки створюють відповідно до рішення командира (командувача) на ведення майбутнього бою (операції) залежно: від наявності та характеристики родів військ видів збройних сил, окремих родів військ, військ спеціальних; завдань, що виконуються; складу угруповання, яке створюють; стану наявного озброєння і військової техніки; характеру дій противника; традицій ведення бойових дій, характеру воєнних дій (оборона, наступ, контрнаступ); характеру місцевості та інших умов бойової обстановки.

Бойовий порядок повинен забезпечувати:

• найповніше використання бойової спроможності наявних сил і засобів;

• стійкість та активність в обороні, нарощування сили удару з глибини під час наступу і здійснення маневру;

• своєчасне зосередження зусиль на обраному напрямку;

• надійне ураження противника на всю глибину його бойового порядку;

• швидке використання результатів вогневого ураження противника;

• найкраще використання всіх особливостей фізико-географічних і природно-кліматичних умов;

• найменшу уразливість сил і засобів від ударів усіх видів зброї противника, можливість відбиття ударів противника з повітря, знищення його аеромобільних та диверсійно-розвідувальних груп;

• підтримання безперервної взаємодії і управління військами.

Бойові порядки визначають заздалегідь, але їх можуть змінювати й коригувати у ході бою (операції). Для виконання спільних бойових завдань створюють єдині бойові порядки.

Джерела

Бойовий статут механізованих і танкових військ Сухопутних військ Збройних сил України. Част. ІІ. Батальйон, рота. Київ : Алерта, 2025. 246 с.

Література

1. Clausewitz C., Graham J., Honig J. On War. New York : Sterling Publishing, 2004. 944 p.
2. Поляков С. Ю., Лєнкін В. М., Зміївський Г. А. До питання удосконалення бойового порядку механізованого взводу (відділення) // Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних сил. 2011. Вип. 1. С. 18–23.
3. Тактика армійської авіації : в 2-х ч. Харків : Харківський національний університет Повітряних Сил, 2016–2017.

4. Фурман І. І., Сидоров С. В., Рєзнік В. І. та ін. Історія воєнного мистецтва. 3-тє вид., випр. та допов. Київ : Національний університет оборони України імені Івана Черняховського, 2020. 516 с.

І. І. Фурман

БОМБОМЕТАННЯ

Бомбомета́ння — багатозначний термін:

1) Комплекс дій екіпажу літального апарату (ЛА) з прицілювання і скидання авіаційних бомб (БА) на заданий об'єкт (ціль).

Історична довідка

Уперше ідея ураження наземних цілей бомбою з ЛА була реалізована 12.06.1849 під час облоги австрійськими військами м. Венеції у ході революційних подій Весни народів 1848–1849. Перше бомбометання з літака виконали 02.11.1911 у ході італійсько-турецької війни в Лівії. Від Першої світової війни і дотепер бомбометання є основним способом ураження наземних і морських цілей стратегічною бомбардувальною і тактичною авіацією.

Характеристика

Бомбометання має кілька етапів: політ до цілі, вихід на ціль, прицілювання і скидання бомб. У польоті до цілі уточнюють дані про неї та обстановку в прилеглому районі, визначають необхідні дані для бомбометання, готують бомбардувальне озброєння і прицільні пристрої. Залежно від положення літака в момент скидання БА розрізняють такі способи бомбометання:

- із горизонтального польоту,
- із логарифмічної траєкторії,
- із пікірування,
- на виведенні з пікірування,
- із кабрірування (задираючи ніс ЛА вгору).

Для ураження цілі у вертикальну проєкцію під час Другої світової війни застосовували спосіб топмачтового бомбометання.

Спосіб бомбометання обирають із урахуванням можливостей ЛА, типу прицільного пристрою та БА, характеру цілі та обстановки в її районі. БА після відділення від ЛА проходить в площині горизонтальній шлях А, який називають зносом бомби. Величина зносу залежить від: висоти, швидкості польоту і кута пікірування/кабрірування в момент скидання; швидкості і напряму вітру; балістичних якостей БА й інших факторів. Завдання прицілювання полягає у визначенні моменту, коли горизонтальна дальність від ЛА до цілі буде дорівнювати зносу БА. Залежно від способу бомбометання і типу прицільного пристрою момент скидання БА визначають за величиною: кута прицілювання; нахильної дальності до цілі; кута упередження; інших параметрів.

Скидання БА на ціль в один захід може бути:

• одиночне (одна БА);

• серійне (кілька БА по одній через встановлені малі інтервали часу);

• залпове (одночасно кілька БА);

• серійно-залпове (передбачає скидання БА кількома залпами через певні інтервали часу).

2) Розділ військово-прикладної навчальної дисципліни, що вивчає теорію, технічні засоби і методику застосування авіаційних бомб (БА) з літальних апаратів (ЛА) для ураження об'єктів противника. Основні розділи дисципліни бомбометання — балістика БА; теорія прицілювання; бомбардувальні приціли і системи; бомбардувальні засоби ураження; бомбардувальне озброєння ЛА; виконання бомбометання; теорія ефективності бомбометання; методика бомбардувальної підготовки.

Література

1. Kennett L. A History of Strategic Bombing. New York : Scribner, 1982. 222 p.
2. Мосов С. П., Погорецький М. В., Салій С. М. та ін. Безпілотна авіація у військовій справі. Київ : Інтерсервіс, 2019. 324 с.

3. Sankaran J. Bombing to Provoke: Rockets, Missiles, and Drones as Instruments of Fear and Coercion. New York : Oxford university Press, 2024. 212 p.

В. І. Рєзнік

БРАТСЬКА МОГИЛА

Бра́тська моги́ла — місце поховання в загальній могилі зі спільним надгробком двох чи більше людей, смерть яких настала орієнтовно в один час унаслідок порушення нормальних умов життєдіяльності, спричинених катастрофою (природного, техногенного або соціального характеру), війною, збройним конфліктом, аварією, пожежею, стихійним лихом, епідемією, епізоотією, епіфітотією, застосуванням засобів ураження, масових репресій, геноциду або іншою небезпечною подією.

Безпосередніми причинами появи братських могил можуть бути: вимоги санітарно-епідеміологічних умов (необхідність швидкої утилізації великої кількості людських решток з метою унеможливлення поширення інфекційних захворювань), відсутність ресурсів або часу для організації індивідуальних поховань, намагання якнайшвидше приховати сліди масових убивств та ін. Братські могили можуть влаштовувати також під час перепоховання останків значного числа неідентифікованих осіб.

Юридичного консенсусу в питанні мінімальної кількості захоронених осіб у братській могилі немає: для одних братська могила — шість і більше похованих разом осіб, для інших — більше ніж одна. Характерною ознакою братської могили є повна або часткова відсутність даних про осіб, які в ній поховані.

Братські могили поділяють на цивільні та військові.

Поширеним стало спорудження на місці масових захоронень воїнів пам'ятників та меморіальних комплексів. На братських могилах воїнів Другої світової війни, розташованих на території колишнього СРСР, як засіб вшанування пам'яті загиблих часто використовують вічний вогонь. Традиція вічного вогню на воєнних похованнях виникла

у Франції в 1-й чверті 20 ст. (вічний вогонь біля Тріумфальної арки в м. Парижі поряд із могилою невідомого солдата, загиблого під час Першої світової війни; запалено 1923). Упродовж 1930-х звичай запалювати вічний вогонь на братських і окремих індивідуальних воєнних могилах поширився в інших країнах Європи, а з 2-ї пол. 1950-х — у СРСР.

Загальне число братських могил у всьому світі не встановлено. Кількість відшуканих братських могил лише з 20 ст. перевищує десятки тисяч. Значний відсоток таких поховань на теренах України зумовлений трагічними сторінками історії українського народу. Серед них могили козацької доби; поховання часів Першої світової війни та національно-визвольних змагань 1917–1921; масові захоронення жертв Голодомору 1932–1933, Голокосту, масових політичних репресій радянської влади, а також загиблих у часи Другої світової війни військовослужбовців Червоної армії і воїнів Української повстанської армії.

Меморіали над братськими могилами цивільних жертв зазвичай мають неіндивідуалізований характер і не містять списків загиблих, оскільки більшість похованих у них тіл не ідентифіковано. Військові братські могили часів Другої світової війни, а також братські могили у складі меморіальних комплексів, створених на честь загиблих у Другій світовій війні після завершення бойових дій, часто суттєво відрізняються від братських могил цивільних осіб, які загинули внаслідок актів геноциду чи стихійних лих, а також військових масових захоронень минулих століть. У братських могилах воїнів Другої світової війни часто поховано ідентифіковані рештки загиблих з відповідним позначенням безпосередньо над місцем розташування тіла або в загальному списку. Не є рідкісним поєднання ідентифікованих і неідентифікованих решток загиблих із позначенням «невідомий» у списку захоронених.

Унаслідок російсько-української війни на карті України з'явилися братські могили, у яких захоронені численні невинні жертви. У зоні бойових дій є санітарні поховання військовослужбовців російських окупаційних військ і представників незаконних збройних формувань, які можна кваліфікувати як братські могили. На деокупованих

територіях при можливості ідентифікації тіл за аналізом ДНК та подальшим індивідуальним перепохованням значна частина цих могил ліквідується.

Джерела

1. Bruttmann T. Mass Graves and Killing Sites in the Eastern Part of Europe (report). Grenoble : [w. p.], 2010. 31 p. URL: https://www.holocaustremembrance.com/sites/default/files/MMWG_Killing_Sites.pdf
2. Кодекс цивільного захисту України: станом на 7 листоп. 2013 р. Харків : Право, 2013. 128 с.
3. Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років: Закон України. № 315-VIII від 09 квітня 2015 р. // Відомості Верховної Ради. 2015. № 25. Ст. 191. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/315-19#Text
4. Про затвердження Тимчасового порядку здійснення на території України пошуку, ексгумації та перепоховання останків осіб, які загинули внаслідок воєн, депортацій та політичних репресій, і впорядкування місць їх поховання: Наказ Міністерства будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства України № 193 від 09 червня 2006 р. // Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0969-06#Text

Література

1. Shelton D. Encyclopedia of Genocide and Crimes Against Humanity : in 3 vol. Detroit : Macmillan Reference, 2005.
2. Братська могила // Енциклопедичний словник символів культури України. 5-те вид. Корсунь-Шевченківський : ФОП Гавришенко В. М., 2015. 912 с.
3. Human Remains and Identification. Manchester : Manchester University Press, 2015. 244 p.

А. О. Іваненко

БРИГАДА (ВІЙСЬКОВА СПРАВА)

Бриґа́да (фр. *brigade* — загін, команда, група) — найменше тактичне з'єднання у збройних силах багатьох держав.

Історична довідка

Перше застосування бригади як форми бойового порядку належить до 17 ст. 1630 шведський король Густав II Адольф Ваза у бою під м. Деммін (Німеччина) виставив батальйони двох полків у 3 лінії під єдиним командуванням. 17–18 ст. бригади з'явилися майже в усіх європейських арміях як тимчасові бойові одиниці, які іноді формували безпосередньо перед боєм.

У період Наполеонівських війн 1799–1815 бригада перетворилася в постійну організаційну одиницю в піхоті і кавалерії. Її складали два полки, а дві бригади становили основні сили дивізії.

Основним тактичним з'єднанням у Радянській армії була дивізія, бригади формували лише за нагальної потреби.

У сучасних іноземних арміях найбільше представлені загальновійськові бригади (піхотні, мотопіхотні, танкові, бронетанкові, повітряно-десантні та ін.). Бригади сухопутних військ збройних сил Сполучених Штатів Америки і Великої Британії не мають постійної організації, їх створюють на період бойових дій як бригадні тактичні групи.

Характеристика

У сухопутних військах бригада складається з кількох батальйонів (рідше полків), дивізіонів основних родів військ (зброї), підрозділів спеціальних військ, бойового, технічного й тилового забезпечення; у військово-повітряних силах — з ескадрилій; у військах протиповітряної оборони — з дивізіонів (батальйонів); у військово-морських силах — із кораблів або дивізіонів кораблів; у спеціальних військах — із батальйонів.

Бригади бувають мотопіхотними, піхотними, танковими (бронетанковими), механізованими, десантно-штурмовими, гірсько-штурмовими, артилерійськими (гаубичними, гарматними, мінометними, зенітно-артилерійськими) та ін. У військово-морських силах існують бригади підводних човнів, надводних кораблів і морської піхоти, торпедних катерів тощо; у військово-повітряних силах — бригади різних родів авіації, що складаються з кількох авіаційних підрозділів (частин).

Бригади у Збройних силах України

У Збройних силах України (ЗСУ) бригади — основне тактичне з'єднання в Сухопутних військах ЗСУ, Повітряних силах ЗСУ, Військово-морських силах ЗСУ, окремих родах військ (сил) і спеціальних військах. Вони призначені для ведення загальновійськових, повітряних, морських боїв або для забезпечення бойових дій. Зазвичай бригади складаються з кількох батальйонів, дивізіонів основних родів військ, підрозділів спеціальних військ і тилу.

Література

1. Бугаєвський І., Товстопят М. Механізована бригада Збройних Сил України: Тактика дій, організаційно-штатна структура, основні зразки озброєння і бойової техніки та їх тактико-технічні характеристики. Миколаїв : Миколаївський національний університет ім. В. О. Сухомлинського, 2012. 50 с.
2. Кевлюк В. Бригада чи дивізія? Корпус чи ОТУ? // LB.ua. 2024. URL: https://lb.ua/society/2024/07/30/626657_brigada_chi_diviziya_korpus_chi_otu.html

В. І. Волосян

БРОНЕДРЕЗИНА

Бронедрези́на (від броня та дрезина) — броньована автомобільна дрезина чи бронеавтомобіль на залізничному ході з кулеметним або кулеметно-артилерійським озброєнням.

Історична довідка

Уперше сконструював бронедрезину, озброєну одним 7,7-мм кулеметом Максима, винахідник Ф. Р. Сіммс (1863; Німеччина — 1944; Велика Британія) упродовж 1899–1902 під час другої англо-бурської війни. У 1912 бронедрезину, озброєну вже двома кулеметами, створив у Російській імперії філіал виробника «Бенц і компанія. Рейнський завод газових двигунів у Мангеймі» (нім. «Benz & Cie. Rheinische Gasmotorenfabrik in Mannheim») на замовлення Управління військових сполучень. Основним призначенням було

забезпечення розвідки стану залізничної колії та нарочного військового зв'язку.

Широко застосовувались багатьма країнами на залізницях у збройних конфліктах першої половини 20 ст., зокрема у ході Першої світової війни. Під час Громадянської війни в Росії 1917–1922 активно використовувались і білогвардійськими, і більшовицькими військами.

Розвиток нових видів військової техніки — бойової авіації і танків — напередодні та під час Другої світової війни призвів до зменшення ролі бойової залізничної техніки у бою, проте бронедрезини залишались ефективним засобом боротьби у смузі залізниці. У ході Другої світової війни бронедрезини для Червоної армії створювали з використанням вузлів і агрегатів броньованої техніки, що не підлягала відновленню.

У післявоєнний період перебували на озброєнні залізничних військ збройних сил СРСР, залишаються на озброєнні армії Російської Федерації, але значної ролі не відіграють.

Характеристика

Призначались для ведення військової розвідки у смузі залізниці; охорони колій, споруд, залізничних станцій і зв'язку; охорони тилу бронепотяга; несення охоронної служби на стратегічно важливих ділянках залізничного шляху, особливо в операціях малої війни; для вогневого ближнього бою. Як правило, додавались бронепоїздам або діяли самостійно. Для подолання пошкоджених ділянок колії додатково оснащувались спеціальними технічними пристроями. Екіпаж зазвичай складався з 3–5 осіб.

У збройних силах різних країн існувала різна класифікація; у Російській імперії та СРСР, залежно від озброєння, був поділ на легкі (2–4 кулемети) та важкі бронедрезини (кулемети та малокаліберна гармата).

Головний недолік бронедрезини (як і іншої бойової залізничної техніки) — залежність від наявності та стану залізничної колії, що значно обмежує її застосування.

Література

1. Тронін А., Волков Б. Будова й бойова робота панцерного поїзду. Харків : На варті, 1932. 164 с.
2. Malmassari P. Les trains blindés (1826–1989). Bayeux : Editions Heimdal, 1989. 526 p.
3. Ромадин С. В. К истории бронепоездной техники// Питання історії науки і техніки. 2008. № 2. С. 32–34.
4. Zaloga S. J. Armored Trains. Oxford : Osprey Publishing, 2008. 48 p. (New Vanguard ; № 140).
5. Любінець Р. Бронепотяги та бронедрезини в бойових діях Галицької Армії (1918–1919 рр.) // Цитаделя : Львівський мілітарний альманах. 2010. № 1 (3). С. 26–35.
6. Тинченко Я. Ю. Панцирні потяги, панцирники та залізничні війська у Визвольній війні 1917–1920 рр. Київ : Темпора, 2012. С. 60–65, 94–102.
7. Слободянюк М. В. Панцирники на залізничних коліях : історія створення та бойового застосування бронепоїздів і бронедрезин в Україні // Військово-науковий вісник. 2012. Вип. 17. С. 112–128.

С. І. Печенюк

БРОНЕЖИЛЕТ

Бронежиле́т (від броня та жилет) — засіб індивідуального бронньового захисту тулуба та життєво важливих органів людини від вогнепальної зброї, холодної зброї чи механічних засобів ураження (уламкових часток вибухових предметів) у вигляді жилета (нагрудний і наспинний елементи, без рукавів).

Історична довідка

У військовій справі засоби індивідуального захисту використовували з глибокої давнини — спочатку у вигляді шкіряних, дощатих, потім металевих щитів, які згодом перетворились на металевий обладунок (броню) воїна (кольчуга, панцир, бахтерець, лати) та інші деталі одягу (нагрудник, поручі, поножі тощо). Обладунок воїна виготовляли

з металевих пластин, нашитих поверх щільної тканини або шкіри, дрібних кілець (кільчаста сорочка, кольчуга) і ланцюгів, які носили поверх одягу. Метал (залізо або сталь) використовували і для захисту бойових коней, слонів і колісниць.

Із появою потужної вогнепальної зброї на початку 18 ст. обладунок у військовому спорядженні втратив своє первісне призначення.

Від середини 19 ст. розпочалось використання броні промислового виробництва для захисту військової техніки, однак жодних засобів індивідуального захисту на той час не застосовували.

Уперше бронежилет був використаний у ході Першої світової війни бійцями німецьких штурмових підрозділів (кірасоподібний сталевий нагрудник, який захищав груди, живіт і шию піхотинця від куль та уламків), а згодом артилеристами. Під час Другої світової війни бронежилети набули поширення в радянських групах армійського спецназу (штурмових, інженерно-саперних бригадах), в авіації Великої Британії та США для захисту екіпажів літаків і гелікоптерів. Справжньою революцією у цій справі став винахід у 1965 хімічною компанією «Дюпон де Немур» (англ. «DuPont de Nemours»; США) «кевлару» і спеціальної кераміки. Від середини 1960-х для вдосконалення бронеелементів почали використовувати комбіновану броню поєднанням шарів різних за складом і властивостями матеріалів (сталь, легкі сплави, пластичні маси, композитні матеріали, кераміка тощо).

Характеристика

Бронежилет входить до комплекту індивідуального екіпірування військовослужбовця. Виготовляють його із броньових матеріалів та їхніх комбінацій; основу — переважно з багатошарових поліамідних тканин типу «кевлар» і надвисокомолекулярного поліетилену. Додатковими елементами є бронесплави зі сталі, високоміцні легкі сплави з алюмінію, титану тощо. Завдяки цьому суттєво зменшується вага бронежилета за умови збереження його високої кулестійкості.

Основною характеристикою бронежилета є класність, тобто ступінь його захисних властивостей. В Україні класність визначають

Державні стандарти України (ДСТУ). Відповідно до чинного стандарту ДСТУ 8782:2018 «Засоби індивідуального захисту. Бронежилети. Класифікація. Загальні технічні умови» бронежилети поділяють на дев'ять класів (1, 1-А, 2, 2-А, 3, 4, 5, 6 і спеціальний). За конструктивним виконанням — на три типи: А — м'які (гнучкі) бронежилети із захисною структурою на основі спеціальних тканин; Б — напівжорсткі бронежилети диференційного класу захисту із базовою захисною структурою на основі спеціальних тканин і додатковими жорсткими захисними елементами; В — жорсткі (або напівжорсткі) бронежилети із захисною структурою на основі жорстких захисних і амортизуючих елементів.

Класифікація бронежилетів в Україні має багато спільного із класифікаціями держав Організації Північноатлантичного договору [наприклад, стандартами, розробленими у США Національним інститутом юстиції, НІЮ (National Institute of Justice, NIJ) — NIJ 0101.06; Відділом наукових розробок, ВНР (англ. Home Office Scientific Development Branch, HOSDB) Міністерства внутрішніх справ Великої Британії — HOSDB Body armour standart (стандарт бронежилета ВНР); у Німеччині — Технічні рекомендації щодо балістичних захисних жилетів (нім. Technische Richtlinie Ballistische Schutzwesten)], однак адаптована до національних умов, тобто враховує особливості тих боєприпасів, які можуть бути застосовані в Україні.

Бронежилети різних типів і класів захисту використовують в арміях, правоохоронних органах і службах охорони майже всіх країн світу, а також цивільні особи — для персонального захисту.

Використання в Україні

Бронежилети сучасного типу в Україні почали виготовляти на початку 2000-х. Їх активно застосовували підрозділи Збройних сил України (ЗСУ), залучені до міжнародних місій з підтримки миру і безпеки. 2002 на озброєння ЗСУ надійшов основний бронежилет «Корсар М3» та його модифікації (4-й клас захисту) вітчизняного виробництва (Науково-виробниче підприємство «Темп-3000»).

Від початку російсько-української війни в ході антитерористичної операції на Сході України, операції Об'єднаних сил виникла потреба невідкладного забезпечення особового складу ЗСУ та інших військових формувань значною кількістю бронежилетів високого рівня захисту. Від початку широкомасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну забезпечення надходило від міжнародних партнерів, іноземної гуманітарної допомоги і волонтерів. Із часом Міністерство оборони України наростило зусилля із постачання силам безпеки й оборони України бронежилетів закордонного та вітчизняного виробництва.

Дозвіл на застосування бронежилетів у ЗСУ надають Міністерство оборони України і Генеральний штаб Збройних сил України.

Джерела

1. Засоби індивідуального захисту. Бронежилети. Класифікація. Загальні технічні умови : ДСТУ 8782:2018. [Чинний від 2019-01-01]. Київ : Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості, 2018. 31 с. URL : online.budstandart.com
2. Висковатов А. В. Историческое описание одежды и вооружения российских войск, с рисунками, составленное по высочайшему повелению. Ч. 1–19. 2-е изд. Санкт-Петербург : В. С. Балашев и Ко, 1899–1902. Ч. 1 (Древние времена до 1700 г.). 1899. 154 с.; Ч. 2 (1700–1740 гг.). 1899. 162 с.; Ч. 3 (1740–1762 гг.). 1899. 154 с.

Література

1. Kwaśniewicz W. 1000 słów o broni białej i uzbrojeniu ochronnym. Warszawa : Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1981. 232 s.
2. Окшотт Э. Оружие и воинские доспехи Европы. С древнейших времен до конца Средневековья / Пер. с англ. М. К. Якушиной. Москва : Центрполиграф, 2009. 704 с. (Хроники военных сражений).
3. Мелькін В. В. Засоби індивідуального бронезахисту : історія та сучасність : іст. нарис. Київ : ТОВ «Інтерсервіс», 2018. 140 с.
4. Коцюбинський В. Д. та ін. Засоби індивідуального захисту: сучасний стан та перспективи розвитку : монографія / За ред. С. П. Степанова. Київ : Наці-

ональний університет оборони України ім. Івана Черняховського, 2021. 264 с.
5. Харченко Є. В., Бабенко С. В. Матеріалознавчі аспекти підвищення балістичної стійкості елементів бронезахисту // Наука і техніка Повітряних Сил Збройних сил України. 2022. № 1 (46). С. 102–110.
6. Чепков І. Б. та ін. Озброєння та військова техніка загальновійськових підрозділів. Київ : Вид. дім «АртЕк», 2022. 412 с.
7. Гребеник А. С., Глуховська С. В., Кузнецов О. В. Аналіз сучасних тенденцій розвитку засобів індивідуального бронезахисту військовослужбовців // Озброєння та військова техніка. 2023. № 2 (38). С. 45–54.

В. В. Мелькін, І. С. Печенюк

БРОНЯ

Броня́, па́нцир (від праслов. бръня, давньонім. Brunja, пов'язане з Brust — груди; грец. Πανσιδηριον — обладунок, італ. *Pancio* — живіт, тіло) — шар захисного матеріалу з достатньо великою міцністю, в'язкістю, іншими механічними параметрами, який виконує функцію перешкоди для різного за силою й інтенсивністю впливу на об'єкт, оточений цим шаром.

Історична довідка

Первісне значення терміна — засіб індивідуального захисту, лати (обладунок), які покривають тулуб або все тіло воїна (у випадку кінних воїнів термін застосовували і до кінних обладунків). Основними матеріалами служили дерево, шкіра, груба тканина, тонкі пластини металів, кістки, роги. Розвиток зброї дистанційної дії з високою кінетичною енергією (арбалети, вогнепальна зброя) призвів до підвищення вимог щодо товщини і міцності матеріалів обладунків. Від 12 ст. у латах домінували конструктивні елементи із заліза і сталі, використання інших матеріалів звелося до допоміжних функцій.

Розширення значення терміна «броня» відбулось у середині 19 ст., коли з'явились перші броньовані кораблі (броненосці, панцирники),

захищені залізними (пізніше сталевими) плитами — бронею. У другій половині 19 — на початку 20 ст. броню почали застосовувати на наземних самохідних транспортних засобах (бронепотягах, бронеавтомобілях, танках) і літаках. Також у другій половині 19 ст. металеву броню почали застосовувати у фортифікації (броньовані башти, бронековпаки).

У сучасній військовій справі броню використовують у засобах індивідуального захисту (бронежилет), наземному самохідному транспорті, кораблях (катерах), літаках і гелікоптерах. Розвиток технологій і необхідність посилення захищеності призвели до появи комбінованої (композитної, багатошарової) та виготовленої з неметалевих матеріалів (бронескло, кевлар тощо) броні. У сучасній бронетехніці також застосовують динамічний захист, який іноді називають реактивною бронею. Захисна дія полягає не в механічних властивостях матеріалу, а застосуванні вибухівки, яка вмонтована в основну броню й активується снарядом, що влучає в бронетехніку, нейтралізуючи дію ворожого вибуху власним зустрічним направленим вибухом.

Класифікація

Залежно від матеріалів, застосованих для виготовлення, та особливостей внутрішньої структури виділяють такі основні різновиди броні: гомогенна, гетерогенна, алюмінієва, титанова, композитна (комбінована, багатошарова), неметалева, прозора.

Гомогенна — сталева, однорідної структури за усією товщиною броня, домінуючий різновид до закінчення Другої світової війни.

Гетерогенна — сталева броня, поверхневий шар якої зміцнений цементацією (цементована броня) або гартуванням.

Алюмінієва броня створена на основі алюмінію сплавів різних систем легування. Набула поширення з 1960-х у легких танках [США — М551 Шерідан (англ. *Sheridan*), Велика Британія — FV101 Скорпіон (англ. *Scorpion*)], бронетранспортерах (США — М113), бойових машинах піхоти [США — М2 Бредлі (англ. *Bradley*), СРСР — БМП 3], бойових машинах десанту (СРСР — БМД 1, БМД 2).

Титанова броня — легка і міцна, але у десятки разів дорожча ніж сталева, що зумовлює її обмежене застосування (засоби індивідуального бронезахисту, бронювання кабін і особливо важливих вузлів деяких літальних апаратів).

Композитна (комбінована чи багатошарова) броня складається із двох і більше шарів матеріалів (металевих чи неметалевих, із різними механічними, теплофізичними та іншими властивостями), з'єднаних між собою таким чином, щоб снаряд послідовно долав кожен наступний шар. Це дозволяє отримати вищу протиснарядну та протикумулятивну стійкість порівняно із гомогенною бронею за однакової маси. Уперше у світі застосована на танку українського виробництва Т-64 (1963), броньовий захист якого складає багатошарова конструкція, що поєднує сталеві листи із шарами склотекстоліту. Від 1970-х комбінована броня (у різних варіантах) стала стандартом для світового танкобудування.

Неметалева броня — пластики, наповнені орієнтованими волокнами вуглецю, оксиду алюмінію, борними волокнами та іншими матеріалами. Використовують, головно, для виготовлення засобів індивідуального броньового захисту, бронювання кабін літальних апаратів, легкої бронетехніки.

Прозору броню (бронескло) отримують шляхом поєднання шарів силікатного скла (загартованого, відпущеного, зміцненого хімічним травленням) із шарами поліуретанів, метилметакрилатів і полікарбонатів. Використовують для виготовлення вікон і оглядових пристроїв бронетехніки, засклення кабін бойових літальних апаратів тощо.

Література

1. Grouch I. G. The Science of Armour Materials. Cambridge : Elsevier, 2017. 754 p.
2. Чепков І. Б., Бісик С. П., Миронюк О. Ю. та ін. Актуальні проблеми протимінного та балістичного захисту бойових броньованих машин // Науково-технічні підходи до вирішення актуальних проблем розбудови сектору безпеки і оборони / За заг. ред. проф. А. П. Марченка : колективна монографія. Харків : Друкарня «Мадрид», 2021. С. 5–57.

3. Hazell P. J. Armour : Materials, Theory, and Design. 2nd ed. Boca Raton : CRC Press, 2022. 498 p.

А. І. Харук

БТР-70: УКРАЇНСЬКІ МОДЕРНІЗАЦІЇ

БТР-70: украї́нські модернізаці́ї — модернізовані варіанти бронетранспортера БТР-70, створені українськими підприємствами від середини 1990-х.

Головні зусилля спрямовані на заміну застарілої силової установки і покращення ергономіки.

Історична довідка

Чотиривісний плаваючий бронетранспортер БТР-70 є удосконаленим варіантом БТР-60 зі збереженням його основних рис (загальне компонування, схема силової установки, склад і розташування озброєння), але з двигунами більшої потужності, іншим розташуванням люків десантного відділення та деякими іншими змінами. На озброєнні Радянської армії з 1972, серійно випускався з 1976 до середини 1980-х.

У середині 1990-х Міністерство оборони України (МОУ) ініціювало реалізацію дослідно-конструкторської роботи (ДКР) під шифром «Привід», яка передбачала модернізацію БТР-70 шляхом заміни двох карбюраторних двигунів дизельними СМД-60 (випускались у Харкові заводом «Серп і молот» для тракторів родини Т-150 виробництва Харківського тракторного заводу). Прототип модернізованого БТР-70 із такими двигунами був готовий вже 1997, однак випробування показали погану сумісність тракторних двигунів із трансмісією БТР-70. Тому ДКР «Привід» закрили, а натомість ініціювали іншу програму модернізації БТР-70 під шифром «Привід-1». За змістом вона була аналогічна ДКР «Привід-2» з модернізації БТР-60 і передбачала заміну двох карбюраторних двигунів одним шестициліндровим дизельним двигуном УТД-20 (потужністю 300 к. с.). Озброєння

(14,5-мм кулемет КПВТ і 7,62-мм ПКТ в одномісній башті) лишилось без змін.

Виконавцем ДКР «Привід-1» стало Харківське конструкторське бюро з машинобудування імені О. О. Морозова (ХКБМ ім. О. Морозова). На ДП «Миколаївський бронетанковий ремонтний завод» у 2001 виготовили прототип модернізованого бронетранспортера БТР-70М із двигуном УТД-20 і відповідним чином модифікованою трансмісією. Крім заміни силової установки, допрацювали ергономіку — бічні люки десантного відділення зробили такими, як у БТР-80 (більшими, із двома стулками).

За результатами випробувань БТР-70М рекомендували взяти на озброєння. Однак пробна експлуатація партії таких машин не підтвердила заявлених характеристик, тому БТР-70М були виведені з бойового складу.

На початку 2000-х на базі БТР-70М з двигуном УТД-20 створили два прототипи бронетранспортера з посиленим озброєнням. Перший з них мав дистанційно керований бойовий модуль БМ-1М «Грім», створений у ХКБМ ім. О. Морозова. Модуль озброєний 30-мм автоматичною гарматою 2А42, 7,62-мм кулеметом ПКТ, 30-мм автоматичним гранатометом АГ-17 і протитанковим ракетним комплексом (ПТРК) «Конкурс». Другий варіант, відомий як БТР-70КБА-2, мав значно простіший за конструкцією бойовий модуль із 30-мм гарматою КБА-2 (український аналог радянської 2А72).

У 2005 ДП «Миколаївський бронетанковий ремонтний завод» представив створений за власною ініціативою прототип БТР-70Ді (зустрічається також назва БТР-7 «Захисник»), на якому карбюраторні двигуни замінили дизельними «ФПТ Івеко Тектор Р4» [англ. «Fiat Powertrain Technologies (FPT) Iveco Tector P4»; Італія] потужністю по 150 к. с., встановили також нову шестиступінчату коробку передач. Крім заміни силової установки переробили люки десантного відділення — вони стали двостулковими, такими ж, як у БТР-70М і БТР-80.

У 2007 почались державні випробування БТР-70Ді, а 2012 його офіційно взяли на озброєння Збройних сил України (ЗСУ). На базі БТР-70Ді створили: командно-штабну машину (КШМ) БТР-70Ді-02

«Світязь», КШМ К1450 (на шасі БТР-70Ді-02; взята на озброєння 2020), спеціальну апаратну машину служби захисту інформації СА-22У (на шасі БТР-70Ді-05; взята на озброєння 2018), броньовану медичну машину БММ-70 «Ковчег», а також прототип поліцейського бронетранспортера БТР-70ДіП.

У 2012 свій варіант модернізації БТР-70Т запропонувала приватна фірма «Техімпекс»: карбюраторні двигуни замінили дизельними Д245.30Е2 виробництва Мінського моторного заводу (потужність 156 к. с.). Пізніше ця ж фірма створила варіант БТР-70ТД з одним дизельним двигуном — «Дойтц BE6M1013FC» (нім. «Deutz BE6M1013FC»; Німеччина; 300 к. с.) і восьмиступінчатою механічною коробкою передач «Ітон FSO-8209A» (англ. «Eaton FSO-8209A»; США). Озброєння лишилось попереднім. БТР-70ТД отримав бічні десантні люки за типом БТР-80. У 2023 БТР-70ТД допущений до використання в ЗСУ.

На ДП «Житомирський бронетанковий завод» створили свій варіант ремоторизації БТР-70Д(GM). На БТР застосували дизельні двигуни фірми «Дженерал моторс Джі-Ем-6,2 / Джі-Ем-6,5» (англ. «General Motors GM-6,2 / GM-6,5»; США), потужністю 135 / 145 к. с. відповідно. БТР-70Д(GM) допущений в експлуатацію у 2018.

Цього ж року був представлений прототип БТР «Варан», створений фірмою «Техімпекс». Позиціонується як модернізація БТР-70, але фактично, це повна перебудова бронетранспортера із новим броньованим корпусом, іншою силовою установкою і зміненим компонуванням. Двигун дизель «Дойтц TCD 2013 L64V» (нім. «Deutz TCD 2013 L64V»), потужністю 320 к. с. з автоматичною коробкою передач «Елісон 3000» (англ. «Allison 3000»; США) перенесли вперед. Внаслідок цього десантне відділення отримало на 35 % більше корисного внутрішнього об'єму, а також з'явилась можливість здійснювати посадку і висадку бійців через відкидну апарель у кормовій частині. Прототип озброєний бойовим модулем «Спис» (виробництва «Техімпекс») із 30-мм гарматою ЗТМ-1, 7,62-мм кулеметом КТ-7,62, 30-мм автоматичним гранатометом КБА-117 і ПТРК «Бар'єр».

У грудні 2024 з'явилась інформація, що польська ТОВ «Міста» (польськ. «Mista Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością», «Mista Sp. z

о.о.»; Польща) провела ремонт і модернізацію понад 150 БТР-70 для України. Модернізація передбачала установлення західних дизельних двигунів і трансмісій, нових пристроїв спостереження, супутникової системи навігації, тепловізійного прицілу навідника ПП-61 і тепловізійного приладу механіка-водія СПО МБТ (виробництва української компанії «Тримен»), переробки бічних люків за зразком БТР-80. Машини також обладнали для монтажу протидронових засобів — станції радіоелектронної боротьби, захисних сіток та екранів. Озброєння лишилось без змін. Цей варіант модернізації фігурує з позначенням БТР-70М.

Характеристика

Варіанти модернізації БТР-70М, БТР-70Ді, БТР-70Т, БТР-70ТД, БТР-70Д(GM) передусім передбачають заміну силової установки на сучасні дизельні двигуни, а також поліпшення ергономіки (кращий доступ до десантного відділення), встановлення сучасного бортового обладнання. Озброєння лишається попереднім. При цьому радикальних змін компонування машини не зазнає. Спеціальні машини на базі БТР-70Ді (КШМ, медичні) мають перероблений корпус збільшеної висоти. Варіант «Варан» передбачає повну перебудову бронетранспортера з радикальним поліпшенням його експлуатаційних і бойових характеристик.

Застосування модернізованих БТР-70 в Україні

Партія БТР-70М (ймовірно, близько 20 одиниць), виготовлена на початку 2000-х, проходила пробну експлуатацію у 25-й окремій повітрянодесантній бригаді. У 2012 ДП «Миколаївський бронетанковий ремонтний завод» модернізувало на замовлення Міністерства оборони України (МОУ) 13 БТР-70Ді, однак 12 із них невдовзі продали за кордон. Роботи з модернізації БТР-70 до рівня БТР-70Ді відновились в м. Миколаєві у 2014, із початком російсько-української війни. Тривали вони, принаймні, до 2021, а обсяг випуску склав, щонайменше, кількадесят машин. Єдиний БТР-70Ді з першої партії, який лишався в Україні, після ремонту передали Національній гвардії України (НГУ).

Отримала НГУ і додаткові машини цього типу. Крім того, БТР-70Ді постачались ЗСУ та Державній прикордонній службі України.

У 2015 для НГУ було модернізовано п'ять бронетранспортерів БТР-70Т.

Бронетранспортери БТР-70Ді та бойові медичні машини БММ-70 брали участь у бойових діях на Донбасі у ході проведення антитерористичної операції на Сході України / операції Об'єднаних сил, під час відбиття широкомасштабної агресії військ Російської Федерації (РФ) після 24.02.2022.

Восени 2024 в частини Сухопутних військ Збройних сил України (зокрема, 151-шу окрему механізовану бригаду) та НГУ (33-го окремого полку) почали надходити БТР-70М, модернізовані в Польщі.

Експорт

У 2007 Державна компанія «Укрспецекспорт» замовила ДП «Миколаївський бронетанковий ремонтний завод» модернізацію 60 одиниць БТР-70 до рівня БТР-70Ді для поставки в Грузію. Однак через напад РФ на Грузію у серпні 2008 контракт не був виконаний. У 2012 Грузії поставили 12 одиниць БТР-70Ді, виготовлених на замовлення МОУ.

Джерела

1. Біла книга–2012 : Збройні сили України / [Відп. за вип. Ю. Г. Костяк]. Київ : Міністерство оборони України, 2013. 78 с.
2. Біла книга–2018 : Збройні сили України / [Відп. за вип. І. С. Руснак]. Київ : Міністерство оборони України, 2019. 172 с.
3. Біла книга–2019–2020 : Збройні сили України, Держспецтрансслужба / Міністерство оборони України. Київ : ФОП Мишалов Д. В., 2021. 196 с.
4. Біла книга–2021 : Оборонна політика України / [Відп. за вип. І. С. Руснак]. Київ : Міністерство оборони України ; ФОП Мишалов Д. В., 2022. 124 с.

Література

1. Турецький В. М., Костів В. П., Шелест П. М. Аналіз напрямків модернізації бронетранспортера БТР-70 для підвищення рівня його захищеності // Вій-

ськово-технічний збірник. Львів : Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, 2022. № 26. С. 45–52.
2. Ян О. У Польщі модернізували більше сотні БТР-70 для невідомої країни // Мілітарний. 2025. 28 січня. URL : https://militarnyi.com/uk/news/u-polshhi-modernizuvaly-bilshe-sotni-btr-70-dlya-nevidomoyi-krayiny/
3. Charuk A. Ukraińskie modernizacje transportera opancerzonego BTR-70 // Nowa Technika Wojskowa. 2025. № 11. S. 16–22.

А. І. Харук

БУНКЕР

Бу́нкер (від нім. *Bunker*) — укріплена та спеціальним чином обладнана захисна споруда або система споруд переважно підземного типу, призначена для укриття керівного складу, розміщення командних центрів, вузлів зв'язку, складів, військової техніки.

Історична довідка

Винахід у 1880-х потужних вибухових речовин (бездимний порох, мелініт, кордіт) створили революцію в артилерії (значне збільшення швидкості снаряда, вибухового й пробивного ефекту). Це потребувало нових типів і конструкцій фортифікаційних споруд. Бункери, які створювали як сховища від ударів артилерії (пізніше — і від авіаційних бомбардувань) передбачали використання підземного простору з надійним перекриттям покрівлі потужними залізобетонними конструкціями або використання захисних властивостей гірських масивів в умовах відповідного рельєфу. Бункери широко використовували з часів Першої світової війни як складники великих оборонних комплексів: «Кайзер Вільгельм II» (м. Мютціг, Німеччина), «Кронпринц» (м. Мец, Франція) та інші. Найширше застосовувались в роки Другої світової війни:

• підземний бункер А. Гітлера під рейхсканцелярією (1936, добудова 1943; площа 250 м^2, залізобетонне перекриття стелі товщиною 4,5 м, стін — 3 м, глибина закладання — до 17 м);

• комплекси бункерів Майбах I (1936–1939) і Майбах II (1940) поблизу м. Цоссен, Німеччина (складалися відповідно з 12 та 11 будівель, що мали до 7 підземних поверхів глибиною до 18 м і були поєднані тунелем);

• головна ставка А. Гітлера «Вовче лігво» (нім. «*Wolfs Versteck*») за 8 км від м. Растенбурга (тепер — м. Кентшин, Вармінсько-Мазурське воєводство, Польща) була комплексом із понад 80 бункерів і укріплених будівель у лісовому масиві на площі 250 га, товщина залізобетонних стін надбудов складала 4–6 м, стелі — 6–8 м;

• система підземних транспортних комунікацій і бункерів «Метро–2» в м. Москві забезпечувала безпеку мешканців Московського Кремля (отримала подальший розвиток після Другої світової війни);

• резервна ставка верховного головнокомандувача в м. Куйбишеві (тепер — Самара, РФ), відома як бункер Й. Сталіна, споруджена 1942 під будівлею обласного комітету КПРС на глибині 37 м, об'єм вилученого ґрунту — близько 25 тисяч $м^3$.

Із появою ядерної зброї основна тенденція будівництва систем бункерів ґрунтується на використанні підземних споруд глибокого закладання та об'єктів у гірських масивах. Значно зросла масштабність (розміри й протяжність) таких об'єктів. З урахуванням ядерної загрози 1951–1956 створено Запасний командний пункт «Таганський» (тепер Музей холодної війни, м. Москва) — глибина закладання близько 60 м, загальна площа понад 7 тисяч $м^2$, штат співробітників 2 500 осіб.

1975 за проєктом архітектора Є. Розанова (1925–2006; РФ) у московському районі Раменки (поблизу головного корпусу Московського державного університету імені М. В. Ломоносова) на глибині 180–200 м збудовано підземний бункер для розміщення 15 тисяч осіб, який поєднано тунелями в системі «Метро–2».

Підземний комплекс Центру об'єднаного командування повітряно-космічної оборони Північної Америки (англ. North American Aerospace Defense Command, NORAD*)* збудований у гірському масиві Шайєн поблизу м. Колорадо-Спрінгс (штат Колорадо, США). Основа бункера — система тунелів великого перерізу у вигляді решітки. Гли-

бина закладання — 610 м. Три тунелі (довжиною 180 м, висотою 20 м, шириною 15 м) перетинаються чотирма тунелями (довжиною 100 м, висотою 17 м, шириною 10 м). Тунелі споруджені в стійких базальтах та гранітах і закріплені анкерами довжиною від 2 до 9 м (загальна кількість — 115 тисяч). Усередині тунелів розміщено металеві конструкції етажерок, які спираються на 1 319 великі пружини (висотою 1 м, діаметром 0,6 м, вагою 450 кг), що здатні компенсувати коливання до 30 см, забезпечуючи стійкість до сейсмічних впливів можливого ядерного удару.

Система захисних підземних споруд у гірському масиві Ямантау (найвища гора Південного Уралу, Башкортостан, РФ), відома як «бункер Путіна», споруджена 1996–2002, має масштаби військового підземного міста з необхідною інфраструктурою життєзабезпечення.

Бункери в Україні

Серед об'єктів історичного значення виділяють бункери ставки А. Гітлера «Вовкулака» (нім. «*Werwolf*»), розташовано у 8 км на північ від м. Вінниці, де А. Гітлер перебував тричі, сумарно 156 днів (більше, ніж у будь-якій іншій ставці). Збудовано у 2 етапи: жовтень 1941 — вересень 1942 і грудень 1942 — липень 1943. Під час будівництва ставки загинуло близько 2 тисяч полонених. Ставка включала 3 підземні залізобетонні бункери: загальний (7 × 17 м), для офіцерів (8 × 11 м) і бункер фюрера (8,5 × 8,5 м). Усі вони були масивної конструкції: товщина стін — 2,5 м, перекриття — 4,5 м. Об'єкти були підірвані німцями у березні 1944. У липні 2011 на місці розташування ставки А. Гітлера «Вовкулака» відкрито «Історико-меморіальний комплекс пам'яті жертв нацизму».

Бункер підводних човнів (Об'єкт 825 ГТС) у м. Балаклаві (Автономна Республіка Крим) збудовано 1953–1961 у г. Таврос для протиатомного захисту, ремонту та обслуговування підводних човнів та зберігання боєприпасів для них. У пройденому в горі каналі довжиною 602 м могли розміститися 7 підводних човнів. Вхідні канали (штольні) перекривали батопортами вагою 150 т. У процесі будівництва бункера вивезено близько 120 тисяч т гірської породи. 2002 військовий

об'єкт перетворено на філіал музею Збройних Сил України «Військово-морський музейний комплекс "Балаклава"». Після окупації АР Крим Росією діяльність музею припинено.

Література

1. Загородній І. М. Руїни «Вервольфу» свідчать. Вінниця : Консоль, 2002. 208 с.
2. Kaufmann J. E., Kaufmann H. W. Fortress Third Reich: German Fortifications and Defense Systems in World War II. Cambridge : Da Capo Press, 2003. 369 p.
3. Дяков С. І., Колос О. Л., Верстівський А. А. та ін. Військові фортифікаційні споруди. Львів : Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, 2018. 318 с.

Г. І. Гайко

ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНІ

Військовополоне́ні — особи, які належать до збройних сил сторони, яка перебуває у стані війни, добровольці, партизани, учасники руху опору та інші комбатанти, а також деякі некомбатанти (військові кореспонденти, члени екіпажів торговельного флоту й цивільної авіації, духовенство, медичний персонал й інші), які під час війни опинилися під владою ворожої сторони.

Історична довідка

Сучасне поняття започатковано у 19 ст. під час Громадянської війни в США 1861–1865. Юрист і політичний філософ Ф. Лібер на основі законів і звичаїв польових військ США, що воювали проти Конфедеративних Штатів Америки, розробив положення (Кодекс Лібера; 1863) щодо осіб, які мають право на захист як військовополонені: члени особового складу збройних сил (ЗС); особи, які беруть участь у масовому повстанні ворожої країни або належать до груп, що приєдналися до армії. Документ виключав осіб нерегулярних сил, які воюють без уповноваження (не входять до складу організованої ворожої армії та не беруть постійної участі у війні), тому із ними належало

поводитися як із грабіжниками або піратами (Кодекс Лібера, ст. 82).

Питання про захист нерегулярних учасників бойових дій як військовополонених набуло актуальності під час франко-прусської війни 1870–1871 для «франтирерів» (фр. *franc-tireurs*) — військових, які не були членами особового складу ЗС Франції, але були призвані французьким урядом воювати. Франтирерів, захоплених у полон зі зброєю, без форми і дозволу воювати від французького уряду, піддавали позасудовим стратам.

1874 у Брюсселі (Бельгія) на конференцію для тлумачення звичаїв сухопутної війни зібрались 15 європейських держав. Відбулась дискусія щодо статусу нерегулярних сил, які не мали вищого командування, керівництва і регламенту, керувалися лише патріотичним поривом і не могли дотримуватися законів і звичаїв війни. Франція, яку підтримали менші європейські держави, нездатні утримувати професійні війська, вимагала юридичного визнання громадян, що носять зброю для захисту своєї країни. Натомість Німеччина вважала, що нерегулярні сили призводять до військової ескалації та репресалій і мають бути поза законом. Зрештою Брюссельська декларація (1874) передбачила, що статус військовополонених мають не лише захоплені члени регулярних ЗС, але й ополчень, добровольчих загонів та озброєні під час масового повстання (франц. levee en masse) особи, для яких встановили чотири критерії: є командир, відповідальний за підлеглих; відмітний знак, добре розпізнаваний на відстані; відкрите носіння зброї; здійснення операції згідно із законами і звичаями війни. Брюссельська декларація не стала обов'язковою до виконання, але визначений нею термін «військовополонені» згодом практично без змін ухвалили Гаазькі конвенції з міжнародного гуманітарного права 1899 і 1907, Женевські конвенції 1949 (а саме III Женевська конвенція про поводження із військовополоненими; далі — III Женевська конвенція).

Під час Першої світової війни держави уклали двосторонні угоди, в яких уточнили право на статус військовополонених (наприклад, Угода між Францією та Німеччиною щодо військовополонених 1918; Угода між США та Німеччиною щодо військовополонених, медичного

персоналу й цивільного населення 1918). Женевська конвенція про військовополонених (1929, чинна від 1931), посилаючись на Гаазькі конвенції 1907, поширила дію на осіб, захоплених у полон у ході морських або повітряних військових операцій (Перша світова війна стала прикладом масових убивств тих, хто вижив після морських нападів).

Наявність чисельних нерегулярних сил під час Другої світової війни виявила необхідність уточнення поняття «військовополонені». Зокрема, керівництвом СРСР не були підписані Гаазькі (1899, 1907) і Женевська (1929) конвенції, тож їхній правовий режим не поширювався на військових Червоної армії. У 1941–1945 величезна кількість червоноармійців опинилась у полоні. На території окупованої Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР) у понад 180 нацистських таборах [найбільші — Дарницький (під м. Києвом), Володимир-Волинський (Волинь), «Богунія» (Житомирщина), «Гросс-лазарет» (м. Славута), «Цитадель» (м. Львів), «Уманська яма» і «Хорольська яма» (обидва — Полтавщина)], в яких смертність від голоду, хвороб і тортур наближалася до 60 %, загальна кількість загиблих радянських військових склала 1 млн 367 тисяч осіб. Також звичайною практикою нацистів були позасудові страти партизан (до 1944 у партизанських операціях брали участь 250 000 радянських солдатів).

Перелік осіб, які мають право на статус військовополонених, був узгоджений ІІІ Женевською конвенцією (12.08.1949). Згідно із нею крім чотирьох критеріїв, встановлених міжнародними документами раніше, під визначення підпадають: члени ополчень або добровольчих загонів, які належать до воюючої сторони, навіть якщо вони діють на окупованій території; члени особового складу ЗС, які заявляють про належність до уряду або органів влади, не визнаних державою, що тримає їх у полоні; члени або колишні члени особового складу ЗС, які були повторно інтерновані на окупованій території.

Спірні питання, неврегульовані ІІІ Женевською конвенцією, були доопрацьовані у Додаткових протоколах [1977 (після появи партизанської війни); Протокол І щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів; Протокол ІІ — неміжнародних конфліктів

збройних]. У разі застосування Протоколів їхні норми враховують нарівні із конвенцією, проте Протоколи визнають, що їхнє застосування не обмежує права будь-якої особи вважатися військовополоненим відповідно до ст. 4 III Женевської конвенції.

Міжнародно-правові документи

Міжнародно-правові документи, які надають статус військовополоненого категоріям осіб в умовах міжнародного конфлікту збройного:

• IV Гаазька конвенція про закони і звичаї сухопутної війни (1907) і Положення про закони і звичаї сухопутної війни (1907);

• Конвенція про поводження з військовополоненими (Женевська конвенція 1929, регулювала поводження із військовополоненими у Другій світовій війні);

• III Женевська конвенція і Додаткові протоколи.

Ст. 4 III Женевської конвенції проголошує, що військовополонені — це особи, які потрапили під владу ворога й належать до категорій:

1) весь особовий склад ЗС воюючої сторони (включно із членами ополчення або добровольчих загонів, які є їхньою частиною);

2) особовий склад добровольчих загонів та інших ополчень, включно з особовим складом організованих рухів опору, які належать до однієї із воюючих сторін і діють на своїй території або за її межами, навіть якщо цю територію окуповано;

3) особовий склад регулярних ЗС, які заявляють про свою відданість урядові або владі, не визнаних державою, яка тримає у полоні;

4) особи, які супроводжують ЗС, але безпосередньо не входять до їхнього складу (наприклад, цивільні особи з екіпажів військових літаків, військові кореспонденти, постачальники, особовий склад робочих підрозділів або служб побутового обслуговування ЗС, за умови, що вони отримали на це дозвіл тих ЗС, які вони супроводжують);

5) члени екіпажів суден торговельного флоту, цивільних повітряних суден сторін збройного конфлікту (якщо не користуються

сприятливішим режимом згідно з іншими положеннями міжнародного права);

6) населення неокупованої території, іще не сформоване в регулярне військо, яке озброюється (відкрито носить зброю та дотримується законів і звичаїв війни) для боротьби із ворогом, що вторгається.

За ознакою поводження із військовополоненими III Женевська конвенція до них прирівнює:

1) інтернованих на розсуд держави-окупанта осіб, які належать/належали до ЗС окупованої країни;

2) осіб, які підлягають інтернуванню відповідно до міжнародного права, дипломатичної та консульської практики і договорів.

III Женевську конвенцію застосовують до військовополонених з моменту, коли вони потрапили у полон, до їхнього остаточного звільнення й репатріації.

Порівняно із визначенням у III Женевській конвенції, Протокол I дає більш стисле і лаконічне визначення терміну — військовополоненими вважають усіх осіб, які входять до складу ЗС, груп і підрозділів, що знаходяться під відповідальним командуванням і потрапляють під владу супротивної сторони.

Особи зі складу регулярних ЗС отримують статус і користуються правом військовополонених незалежно від дотримання, а учасники іррегулярних сил (партизани) лише за умови дотримання законів і звичаїв війни. Якщо на окупованих територіях держава-окупант із міркувань безпеки вирішить інтернувати осіб зі складу ЗС, які повернулися до цивільного життя, вона повинна забезпечити їм статус військовополонених. Якщо нейтральна держава інтернує військовослужбовців, які опинилися на її території у пошуках захисту, вона повинна забезпечити їм поводження, передбачене для військовополонених (за відсутності сприятливішого звернення).

Військовополонених мають якомога швидше евакуювати із зони бою. Під час допиту вони зобов'язані повідомити прізвище, ім'я, військове звання, дату народження, армійський, полковий, особо-

вий чи серійний номер (якщо цього немає, іншу рівноцінну інформацію), на інші запитання мають право не відповідати. Відповідальність за військовополонених несе держава, яка їх захопила, а не окремі командири (що не виключає відповідальності кримінальної останніх за злочини проти них). У ст. 13 III Женевської конвенції визначено правила поводження із військовополоненими. Держава, яка утримує в полоні:

• поводиться із військовополоненими гуманно;

• утримується від будь-яких незаконних актів чи бездіяльності, які спричиняють смерть або створюють серйозну загрозу здоров'ю військовополоненим, що є порушенням конвенції;

• не має права піддавати військовополонених фізичному каліченню, медичним чи науковим експериментам;

• може використовувати працездатних військовополонених для виконання певних робіт (заборонено залучати до виконання робіт, які мають шкідливий для здоров'я або небезпечний характер);

• не має права застосовувати репресії;

• зобов'язана забезпечити безоплатне утримання, медичну допомогу, необхідний одяг, харчування.

Військовополонені мають право:

• на повагу їхньої особи і честі;

• бути захищеними, зокрема від актів насильства, залякування, образ і цікавості публіки;

• одержувати поштою чи будь-якими іншими способами індивідуальні та колективні посилки (зокрема, продукти харчування, одяг, медикаменти, предмети релігійного, освітнього чи розважального характеру або інші, що можуть задовольнити їхні потреби);

• мати у своєму розпорядженні речі та предмети особистого користування.

Табори полонених розташовують у достатньо безпечному місці на суші, вони не повинні заважати обстрілу військових об'єктів. Військовополонені зберігають правосуб'єктність і можуть передавати юридичні документи через держави, що взяли їх у полон, або через Міжнародний рух Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. Невдала

втеча військовополонених карається лише дисциплінарною відповідальністю. Після втечі під час повторного полону військовополонені не повинні зазнавати покарання.

Винятки та особливі випадки

Некомбатанти

Особи, які йдуть зі ЗС, але не входять до їхнього складу безпосередньо (постачальники, військові кореспонденти, духовенство, медичний персонал, інші), є некомбатантами. Можуть мати зброю лише для самозахисту. Проти них забороняється застосовувати зброю доти, доки вони не візьмуть безпосередньої участі у бойових діях (у разі участі у бойових діях некомбатанти набувають статус комбатантів).

Незаконні комбатанти

Від початку 20 ст. в юридичній літературі, праві прецедентному і статутах військових часто вживається термін «незаконний комбатант», який не користується захистом конвенцій комбатант/учасник бойових дій, «непривілейований учасник». Під цією дефініцією розуміють особу, яка бере безпосередню участь у бойових діях, не маючи на це права, тому її не можна відносити до військовополонених у разі потрапляння під владу противника. Термін застосовують до цивільних осіб, що беруть безпосередню участь у бойових діях, народного ополчення й інших добровільних формувань, зокрема учасників організованих рухів опору, які не входять до складу регулярних ЗС, проте належать до однієї зі сторін збройного конфлікту за умови, що вони не дотримуються вимог ст. 4 III Женевської конвенції. Режим військового полону не поширюється на медико-санітарний персонал і священнослужителів (незаконних комбатантів), які опинившись під владою ворога можуть бути затримані лише тоді, коли цього вимагають санітарний стан і духовні потреби військовополонених. Вони можуть продовжувати здійснювати свої медичні й духовні обов'язки на користь військовополонених зі складу тих ЗС, до яких належать самі, проте самі військовополоненими не вважаються (ст. 33 III Женевської конвенції).

Шпигуни і лазутчики

Такій категорії осіб як шпигуни (лазутчики) приділена увага в IV Гаазькій конвенції про закони і звичаї сухопутної війни (1907), а також у Протоколі I (1977). У разі затримки (арешту) під час шпигунства така особа «не має права на статус військовополоненого, і з нею можуть поводитися як зі шпигуном» (ст. 46 Протоколу I). Шпигун, спійманий на місці, не може бути покараний без попереднього суду. Також шпигун, що повернувся до своєї військової частини і вже після цього потрапив у полон до ворога, визнається військовополоненим і не підлягає жодній відповідальності за колишні свої дії (ст. 31 IV Гаазької конвенції).

У Протоколі I наявна низка положень, що містять ознаки, за якими шпигунство відрізняють від інших дій комбатантів. Так, осіб зі складу ЗС сторони, що перебуває в збройному конфлікті, які від імені цієї сторони збирають або намагаються збирати інформацію на території, контрольованій супротивною стороною, не вважають особами, що займаються шпигунством, якщо діючи у такий спосіб одягнені у формений одяг своїх ЗС, а називаються військовими розвідниками. У разі захоплення противником вони користуються правами військовополонених.

Найманці

У міжнародному гуманітарному праві встановлена норма, згідно з якою найманці — особи, спеціально завербовані для участі у збройному конфлікті з метою отримання матеріальної винагороди. Вони не перебувають під захистом законів і звичаїв війни. Це кримінальні злочинці, які не мають права на статус комбатанта, а отже, і військовополонених відповідно до ст. 47 Протоколу I, Конвенції ООН про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців (1989). На відміну від найманців участь добровольців у воєнних діях однієї зі сторін, що воюють, є правомірною. Вони входять до особового складу ЗС, внаслідок чого набувають статусу законних комбатантів, а у випадку потрапляння в полон — військовополонених.

Військові радники

Від найманців слід відрізняти військових радників, що не беруть безпосередньої участі у воєнних діях. Військовий радник або

фахівець — це військовослужбовець однієї держави, який відповідно до міжнародного договору прямує в іншу державу для надання допомоги у створенні ЗС, підготовки військових кадрів, навчання військ, обслуговування бойової техніки та озброєння, а іноді й для допомоги в організації та веденні бойових дій. Для уникнення невизначеності й довільних рішень під час захоплення у полон Протокол I передбачає, що особу, яка бере участь у військових діях та опинилась у противника, вважають військовополоненою і з нею повинні поводитись як із військовополоненою, навіть якщо є сумніви відносно її права на такий статус. У цьому випадку питання повинне вирішуватися пізніше відповідним судовим органом (згідно зі ст. 5 III Женевської конвенції і ст. 45 Протоколу I). Слід відрізняти найманців від осіб, які беруть участь у збройному конфлікті з інших (нематеріальних) міркувань: політичного співчуття, спільності ідеології, релігії.

Особи, які залишили на парашуті літальний апарат

Під час розробки Протоколу I постало питання, як забезпечити застосування правових гуманітарних норм до осіб, які покидають літальний апарат, що терпить лихо, на парашуті. Досягли угоди, що особі, яка залишила на парашуті літальний апарат, що терпить лихо, «після приземлення на територію, яку контролює супротивна сторона, надають можливість здатися у полон до того, як вона стане об'єктом нападу, якщо не стає очевидним, що вона вчиняє ворожу дію». Подібне положення забезпечує гуманне поводження з особою, яка спускається на парашуті, якщо вона не відкриває стрілянину й не здійснює інших ворожих дій стосовно тих, хто знаходиться на землі.

Закінчення воєнних дій

Після закінчення воєнних дій військовополонених без зволікання звільняють і репатріюють, за винятком осіб, проти яких було розпочато кримінальне провадження за скоєні злочини. Утримання у полоні за деяких обставин може завершитися раніше — важкопоранені та важкохворі військовополонені повинні бути відправлені на батьківщину або госпіталізовані у нейтральних країнах, як тільки вони будуть у стані, що дозволяє перевезення. Не чекаючи закінчення

війни, конфліктуючі сторони із гуманних міркувань можуть домовитися про обмін військовополоненими (част. IV Женевської конвенції 1949). Практика Першої і Другої світових воєн, інших війн і збройних конфліктів доводить, що у будь-яких державах і арміях світу грубо порушують положення конвенцій про військовополонених. Механізми контролю за дотриманням норм міжнародного гуманітарного права відносно визначення статусу полонених і поводження з ними, є недостатньо ефективними (станом на 2025).

Військовополонені і російсько-українська війна

В українському законодавстві визначення поняття, поводження й тримання військовополонених визначають: «Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України» (наказ Міністерства оборони України № 164 від 23.03.2017; п. 8 гл. 2 розділу II); Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку тримання військовополонених» (№ 413 від 05.04.2022), «Про утворення Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими» (№ 257 від 11.03.2022), «Про затвердження Порядку здійснення заходів щодо поводження з військовополоненими в особливий період» (№ 721 від 17.06.2022).

Державні органи України, що займаються пошуком і звільненням полонених: Національне інформаційне бюро; Об'єднаний Центр з пошуку та звільнення полонених при Службі безпеки України (СБУ); Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими [у складі представників Головного управління розвідки (ГУР) Міноборони України, РНБО, СБУ, Міноборони України, Міністерства внутрішніх справ України, Збройних сил України, Національної гвардії України, Національної поліції України, Державної прикордонної служби України, Міністерства національної єдності України (до 03.12.2024 — Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України), Міністерства юстиції України, Міністерства економіки України, Міністерства охорони здоров'я України, офісу Генерального прокурора]; Головне слідче управління Національної поліції України; Уповноважений Верховної Ради України з прав людини;

Уповноважений з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. Від початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну (24.02.2022) точна кількість військовополонених українців невідома. Для того, щоб людина отримала статус військовополоненого, її перебування у полоні має підтвердити Міжнародний рух Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, однак організація не має безперешкодного доступу до всіх військовополонених. Іноземних добровольців, які воюють на боці України, РФ часто класифікує як найманців, що суперечить міжнародному праву і призводить до кримінального переслідування та суворих вироків для цих осіб.

Полонені

Неологізм «вантаж 500» (500-й) виник як позначення полонених (військових, цивільного населення, волонтерів й ін.), визволених із неволі під час збройного конфлікту на території Донецької і Луганської областей України. Поняття з'явилося спонтанно, коли співачка-волонтер Р. Лижичко та її команда вивозили полонених, серед яких був 500-й визволений (за номером по порядку; з інтерв'ю співачки каналу Еспресо TV 20.11.2014). До цього у воєнній термінології поняття не вживали.

Джерела

1. Женевська Конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р. // Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text
2. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 р. // Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text
3. Международное право / Сост.: А. В. Трояновский, Ю. В. Чайковский. Одесса : Феникс, 2010. 768 с.
4. Basic Principles of the Legal Status of the Combatants Struggling Against Colonial and Alien Domination and Racist Regimes // United Nations. URL: https://docs.un.org/en/A/RES/3103(XXVIII)

Література

1. Короткий Т. Р. К вопросу о правомерности применения термина «незаконный комбатант» // Альманах международного права. 2009. № 1. С. 203–220.
2. Грушко М. В. Поняття «військовополонений» в міжнародному гуманітарному праві // Актуальні проблеми держави і права. 2010. Вип. 52. С. 377–387.
3. Дем'яненко Б. Військовополонений // Вдовичин І. Я., Угрин Л. Я., Шипунов Г. В. та ін. Новітня політична лексика (неологізми, оказіоналізми та інші новотвори). Львів : Новий Світ — 2000, 2015. С. 53.
4. Дем'яненко Б. 500-й (вантаж 500) // Вдовичин І. Я., Угрин Л. Я., Шипунов Г. В. та ін. Сучасна політична лексика. Львів : Новий Світ — 2000, 2015. С. 345–346.
5. Філяніна Л. А. Військовополонені // Енциклопедія політики і права / За ред. В. П. Горбатенка, П. В. Мироненка. Київ : Видавництво Політія, 2024. С. 129–130.

Б. Л. Дем'яненко

КАЗАРМА

Каза́рма (нім. *Kaserne*, фр. *caserne*, первісно — приміщення для вартових, від давньопрованс. *cazerna*, *quazerna* — група з чотирьох осіб, з лат. *quaterni* — по чотири) — споруда, призначена для тривалого розміщення особового складу військового формування.

Історична довідка

Казарми для легіонерів із забезпеченням належних побутових умов відомі у Римській імперії. В Європі у середньовіччі гарнізони замків, фортець зазвичай розміщували у казематах. З появою регулярних армій від кінця 17 ст. у Франції, а згодом у Пруссії, Австрії, Польщі тощо стали будувати казарми як капітальні муровані споруди та комплекси їх, нерідко інкастельовані (пристосовані для оборони). Одну казармену споруду чи її окрему секцію розраховано на розміщення роти, батальйону. Для розміщення полку зазвичай необхідний

комплекс казарм, організований у вигляді великого каре довкола плац-параду (казарма ерцгерцога Рудольфа у м. Відні).

Казарма оборонна була призначена як для розміщення гарнізону, так і для оборони в разі ворожого нападу. Для цього у масивних зовнішніх стінах, звернених у напільний бік, влаштовували бійниці. Різновидом оборонної казарми була казарма горжева, розташована у горжі форту.

Характеристика

Казарма як споруда барачного типу містить спільне спальне приміщення для особового складу військового формування, збройову кімнату, побутові й службові приміщення. Для цілодобової охорони, оборони, підтримання внутрішнього порядку призначають добовий наряд із особового складу військового формування. Території казарм зазвичай мають огорожу й перебувають під охороною. Якщо приміщення для особового складу, управління військового формування та його матеріально-технічного забезпечення зосереджено в одній споруді, то такий тип казарм називають централізованим. Децентралізовані казарми — комплекс споруд, які містять окремі функціональні блоки [розташування окремих підрозділів (як правило одна рота на один поверх багатоповерхової казарми), штаб, кухня з їдальнею, лазня, клуб тощо]. Від кінця 19 ст. це найпоширеніший тип казарм (казарми полку ерцгерцога Франца-Фердинанда у м. Чернівцях).

У європейських країнах казармами називають споруди для розміщення й несення служби особовим складом не тільки збройних сил, а й поліції, жандармерії, пожежників та інших формувань, відповідальних за дотримання державної безпеки.

В Україні у другій половині 19 — на початку 20 ст. казармами називали також гуртожитки для робітників промислових підприємств, розташовані поряд із виробничими спорудами.

Література

1. Douet J. British Barracks 1600–1914: Their Social and Architectural Importance. London : Stationery Office, 1998. 222 p.

2. Тимофієнко В. Архітектура і монументальне мистецтво: терміни і поняття. Київ : Інститут проблем сучасного мистецтва ; Головкиївархітектура, 2002. С. 188.
3. Storelli F., Turri F. Le caserme e la città. I beni immobili della difesa tra abbandoni, dimissioni e riusi. Roma : Palombi, 2014. 505 p.

В. В. Вечерський

КАТЕР

Ка́тер (англ. *cutter* — той, хто ріже, розрізає) — невелике судно (вітрильне, веслове, парове чи моторне) переважно для прибережного плавання.

Історична довідка

Термін «катер» з'явився у 18 ст., означав однощогловий вітрильний корабель із косим вітрильним озброєнням, який використовували для зв'язкової та патрульної служби. У 19 ст. цей термін почали вживати щодо типу суднових шлюпок, призначених для перевезень особового складу і вантажів: первісно — веслових (на 10–16 весел), згодом — парових, а від початку 20 ст. — моторних (із двигунами внутрішнього згоряння).

У деяких країнах, зокрема США і Великій Британії, термін «катер» із 19 ст. застосовують для позначення кораблів берегової охорони (незалежно від їхнього розміру).

Сучасні катери

Від початку 20 ст. термін «катер» означає збірне поняття для суден, які займають проміжне становище між моторними човнами і кораблями. Катери від човнів відрізняє наявність стаціонарного двигуна, а від кораблів — менші розміри. В обох випадках ці межі досить розмиті. Адже існують невеликі прогулянкові (туристичні) катери із підвісними моторами і разом з тим — катери великих розмірів, які класифікують залежно від засад, прийнятих у тій чи іншій країні (як кораблі чи катери).

Характеристика

Класи катерів надзвичайно різноманітні за призначенням.

Умовно увиразнюють п'ять функціональних груп:

• транспортні (пасажирські, прогулянкові, туристичні, екскурсійні, вантажні);

• допоміжні (лоцманські, рятувальні, буксирувальні, гідрографічні тощо);

• промислові (наприклад, рибальські);

• спортивні;

• бойові (ракетні, торпедні, артилерійські, патрульні, десантні тощо).

Література

Ships of the Royal Navy: Cutters and Luggers // The Victory of Seapower. Winning the Napoleonic War 1806–1814. London : Mercury Books, 2005. P. 48–49.

А. І. Харук

КАТЕР БОЙОВИЙ

Ка́тер бойови́й — збірний термін, який об'єднує бойові кораблі малої водотоннажності (катери), призначені для виконання бойових завдань, як правило, у прибережних водах.

Історична довідка

Від початку створення цих малорозмірних суден катери використовували з військовою метою для виконання різноманітних завдань. Однак появу саме бойових катерів традиційно пов'язують із поширенням парових двигунів і двигунів внутрішнього згоряння та відносять до кінця 19 ст. — початку 20 ст. Бойові катери були активно задіяні у Першій світовій війні (торпедні, артилерійські, протичовнові) та Другій світовій війні (торпедні, артилерійські, протичовнові, тральні, десантні тощо). Розвиток озброєнь і військової техніки після Другої світової війни призвів до появи нових класів бойових катерів

(ракетних) і водночас — до занепаду деяких старих класів (торпедних).

Еволюція систем озброєння і радіоелектронного обладнання, а також підвищення вимог до морехідності бойових катерів у другій половині 20 ст. призвели до збільшення їхніх розмірів. Внаслідок цього до певної міри зникла межа між найбільшими бойовими катерами і найменшими бойовими кораблями (корветами), тож бойові одиниці одного типу в різних країнах можуть відносити до різних класів. Так, ракетні катери проєкту 1241 Військово-морського флоту (ВМФ) Російської Федерації (РФ; як і колишнього ВМФ СРСР) класифікують як катери, а у Військово-Морських силах Збройних сил України (ВМС ЗСУ) — як корвети.

У ВМС і правоохоронних структурах (берегова охорона, поліція) різних країн використовують допоміжні катери (гідрографічні, рятувальні, транспортні, буксирні тощо), які до бойових не належать.

Класифікація

Найпоширенішим підходом до класифікації бойових катерів є їхній поділ за призначенням. Відповідно до цього принципу виокремлюють дві великі групи — власне бойові катери та катери бойового забезпечення. До першої групи належать катери:

- торпедні і ракетні;
- артилерійські;
- протичовнові;
- патрульні (сторожові).

Торпедні і ракетні катери призначені для ураження надводних кораблів (катерів) за допомогою торпед або протикорабельних ракет відповідно. Допоміжне озброєння — швидкострільні артилерійські установки малого і середнього калібру, кулемети.

Артилерійські катери призначені для ураження надводних і берегових цілей за допомогою вогню артилерійського. Основне озброєння — артилерійські установки малого і середнього калібру, рідше — пускові установки некерованих ракет, міномети, кулемети, автоматичні гранатомети. Різновидом артилерійських катерів є бронекатери, які

вирізняє броньовий захист ключових вузлів (озброєння, двигуни, пост управління тощо) і призначені, здебільшого, для дій на закритих акваторіях (ріки, озера тощо).

Протичовнові катери призначені для боротьби із човнами підводними. Основне озброєння — глибинні бомби, рідше — протичовнові торпеди; допоміжне — малокаліберні артилерійські установки і кулемети.

Патрульні (сторожові) катери призначені для патрулювання прибережних акваторій, ескортування кораблів (суден), охорони морських кордонів тощо. Основне озброєння — малокаліберні артилерійські установки, кулемети. Патрульні катери правоохоронних структур можуть не нести стаціонарного озброєння.

До катерів бойового забезпечення належать протимінні та десантні катери.

Протимінні (катери-тральники) — обладнані тралами та іншим устаткуванням для пошуку й нейтралізації морських мін. Для самозахисту можуть нести кулемети, рідше — малокаліберні артилерійські установки.

Десантні — призначені для доставки на необладнане узбережжя особового складу, озброєння і техніки. Для самозахисту можуть нести кулемети, рідше — малокаліберні артилерійські установки. Різновидом десантних катерів є десантно-штурмові катери, які характеризує висока швидкість і, як правило, потужніше озброєння, але такі катери можуть транспортувати лише особовий склад.

Бойові катери в Україні

Будівництво бойових катерів в розумінні, наближеному до сучасного, фактично розпочалось на території України у 1878, коли корабельні Російського товариства пароплавства і торгівлі (м. Севастополь) та «Белліно-Фендеріх» (м. Одеса) отримали замовлення на парові міноноски. У 1880-х «Белліно-Фендеріх» та Миколаївське адміралтейство налагодили будівництво більших за розмірами міноносців (парових катерів, озброєних торпедами і малокаліберною артилерією). У роки Першої світової війни (1914–1918) моторні сто-

рожові катери та річкові бронекатери виготовляла корабельня К. Равенського (Одеса).

Масове будівництво бойових катерів в Україні стартувало після Другої світової війни. Упродовж 1946–1953 завод № 831 (Феодосійська суднобудівна компанія (ФСК) «Море», селище Приморський, Крим) виготовив 205 малих торпедних катерів проєктів М-123біс і 123 К.

У 1960-х — 1980-х це підприємство виготовляло, зокрема, патрульні катери (проєкту 1400 «Гриф»), патрульні катери на підводних крилах (проєктів 125 і 133 «Антарес»), десантно-штурмові катери на повітряній подушці (проєкту 1206 «Скат»). У 1967–1972 суднобудівні заводи «Залів» (м. Керч) та «імені 61-го комунара» (тепер Миколаївський суднобудівний завод, м. Миколаїв) побудували 118 річкових броньованих катерів проєкту 1204 «Джміль».

Із відновленням незалежності України бойові катери експлуатують ВМС ЗСУ та Морська охорона Державної прикордонної служби України (ДПСУ). Зокрема, внаслідок переходу 1991 під українську юрисдикцію Морських частин Прикордонних військ Комітету Державної безпеки УРСР, дислокованих в Україні, вітчизняні прикордонники отримали патрульні катери проєктів 205П «Тарантул» (офіційно класифікуються як кораблі морської охорони), 133, 1400М. У 1995–1997 внаслідок поділу Чорноморського флоту ВМС ЗСУ отримали річкові бронекатери проєкту 1204 (1996 передані Морській охороні ДПСУ), ракетні катери проєктів 206МР «Вихор», 1241.1Т «Блискавка-1» тощо.

Після 1991 в Україні створено низку проєктів бойових катерів різного призначення, частина з яких виготовлялась як для власних потреб, так і на експорт. Зокрема, ПрАТ «Завод “Ленінська кузня”» (м. Київ; від 2017 — ПрАТ «Завод “Кузня на Рибальському”») у 2005 виготовив два річкові бронекатери проєкту 58150 «Гюрза» для Узбекистану, 2016–2023 — вісім річкових бронекатерів проєкту 58155 «Гюрза-М» («МБАК») для ВМС ЗСУ, у 2018 — два десантно-штурмові катери проєкту 58503 «Кентавр-ЛК».

На початку 2000-х ФСК «Море» налагодила будівництво малих патрульних катерів проєкту 50030 «Калкан» (для Морської охорони

ДПСУ і на експорт — у Казахстан і Туркменістан). 2012 збудувала патрульний катер 58130 для Морської охорони ДПСУ, але реалізації планів будівництва іще семи таких катерів перешкодила окупація Криму військами РФ.

Від 2012 ВАТ «UMS-BOAT» (м. Київ) постачає Морській охороні ДПСУ малі патрульні катери проєкту UMS-1000 (виготовляються за американською ліцензією).

За українськими проєктами налагоджене виробництво артилерійських катерів у Казахстані (проєкт 0250 «Барс-МО») і В'єтнамі (проєкт ТТ400ТР).

У 2020 французькій фірмі OCEA (м. Ле-Сабль-д'Олонн) замовили 20 патрульних катерів проєкту FPB 98 (англ. *Fast Patrol Boat* — швидкий патрульний катер) для Морської охорони ДПСУ. П'ятнадцять із них мають бути збудовані у Франції, ще п'ять — на Суднобудівно-судноремонтному заводі «Нібулон» (м. Миколаїв). Перші два катери українського замовлення спущені на воду 09.12.2021 і 21.02.2022. У травні 2023 почали відправку в Україну катерів, збудованих у Франції.

2019–2021 Сполучені Штати Америки передали ВМС ЗСУ в якості військової допомоги чотири патрульні катери типу Island.

Після початку широкомасштабного вторгнення військ РФ (24.02.2022) Україна отримала в межах міжнародної військово-технічної допомоги кілька десятків бойових катерів різних типів, зокрема десантно-штурмові катери проєкту CB 90 (Швеція), Marine Alutech Watercat M11 (Фінляндія), патрульні катери Sea Ark Dauntless (США), Patrol 8WP (Естонія) тощо.

Література

1. Заблоцкий В. Разработки военного кораблестроения. Уточнение планов. ОПК // Оборонно-промисловий кур'єр. 2018. URL: https://opk.com.ua/разработки-военного-кораблестроения/
2. Люксіков М. Морська охорона отримає 20 кораблів за 136,5 млн євро // Militarnyi. 2019. URL: https://militarnyi.com/uk/news/morska-ohorona-otrymaye-20-korabliv-za-136-5-mln-yevro/

3. Ткачук П. П., Харук А. І. Будівництво річкових бойових кораблів на українських верфях в першій половині XX століття // Військово-науковий вісник. Львів : НАСВ, 2019. Вип. 32. С. 193–205.
4. До складу річкового дивізіону на Дніпрі надійшов катер Sea Ark Dauntless // Militarnyi. 2022. URL: https://mil.in.ua/uk/news/do-skladu-richkovogo-dyvizonu-na-dnipri-nadijshov-kater-sea-ark-dauntless/
5. Ян О. Перші патрульні катери ДПСУ вже вирушили до України // Militarnyi. 2023. URL: https://militarnyi.com/uk/news/pershi-patrulni-katery-dpsu-vzhe-vyrushyly-do-ukrayiny/
6. Харук А. І. Річкова флотилія Військово-морських сил Збройних сил України та її попередники // Військово-науковий вісник. 2024. Вип. 42. С. 118–131.

А. І. Харук

КОРВЕТ

Корве́т (франц. Corvette — від середньонижньонім. Korf — рибальський човен, кошик (зі зменшувальним суфіксом -ette), від лат. Corbis — кошик) — тип багатоцільових військових кораблів ближньої морської зони, призначених для дозорної і ескортної служби, протичовнової (від підводних човнів) і протиповітряної оборони військово-морських баз і пунктів базування.

Історична довідка

У добу вітрильного флоту корвети були одним із типів бойових кораблів, менших за фрегат з однією гарматною палубою. Перші згадки про корвети пов'язані з французьким флотом, їх датують 1670-ми. У британському Королівському флоті тогочасним відповідником корвета був шлюп. Завдання корветів полягали переважно в прибережному патрулюванні, веденні бойових дій низької інтенсивності, підтримці великих флотів або участі в місіях демонстрації прапора.

У флотах інших країн (Велика Британія, Російська імперія тощо) тип корветів з'явився наприкінці 18 ст. — першій третині 19 ст. Зокрема, британський Королівський флот запровадив термін «корвет» у

1830-х, використовуючи його для позначення невеликого корабля шостого рангу, дещо більшого за шлюп.

Від 1840-х для військових флотів Франції та Великої Британії, а згодом і для деяких інших країн, почали будувати вітрильно-парові колісні корвети з повним вітрильним озброєнням і колісним рушієм, що приводився в дію паровою машиною. Із кінця 1860-х на зміну їм прийшли вітрильно-гвинтові корвети (з гвинтовим рушієм). Відбувся також перехід від дерев'яних до металевих корпусів, 1876 у Великій Британії закладено перші корвети із броньовим захистом (панцирною палубою). У 1880–1890-х корвети у військових флотах різних країн світу поступились крейсерам.

Відродження корвета як типу військового корабля припало на Другу світову війну, коли британському Королівському флоту знадобився ескортний протичовновий корабель, придатний для масового випуску, дешевший і простіший за шлюпи. Восени 1939 на корабельнях Великої Британії та Канади почалось будівництво корветів класу «Флауер» (англ. Flower), проєкт яких створили на основі цивільного китобійного судна. До 1944 побудували 274 таких кораблів. В Італії 1940–1943 побудували 49 корветів класу «Габбіано» (італ. Gabbiano).

У 1950–1960-х тип корветів поширився у військових флотах низки країн. Корвети передусім постали як протичовнові кораблі з легким артилерійським озброєнням, призначеним для самооборони від повітряного і надводного противника (Італія — класи «Альбатрос» (італ. Albatros), «П'єтро ді Крістофаро» (італ. Pietro di Cristofaro), Федеративна Республіка Німеччина (ФРН) — клас «Тетіс» (нім. Thetis), Норвегія — клас «Слейпнер» (норв. Sleipner) тощо). Відповідником корветів у Військово-морському флоті (ВМФ) СРСР тих часів були малі протичовнові кораблі (МПК). Першими представниками цього типу стали кораблі проєкту 204 (будівництва 1960-х).

Поява протикорабельних ракетних комплексів (ПКРК) і ракетних зенітних комплексів (ЗРК), за своїми масогабаритними характеристиками придатних для встановлення на кораблях невеликих розмірів, призвела до трансформації корветів із протичовнових у багатоцільові кораблі. Першим представником стали корвети проєк-

ту 550, які будувались від 1977 в Італії винятково на експорт — для Лівії (клас «Ваді», італ. Wadi), Еквадору (клас «Есмеральда», італ. Esmeralda), Іраку (клас «Ассад», італ. Assad). У СРСР із кінця 1960-х розвивали тип малого ракетного корабля (МРК), озброєного ПКРК, ЗРК і артилерією, але, на відміну від західних багатоцільових корветів, позбавленого протичовнового озброєння (перші представники — кораблі проєкту 1234).

Корвети у сучасних військово-морських силах

Із 1990-х корвети — один із основних типів багатоцільових бойових кораблів (на рівні із фрегатами). Існує тенденція до збільшення їхніх розмірів. Якщо типові корвети 1950–1980-х мали водотоннажність судна у межах 600–900 т, тепер цей показник сягає 2200 т (РФ) — проєкт 20380; із 2008), 2400 т (Туреччина — клас «Ада», тур. Ada; із 2011) і навіть 4300 т (Фінляндія — клас «Пох'янмаа», фін. Pohjanmaa; із 2024). Поряд з тим, розвиваються і порівняно невеликі корвети, що дозволяє будувати великі серії таких кораблів (Китай — проєкт 056 водотоннажністю 1500 т; 2013–2019 збудовано 72 кораблі). Набуло поширення застосування на корветах комплексних заходів зі зниження помітності в радіолокаційному та інфрачервоному діапазонах — технології стелс (англ. stealth; Швеція — клас «Вісбю», швед. Visby; із 2002).

Типовий комплекс озброєння сучасного корвета включає ПКРК, ЗРК малої дальності, артилерійську установку середнього калібру (57–100 мм), одну або кілька артилерійських установок малого калібру (20–40 мм), або ж великокаліберних кулеметів (12,7–14,5 мм), торпедні апарати для протичовнових торпед. Корвет може мати злітно-посадковий майданчик для гелікоптера, а іноді — й ангар для його постійного базування. Існують і винятки. Корвети класу «Брауншвейґ» (нім. Braunschweig; Німеччина; з 2008) не мають озброєння для боротьби із підводними човнами. Судна класів «Арнала» і «Мае» (англ. Arnala і Mahe, Індія; із 2025) навпаки — спеціалізовані протичовнові кораблі, проте не мають ні ПКРК, ні ЗРК, артилерійське озброєння представлене однією малокаліберною гарматою.

Радіоелектронне обладнання корвета в типовому варіанті включає багатофункціональну радіолокаційну станцію, оптоелектронну оглядово-прицільну станцію, гідроакустичну станцію, комплекс засобів радіоелектронної боротьби і зв'язку.

Силова установка корветів, як правило, дизельна або комбінована дизель-газотурбінна.

Корвети в Україні

В Україні у 1960–1980-х будували МПК для радянського ВМФ. Суднобудівний завод «Затока» (м. Керч) у 1960–1968 побудував 24 кораблі проєкту 204; завод «Ленінська кузня» (м. Київ) — п'ять кораблів проєкту 1124 (1971–1980) і одинадцять проєкту 1124 (1982–1991); виробниче об'єднання «Море» (м. Феодосія) — два МПК на підводних крилах проєкту 11451 (1987–1990).

Із відновленням незалежності України 24.08.1991 у Військово-морських силах України (ВМС України; від 2002 Військово-морські сили Збройних сил України (ВМС ЗСУ) замість МПК запровадили загальноприйнятий тип корветів за західними стандартами. На заводі «Ленінська кузня» для ВМС ЗСУ збудували два корвети проєкту 1124М — «Луцьк» (1993) і «Тернопіль» (2006). У Феодосії тривало будівництво двох корветів проєкту 11451, закладених у 1989–1990. Їх назвали «Львів» і «Луганськ», однак будівництво не завершили.

Два корвети проєкту 1124 П (спеціальний варіант для Морських частин Прикордонних військ Комітету державної безпеки СРСР) — «Дніпро» (1976) та «Ізмаїл» (1981) після здобуття незалежності отримали Прикордонні війська України (роки існування 1991–2003; від 2003 Державна прикордонна служба України). У січні 1996 їх передали до складу ВМС України і перейменували у «Вінницю» й «Чернігів» відповідно. У серпні 1997 внаслідок розподілу Чорноморського флоту (ЧФ) ВМС України отримали два корвети проєкту 1124, названі «Херсон» (1972) і «Суми» (1974). Однак через поганий технічний стан їх невдовзі списали.

Також 1997 у зв'язку з розподілом ЧФ ВМС України отримали два МПК проєкту 1241.2, перекласифіковані у корвети — «Ужгород»

(1982) і «Хмельницький» (1985). Крім того, три кораблі аналогічного проєкту 1241.2 — «Григорій Куроп'ятников» (1984), «Полтава» (1987) і «Григорій Гнатенко» (1987) — ще у січні 1992 увійшли до складу Прикордонних військ України, але класифіковані не як корвети, а як кораблі морської охорони.

Розподіл ЧФ до того ж призвів поповнення у вересні 1997 ВМС України двома ракетними катерами проєкту 1241.1Т, які перекласифікували у корвети — «Нікополь» (1984; із 2002 — «Придніпров'я») і «Кременчук» (1985). За 1993–2006 ВМС України (ВМС ЗСУ) отримали дев'ять корветів, але два з них одразу ж списали. 2005 був списаний корвет «Чернігів», у листопаді 2012 — «Ужгород» і «Кременчук», а «Вінниця» станом на 2013 знаходився в несправному стані. Внаслідок окупації Криму у 2014 усі корвети ВМС ЗСУ — «Луцьк», «Тернопіль», «Хмельницький» і «Вінниця» — були захоплені РФ. Росіяни повернули тільки корвет «Вінниця», що був у небоєздатному стані.

Від 1992 на замовлення Міністерства оборони України було підготовлено кілька проєктів корветів різних розмірів і характеристик («Гайдук-21», «Гайдук-М», «Мусон», «Міраж», «Містраль-1500Т»), та жоден із них не був замовлений через брак фінансування і неповну відповідність вимогам. Розглядався також варіант продовження будівництва корветів проєкту 1124М з українським бортовим обладнанням, але його теж відкинули. Експортних замовлень на українські корвети отримати теж не вдалось. За єдиним винятком: 2010–2012 для ВМС Екваторіальної Гвінеї на верфі «Дельфін» (MTG Dolphin Shipyard) у м. Варні (Болгарія) побудували корвет «Бата» (Bata) за проєктом SV-01 «Касатка» водотоннажністю 1360 т, розробленим у Проєктному конструкторському бюро «Асаба Дизайн Центр» (м. Миколаїв).

У 2005 розпорядження Кабінету міністрів України ініціювало створення нового проєкту корвета, який мав стати основною програмою оновлення корабельного складу ВМС ЗСУ. Проєкт розробило державне підприємство «Дослідно-проєктний центр кораблебудування» (ДП «ДПЦК», м. Миколаїв), завершивши роботу в листопаді 2009. Державна цільова програма будівництва чотирьох корветів за

проєктом 58250 була затверджена у листопаді 2011. За результатами тендеру з вибору заводу-будівника випуск серії мав бути розгорнутий на «Чорноморському суднобудівному заводі» (Миколаїв). Урочистість закладки першого корвета, названого «Володимир Великий», відбулася 17.05.2011. Планували, що корабель буде готовий у 2015, а решта три — до 2021. Однак будівництво «Володимира Великого» не було завершене, а виготовлення наступних кораблів серії навіть не починали.

У грудні 2020 Україна уклала угоду із Туреччиною про будівництво двох корветів класу «Ада». Перший із них був закладений 07.09.2021 на корабельні турецької фірми СТМ (STM, тур. Savunma Teknolojileri Mühendislik ve Ticaret A.Ş., англ. Defense Technologies Engineering and Trade Co AS). Указом Президента України 18.08.2022 корвет названо «Гетьман Іван Мазепа», 02.10.2022 корабель спустили на воду, 29.05.2024 він вийшов на перші випробування. Другий корвет типу Ada для ВМС ЗСУ заклали в Туреччині 18.08.2023 і з назвою «Гетьман Іван Виговський» 01.08.2024 спустили на воду.

Джерела

1. Про затвердження Державної цільової оборонної програми будівництва кораблів класу «корвет» за проєктом 58250 : Постанова Кабінету міністрів України від 09.11.2011 № 1150 // Верховна Рада України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-2011-%D0%BF#Text
2. Про присвоєння імені гетьмана Івана Мазепи корвету класу «Ada» Військово-Морських Сил Збройних Сил України : Указ Президента України від 18.08.2022 № 586/2022 // Президент України : офіційне інтернет-представництво. URL : https://www.president.gov.ua/documents/5862022-43657

Література

1. Шинко А. Багатоцільовий корвет «Мусон» // Ukrainian Military Pages. 16.09.2015. URL : https://www.ukrmilitary.com/2015/09/korvet-muson.html
2. Шинко А. Багатоцільовий корвет проєкту 58250 // Ukrainian Military Pages. 24.11.2017. URL : https://www.ukrmilitary.com/2015/09/58250korvet.html

3. Заблоцкий В. Разработки военного кораблестроения. Уточнение планов // ОПК. Оборонно-промисловий кур'єр. 21.05.2018. URL : https://opk.com.ua/разработки-военного-кораблестроения/
4. Шинко А. Українські проєкти : Корвет Bata, проєкт SV-01 «Касатка» // Ukrainian Military Pages. 28.03.2018. URL : https://www.ukrmilitary.com/2019/03/bata-sv-01.html
5. Харук А. І. Зроблено в Україні. Харків : Фоліо, 2019. 266 с.
6. Люксіков М. Україна підписала з Туреччиною рамкову угоду на будівництво двох корветів // Militarnyi. 26.07.2021. URL : https://militarnyi.com/uk/news/ukrayina-pidpysala-z-turechchynoyu-ramkovu-ugodu-na-budivnytstvo-dvoh-korvetiv/
7. Панчишин В. Корвети типу ADA — чого варто боятись ворогу : про потужну систему ППО, стратегію ВМС ЗСУ та спільні навчання з НАТО // АрміяInform. 24.09.2024. URL : armyinform.com.ua

А. І. Харук

РАКЕТА АВІАЦІЙНА

Раке́та авіаці́йна — бойовий засіб, який застосовують з літальних апаратів для ураження наземних, морських і повітряних цілей.

Історична довідка

Перші керовані ракети «повітря — поверхня», як різновид авіаційного озброєння, були розроблені у роки Другої світової війни. 1943 у Німеччині була випробувана планерувальна авіаційна бомба з ракетним двигуном — Геншель Hs 293 (нім. Henschel). У серпні 1943 розпочато серійне виробництво німецьких ракет крилатих Фау-1 (Fi-103), а 13.06.1944 відбулось їхнє перше бойове застосування (гітлерівські війська завдали авіаційного удару по Лондону).

Перші зразки ракет «повітря — повітря» з'явилися наприкінці Другої світової війни в Німеччині, однак почали застосовуватися лише в кінці 1950-х.

У 1960-х–1970-х водночас із роботою над збільшенням дальності польоту ракет, акцент почали переносити на їхню маневреність і точність самонаведення, зокрема відбувся перехід до застосування систем автоматичного керування (САК) і більш досконалих головок самонаведення.

У 1980-х розвиток технології «стелс» (забезпечення малопомітності) призвів до створення ракет «повітря — поверхня» з комплексом елементів низької видимості для систем виявлення. Перша ракета, сконструйована за технологією «стелс» — AGM-129 ACM (1987; США). 1999 у Російській Федерації (РФ) була створена малопомітна стратегічна ракета «повітря — поверхня» — Х-101.

Сучасні розробки ракет авіаційних сфокусовані на підвищенні дальності, точності, швидкості (гіперзвук) та інтеграції штучного інтелекту з метою уникнення уражень сучасної протиповітряної оборони. У деяких країнах (Китай, Ізраїль, РФ) активно розробляють і вдосконалюють аеробалістичні ракети, які поєднують швидкість балістичних ракет із авіаційним запуском, а також здатні змінювати траєкторію, що значно ускладнює їхнє перехоплення, і призначені для високоточних ударів.

Характеристика

За конструкцією являє собою снаряд, що має бойову частину із зарядом вибуховим, реактивний двигун, оперення та крила (у крилатих ракет).

За бойовим призначенням ракети авіаційні поділяють на класи «повітря — поверхня» та «повітря — повітря», а за можливістю коректування траєкторії польоту на керовані і некеровані. Некеровані використовують для ураження наземних цілей, а керовані — забезпечують високу ймовірність ураження цілі.

Для керування польотом ракети авіаційної можуть застосовуватись такі системи керування:

- самонаведення,
- теленаведення,
- автономного керування,
- комбінованого керування.

Клас «повітря — поверхня»

Ракети «повітря-поверхня» розрізняють за:

- призначенням,
- дальністю,
- характером польоту,
- системою наведення,
- руховою установкою та іншими параметрами.

Ракети авіаційні класу «повітря–поверхня» поділяють на:

- тактичні,
- оперативно-тактичні,
- стратегічні.

Тактичні — призначені для ураження цілей в межах тактичної зони противника, дальність їхнього польоту близько 100 км, маса від декількох десятків до сотень кілограмів, для керування використовують системи теленаведення або самонаведення.

Оперативно-тактичні — призначені для ураження цілей в оперативній глибині території противника, однак можуть застосовуватись і для ураження важливих об'єктів у тактичній зоні. Мають більшу масу і дальність польоту порівняно із тактичними. Дальність польоту оперативно-тактичних ракет — кілька сотень кілометрів, маса — близько 1–2 т. До оперативно-тактичних належать також протикорабельні ракети великої дальності.

Стратегічні — застосовують зі стратегічних бомбардувальників і ракетоносіїв для завдання ударів по об'єктах у глибокому тилу противника. Оснащені автономною або комбінованою (автономною та самонаведення) системою керування. Дальність польоту перевищує 1000 км, маса більше тонни. Сучасні стратегічні ракети, нарівні з ядерними, озброєні також звичайними (конвенційними) бойовими частинами.

Ракети «повітря — поверхня» є універсальною зброєю та можуть вражати різноманітні види цілей. Серед них виділяють групи ракет, призначених для ураження різних об'єктів (відрізняються наявністю певної бойової частини та/або системи наведення):

- протикорабельні — призначені для ураження кораблів і суден противника, мають фугасну бойову частину, радіолокаційну систему

наведення (радіолокаційну станцію, РЛС), відносно великі масу і дальність польоту;

• протирадіолокаційні — призначені для ураження РЛС супротивника, мають фугасну бойову частину і пасивну радіолокаційну систему наведення;

• протитанкові — призначені для ураження бронетанкової техніки супротивника, мають кумулятивну бойову частину, відносно малі масу і дальність польоту.

Клас «повітря — повітря»

Ракети класу «повітря — повітря» застосовують з літальних апаратів для ураження повітряних цілей у повітряному бою. Такі ракети, як правило, мають одну з систем самонаведення (радіолокаційну, інфрачервону, лазерну тощо). Маса — від декількох десятків до декількох сотень кг. Дальність дії: від 5–7 до 100 км.

Ракети «повітря — повітря» класифікують за дальністю і типом головки самонаведення та мають один або декілька ракетних двигунів на рідкому паливі чи пальному твердому ракетному.

Література

1. Широкорад А .Б. История авиационного вооружения. Краткий очерк / Под общ. ред. А. Е. Тараса. Минск. : Харвест, 1999. 560 с.
2. Головко Б. Б., Гуйван В. О., Дементьєв В. В., Нікітченко В. І. Перспективні напрямки розвитку авіаційних керованих ракет класу «повітря — повітря» // Системи озброєння і військова техніка. 2015. №2 (42). С. 10–12.
3. Кучеренко Ю. Ф., Кучеренко О. О. Аналіз способів застосування основних складових повітряно-ударної компоненти військами РФ у війні проти України // Збірник наукових праць Харківського національного університету Повітряних Сил. 2023. № 75. С. 14–22.

В. В. Тюрін

ЯДЕРНА ЗБРОЯ

Я́дерна збро́я (застар., атомна зброя) — зброя масового ураження вибухової дії, заснована на використанні внутрішньоядерної енергії, що вивільняється під час ланцюгових реакцій поділу важких ядер деяких ізотопів урану і плутонію або внаслідок реакції синтезу легких ядер, таких як дейтерій, тритій (ізотопи водню) та літій. У вузькому розумінні ядерну зброю, що використовує енергію синтезу легких ядер, називають термоядерною.

Характеристика

Головні фактори враження ядерною зброєю: ударна хвиля, світлове опромінення, проникна радіація, радіоактивне зараження та радіоактивний імпульс.

Ядерна зброя складається з ядерних боєприпасів, засобів доставки їх до цілі (ракет, авіації, артилерії) і засобів управління.

Різновиди ядерної зброї: стратегічна (т. зв. тріада — наземні ракетні комплекси стратегічного призначення, бомбардувальники й атомні підводні човни з балістичними ракетами), оперативно-тактична й тактична.

Історична довідка

Ядерну зброю створено внаслідок досягнень ядерної фізики, що дало змогу наприкінці 1930-х дійти висновку про можливість ланцюгової реакції поділу урану, яку супроводжує вивільнення величезної кількості енергії.

Ядерну зброю розробляли одночасно в кількох країнах. У грудні 1942 під керівництвом фізика Е. Фермі у США вперше здійснено керовану ланцюгову реакцію поділу урану (пущено 1-й реактор). Проблеми ядерної зброї досліджували в нацистській Німеччині, проте до кінця війни німецьким фахівцям так і не вдалося її створити. У США група вчених на чолі з Р. Оппенгеймером розробила конструкцію атомної бомби (до середини 1945 було виготовлено перші три зразки). 16.06.1945 біля м. Аламогордо (штат Нью-Мексико) проведено

випробувальний вибух першої атомної бомби. У СРСР розрахунок ланцюгової реакції здійснили в 1939–1940-х Я. Зельдович і Ю. Харитон. Від 1943 науковими роботами з ядерної проблематики керував І. Курчатов (створення ядерних і термоядерних бомб). Перше випробування радянської ядерної бомби проведено в серпні 1949, термоядерної — 1953. Одним із головних творців водневої бомби (термоядерної) був А. Сахаров. З використанням реакції синтезу ядер легких елементів і створенням термоядерних зарядів для підвищення потужності вибуху атомну і термоядерну зброю почали називати ядерною зброєю.

За всю історію існування ядерної зброї її було застосовано лише 06.08 і 09.08.1945, коли з бомбардувальників США скинули дві бомби на японські міста Хіросіму і Нагасакі (загинуло від 90 до 166 тис. осіб у Хіросімі та від 60 до 80 тис. осіб у Нагасакі).

Головними власниками ядерної зброї в сучасному світі є Російська Федерація та США. Ядерні арсенали інших країн порівняно невеликі, проте і для них ядерна зброя є істотним чинником у світовій політиці. Водночас загальна кількість одиниць ядерної зброї у світі поступово скорочується. На початок 2020 дев'ять ядерних держав (США, Російська Федерація, Велика Британія, Франція, Китай, Індія, Пакистан, Ізраїль і Північна Корея) разом мали 13 400 одиниць ядерного озброєння (на початок 2019 — 13 865 од.).

Три незалежні держави — Україна, Білорусь і Казахстан — 1993–1994 добровільно відмовилися від ядерних арсеналів, які їм залишилися у спадок від СРСР. На той час на території України було 220 носіїв стратегічної ядерної зброї (176 шахтних пускових установок і 44 важких стратегічних бомбардувальника) та близько 1 500 боєголовок і вона була третьою за ядерним потенціалом країною у світі.

Створення ядерної зброї та засобів її доставки (носіїв) стало рушієм докорінних змін у військовій справі, вирішально вплинуло на розвиток воєнного мистецтва після Другої світової війни.

Література

1. Lapp R. Atoms and People. New York : Harper, 1956. 304 p.

2. Костенко Ю. Історія ядерного роззброєння України. Київ : Ярославів Вал, 2015. 464 с.
3. Jungk R. Heller als tausend Sonnen das Schicksal der Atomforscher. Reinbek Rowohlt Verlag, 2020. 415 p.
4. SIPRI Yearbook 2020. Oxford : Oxford University Press, 2020. 720 p.

Р. І. Пилявець

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

БАГДАСАРЯН Нораір Кельсикович, кандидат технічних наук

БІЛЮГА Андрій Дмитрович, доктор філософії, доцент кафедри воєнної історії України Національного університету оборони України

БЛЕКОТ Олексій Миколайович, кандидат військових наук, доцент

ВЕЧЕРСЬКИЙ Віктор Васильович, кандидат архітектури, начальник відділу архітектурної та містобудівної спадщини Інституту культурної спадщини, старший науковий співробітник відділу соціогуманітарних, природничих, технічних наук Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

ВОЛОСЯН Володимир Іванович

ГАЙКО Геннадій Іванович, доктор технічних наук, професор, професор кафедри геоінженерії Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», молодший науковий співробітник відділу соціогуманітарних, природничих, технічних наук Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

ГОГОНЯНЦ Спартак Юрійович, кандидат військових наук

ГОНЧАРУК Микола Григорович, кандидат військових наук, професор

ГРИЦАЙ Микола Павлович, кандидат військових наук, доцент

ГРИЦАЙ Павло Миколайович, кандидат військових наук, старший науковий співробітник, начальник кафедри стратегії національної безпеки та оборони Національного університету оборони України

ГРИЩЕНКО Володимир Павлович, кандидат військових наук, доцент

ГУБОЧКІН Микола Петрович, кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник науково-методичного відділу охорони культурної спадщини Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»

ДАНЕВИЧ Володимир Феодосійович

ДАНИЛЮК Ігор Анатолійович, кандидат військових наук, доцент, начальник кафедри Десантно-штурмових військ Національного університету оборони України

ДЕМ'ЯНЕНКО Борис Леонідович, доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології Університету Григорія Сковороди в м. Переяславі

ЗУБОВ Олександр Якович, кандидат військових наук, доцент

ІВАНЕНКО Анатолій Олександрович, кандидат історичних наук, доцент, завідувач науково-методичного відділу охорони культурної спадщини НІЕЗ «Переяслав», старший науковий співробітник відділу соціогуманітарних, природничих, технічних наук Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

КИРИДОН Алла Миколаївна, доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, в. о. директора Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

КІЗЯК Ярослав Олексійович, кандидат військових наук, старший дослідник, начальник кафедри інженерної підтримки Національного університету оборони України

КОРШЕЦЬ Олена Антонівна, кандидат технічних наук, доцент, заступник начальника кафедри Повітряних Сил Національного університету оборони України

КОЦЮРУБА Володимир Іванович, доктор технічних наук, професор, заслужений винахідник України, заступник начальника штабу Командування Сил Підтримки Збройних Сил України

ЛИСЕНКО Олександр Євгенович, член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук, професор, завідувач відділу воєнно-історичних досліджень Інституту історії України НАН України

МАЦЬКО Олександр Йосипович, кандидат військових наук, професор

МЕДВІДЬ Василь Петрович, кандидат військових наук, доцент кафедри оперативного мистецтва Національного університету оборони України

МЕЛЬКІН Василь Володимирович, кандидат історичних наук, старший дослідник, начальник науково-організаційного відділу Центрального науково-дослідного інституту озброєння та військової техніки Збройних Сил України

МЕЛЬНИЧЕНКО Василь Семенович, кандидат військових наук, доцент

МЕЛЬНИЧУК Юрій Іванович, старший викладач кафедри оперативного мистецтва Національного університету оборони України

МІРНЕНКО Володимир Іванович, доктор технічних наук, професор, заслужений працівник освіти України

МІРОНЕНКО Павло Олександрович, кандидат технічних наук, доцент

ОСТАХ Юрій Петрович, кандидат військових наук, доцент

ПЕЧЕНЮК Ігор Степанович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри історії війн і воєнного мистецтва Національного університету оборони України

ПЕЧЕНЮК Святослав Ігорович, кандидат історичних наук, головний науковий співробітник наукової лабораторії Центру стратегічних комунікацій Національної академії Служби безпеки України

ПИЛЯВЕЦЬ Ростислав Іванович, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії війн і воєнного мистецтва Національного університету оборони України

ПІДГОРОДЕЦЬКИЙ Микола Миколайович, кандидат військових наук, доцент, заступник начальника інституту логістики та підтримки військ (сил) Національного університету оборони України

ПОСМІТЮХ Олег Іванович, кандидат військових наук, доцент, доцент кафедри інженерної підтримки Національного університету оборони України

ПОЧИНОК Сергій Михайлович, кандидат військових наук, начальник кафедри Сухопутних військ Національного університету оборони України

РАКУШЕВ Михайло Юрійович, доктор технічних наук, старший науковий співробітник, начальник кафедри геопросторової підтримки та застосування космічних систем Національного університету оборони України, лауреат Національної премії України імені Бориса Патона, професор

РЕМЕЗ Артем Володимирович, доктор філософії, доцент кафедри оперативного мистецтва Національного університету оборони України

РЄЗНІК Володимир Ігорович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри історії війн і воєнного мистецтва Національного університету оборони України

САЛІЙ Анатолій Григорович, кандидат військових наук, професор, начальник інституту авіації та протиповітряної оборони Національного університету оборони України

СВИНАРЕНКО Валерій Васильович, кандидат військових наук, доцент

СЕМЕНЦОВ В'ячеслав Іванович, старший викладач кафедри Військово-Морських сил Національного університету оборони України

СИДОРОВ Сергій Вікторович, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії війн і воєнного мистецтва Національного університету оборони України

СТАЦЕНКО Леонід Михайлович

ТИТАРЕНКО Олександр Борисович, кандидат військових наук, доцент, доцент кафедри Повітряних Сил Національного університету оборони України

ТКАЧОВ Володимир Васильович, кандидат військових наук, професор, провідний науковий співробітник науково-дослідного відділу інституту авіації та протиповітряної оборони Національного університету оборони України

ТРОЯН Сергій Станіславович, доктор історичних наук, професор, професор кафедри міжнародних відносин, інформації та регіональних студій Державного університету «Київський авіаційний інститут»

ТЮРІН Віталій Вікторович, кандидат військових наук, доцент

ФІЛІПОВ Віктор Климентійович, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії війн і воєнного мистецтва Національного університету оборони України

ФУРМАН Ігор Іванович, доктор історичних наук, професор, начальник кафедри історії війн і воєнного мистецтва Національного університету оборони України

ХАРУК Андрій Іванович, доктор історичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, професор кафедри історії Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

ХАРУК Дарина Андріївна, магістр, аспірант Опольського університету

ХОМА Наталія Михайлівна, доктор політичних наук, професор кафедри політології та міжнародних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка

ЦВЄТКОВ Євген Анатолійович, кандидат військових наук

ШЕВЧЕНКО Дмитро Георгійович, кандидат військових наук, доцент, заступник начальника кафедри комунікаційних технологій та кіберзахисту Національного університету оборони України

ШИГИДА Андрій Іванович, кандидат військових наук, доцент кафедри оперативного мистецтва Національного університету оборони України

Довідкове видання

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА
ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИЙ ГЛОСАРІЙ

Випуск 3

Упорядники:
д. і. н., проф. **Алла Киридон**;
к. і. н., доц. **Анатолій Іваненко**

за заг. ред: д. і. н., проф. **Алла Киридон**

Дизайн
Михайло Гутман

Формат 60 84/16.
Ум. друк. арк. 18,14. Обл. вид. арк.13,3.